AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER DDR
ZENTRALINSTITUT
FÜR ALTE GESCHICHTE UND ARCHÄOLOGIE

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

BSB B.G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1989

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA LIBRI XXVI–XXVII

RECOGNOVIT

PATRICIVS G. WALSH

BSB B.G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT

1989

Bibliotheca
scriptorum Graecorum et Romanorum
Teubneriana
ISSN 0233-1160
Redaktor: Günther Christian Hansen
Redaktor dieses Bandes: Günther Christian Hansen

ISBN 3-322-00734-0

2. Auflage
VLN 294/375/122/89 · LSV 0886
Lektor: Dr. phil. Elisabeth Schuhmann
Printed in the German Democratic Republic
Fotomech. Nachdruck: Grafische Werke Zwickau
Bestell-Nr. 666 070 9
03100

MEMORIAE
A. H. McD.
SACRVM
in pace requiescat

PRAEFATIO

'Facturusne operae pretium sim' si editionem horum librorum nouam studiis tot hominum doctorum laboriosis adiecerim, haud satis scio. 'utcumque erit, iuuabit tamen' et hanc partem T. Liui annalium in lucem iterum protulisse, et opera priorum eruditiorum commemorasse. 'res est praeterea et immensi operis', quoniam in hac pentade (26–30) codicum inuestigatio fit multo difficilior. cum enim codices priorum librorum (21–25) omnes a Puteaneo esse deriuatos satis constet, codex ille (P) unicam illic auctoritatem habet; attamen in libris 26–30 stirps altera, cui siglum Σ usu accommodatur, reperta est. quae traditio ut indicia pluribus e fontibus quasi interrupta atque interpellata ducit, ita lectiones meliores locis paene innumerabilibus praebet. quo fit ut uerba T. Liui ipsa in his libris iam certiora ante oculos nostros appareant quam in libris quinque prioribus, ubi corruptelae plurimae in editionibus uel optimis sine dubio adhuc latent.

I. De traditione Puteanea quia multi luculenter disseruerunt, non est cur multa explicem; itaque summatim codices maioris momenti percurram.

1. codex Puteaneus (P, Parisiis, B. N. Lat. 5730) saeculo quinto scriptura unciali in Italia, fortasse Abellae, exaratus, tum ad abbatiam Corbeiensem translatus, totam hanc pentadem usque ad 30. 30. 14 *consul creatus cum*, praeterea 30. 37. 3 *neque domarent* – 38. 2 *Carthagi-* continet. sed in libris 26–27 duae lacunae satis uastae (26. 41. 18 *uestro* – 44. 1, 27. 2. 11 *quam* – 3. 7 *Atellam*) hiscunt, quarum altera partim, altera plene e codicibus stirpis Σ suppleri potest. accedit quod codex Puteaneus, ut indicia alterius traditionis satis demonstrant, totas lineas crebro omisit erroresque multos uel retinuit uel introduxit. ab scriba ipso (P^1) non nunquam, ab emendatore satis litterato (P^2) saepius correctus est; hic ingenio suo fretus lectiones sanas nunc instaurat, emendationes prauas nunc introducit. in his saltem libris (26–27) alios huius codicis correctores memoratu dignos non inueni. (uide sis editionem Oxoniensem III, Praef. §§ 65 sqq. [Walters-Conway, qui quinque huius codicis correctores distinguunt]; editionem Teubnerianam librorum 21–22, Praef. [Dorey].)

2. *Traditio Puteanea.* septem codices, quibus uniuersis siglum π dedi, inter saecula nonum et tertium decimum descripti, omnes a Puteaneo uel directo uel oblique deriuantur. quamquam editores Oxonienses suspicantur correctores Medicei (M) et Colbertini (C) lectiones nonnullas e fonte

non Puteanea traxisse, ueri similius est scribas illos emendationes nullas nisi suo ingenio repertas in traditionem Puteaneam introduxisse. itaque in hoc tomo lectiones codicis Puteanei in apparatu critico omnes indicamus, codicum autem a Puteaneo deriuatorum nullas nisi quas laudabiles sua Minerua excogitatas obtulerunt. in tomo tamen sequenti, qui libros 28–30 continebit, quia tertia pars libri tricensimi in Puteaneo deficit, codicum testimonium posteriorum saepius erit adferendum.

a) codex Colbertinus (**C**, Parisiis, B. N. Lat. 5731) saeculo nono uel ineunte decimo pluribus manibus exaratus, a Puteaneo priusquam folia pleraque in fine illius interciderant descriptus est; nam in Colbertino liber tricensimus totus exstat. scribae haud indocti errores codicis Puteanei semel atque iterum corrigunt. editores Oxonienses adiutrixque eorum sex correctores distinguunt; ego autem oculis Argi haud praeditus adducor ut siglo $\mathbf{C}^{x}$ utar ubicumque correctores emendationes probabiles inseruerunt. (uide editionem Oxoniensem IV [Conway-Johnson], xsq.)

b) codex Romanus (**R**, Romae, Vat. Reg. 762) nono saeculo ineunte e Puteaneo fideliter descriptus, quoniam post 30. 5. 7 *amplexus* deficit, in hac pentade nusquam auctoritatem singularem habet; praeterea correctores sensibus hebetes esse probantur. itaque testimonium huius codicis raro reddendum est. (uide editionem Oxoniensem III [Walters-Conway], xiiisq.; E. K. Rand – G. Howe, Mem. Amer. Acad. Rome 1, 1915–1916, 21sqq.; E. Chatelain, Rev. Phil. 14, 1890, 29sqq.)

c) codex Mediceus (**M**, Florentiae, Laur. Plut. lxiii 20) saeculo decimo exaratus, in his duobus libris a Romano et correctore eius ($\mathbf{R}^{2}$) deriuatus nullius momenti esset ad lectiones Puteanei uel corrigendas uel probandas, nisi correctores satis intellegentes exemplar suum saepe luculenterque correxissent. editores Oxonienses hoc in codice nouem correctorum manus distinguere audent. ego autem persuasum satis habeo praeter scribam ipsum ($\mathbf{M}^{1}$) duos tantum correctores hunc codicem emendauisse. scribam cuius atramentum pallidius iam apparet $\mathbf{M}^{2}$ uocaui; $\mathbf{M}^{3}$ atramento quod adhuc nigrum manet usus est. non numquam $\mathbf{M}^{x}$ scripsi ubi pro certo non habui uter codicem emendauerit.

Quattuor codices **BDAN**, quos uniuersos siglo π^{2} notauimus, a communi fonte (**r**) deriuantur qui ab **R** originem oblique duxisse uidetur. **B** et **D** haud multum inter se discrepant; **A** et **N** quasi gemelli sunt, quorum parens iam perditus (cui siglum y, exemplum T. A. Dorey secutus, attribui) a scriba admodum callido descriptus est. is multas lectiones ueras instaurat, multas haud spernendas coniectando proponit; sed quia uerborum ordinem saepissime commutat atque alios errores non numquam introducit, codices **A** et **N** ut uirtutes insignes ita insignia uitia exhibent.

d) codex Bambergensis (**B**, Bambergae, Bibl. Publ. M iv 9) undecimo saeculo descriptus totam hanc pentadem continet. ab **R** (at non directo)

deriuatus cum traditioni Puteaneae fideliter haereat, parui est momenti in libris 26–27 edendis, sed ad finem libri 30 ubi Puteaneus deficit lectiones eius haud spernendae sunt. (uide editionem Oxoniensem V [McDonald], Praef. §§ 104sqq., IV [Conway-Johnson], p. xiv; F. W. Shipley, CP 4, 1909, 405sqq.)

e) codex Cantabrigiensis (D, Cantabrigiae, Bibl. Coll. Trin. R 4. 4. 214) saeculo duodecimo exaratus Cantuariaeque multos annos seruatus, simili modo in hoc tomo raro utilis inuenitur, ideoque nunquam citatur nisi cum scriba lectiones probabiles sua Minerua fretus introduxit. (uide editionem Oxoniensem III [Conway-Walters], p. xix; F. Whitehead, CQ 11, 1917, 69sqq.)

f) codex Aginnensis (A, Londinii, Mus. Brit. Harl. 2493) tres partes habet. media pars, quae decadem tertiam continet, ineunte saeculo tertio decimo exarata inter codices illius aeui pretiosissimos aestimatur. nam centum post annis Franciscus Petrarcha eum adeptus sua manu correxit; deinde proximo saeculo in manus uenit Laurenti Vallae, qui et suas emendationes addidit. de correctoribus huius codicis plura infra dicentur cum traditionis Σ testimonia adducemus. (librum G. Billanovich, Il Livio del Petrarca e del Valla, cum hanc praefationem componeremus nondum promulgatum auide exspectabamus. uide interim Billanovich, Journ. Warb. Inst. 14, 1951, 137sqq.)

g) codex Laurentianus Notatus (N, Florentiae, Laur. Plut. lxiii 21) codici Aginnensi simillimus, saeculo tertio decimo a pluribus scribis est descriptus. ob correctores maxime celebratur, quos quia lectiones e codice stirpis Σ ductas citant infra recensebimus.

II. De stirpe altera (Σ) plura sunt explicanda; his recentioribus annis noua indicia prouenerunt traditionis huius, qua mendae codicis Puteanei saepe reparari possunt. codex Puteaneus, ut explicaui, ad abbatiam Corbeiensem est translatus, sed codex alter aeque uetustus maioreque cura descriptus adhuc in Italia exstabat, cuius apographum ad scholam Carnotensem tandem est transmissum. de hoc apographo deperdito, quod 'uetus Carnotensis' uulgo appellatur, fieri potest ut codex Spirensis (uide (c) infra) et ipse deperditus transcriptus sit; sunt autem qui credant ambos codices, et Carnotensem et Spirensem, ex eodem fonte Italico quasi gemellos ortos esse. (uide G. Billanovich, Journ. Warb. Inst. 14, 1951, 137sqq.; A. H. McDonald, ed. Oxon. V, xxxvisq.)

Stirpis Σ haec indicia reperta sunt:

a) codex palimpsestus Taurinensis (Ta), quinto saeculo et descriptus et correctus (Ta^2), nostro saeculo ineunte igni in bibliotheca Taurinensi infeliciter combustus est. huius codicis fragmenta a G. Studemund prius sunt uulgata quam flammae ea consumpsere; testimonium utile ad 27. 11. 15, 12. 5, 12. 10sq., 12. 14sq., 12. 17 – 13. 11, 33. 3 – 34. 14 adhi-

bent. (uide Th. Mommsen – G. Studemund, Analecta Liuiana, Leipzig 1873, 6–31.)

b) folium Monacense (S, Monachii, Cod. Lat. 23491), saeculo undecimo exaratum, 28. 39. 16 – 41. 12 solum continet, ideoque quod ad hunc tomum pertinet nullius momenti est. num codici Spirensi tamquam particula euulsa attribuenda sit in tomo proximo disputabitur. (uide C. Halm, Sitzungsb. d. k. Bayer. Akad. d. Wiss. zu München II 2, 1869, 580sqq.; H. Testroet, Euphr. N. S. 7, 1975–1976, 63sqq.)

c) *lectiones Spirensianae a Beato Rhenano seruatae* (**Sp**). Beatus Rhenanus postquam edendae huius pentadis consilium omisit, lectiones sescentas e codice Spirensi descriptas (ut ipse dicit, 'nacti fuimus e Spira Liuianum exemplar'), quibus editionem Aldinam alteram (1521) traditione Puteanea tantum subnixam emendare uoluit, Frobenianae editioni alteri (1535) praeposuit. cum lectiones ante 26. 30. 9 nullas proponat, ueri simile est priores huius codicis paginas iam ante saeculum sextum decimum auulsas esse; accedit quod lacunas satis magnas in libris 26–27 – nullas enim emendationes a 26. 31. 12 ad 41. 18, a 43. 6 ad 46. 2, a 27. 7. 14 ad 9. 14 suggerit – sine dubio inuenit. ad 27. 7. 14 Rhenanus scribit: 'hic unam paginam transilire coacti fuimus ob defectum qui erat in exemplari manuscripto quod ex Spirensi bibliotheca nacti fueramus.' testimonium Beati Rhenani quantum ualeat homines doctissimi iam pridem demonstrauere; id tamen interdum propter duas causas non sine difficultate interpretamur. ob codicis uetustatem cum uerba distinguere ille non posset, sensum saepe coniectabat; ut exempla pauca adducam, scribit 'hic locus multorum calamis deprauatus est' (ad 26. 50. 5); 'lectio quae est *huius modi*' (ad 26. 51. 7); '*uidetur* antiqui libri lectio esse' (ad 27. 4. 9); '*indicant uestigia* scripturae ueteris' (27. 6. 7). et praeterquam quod exemplar perlegere interdum non potuit, lectiones a uetusto codice ductas ab coniecturis uel suis uel aliorum citatis saepe non secernit. quamquam enim multis locis 'uetus codex', 'auctoritas manuscripti', 'antiqua lectio' similiaque uerba fontem Spirensianum indicant, alibi ubi 'castigauimus' uel 'emendauimus' uel 'reposuimus' scribit, pro certo non habemus utrum auctoritatem codicis antiqui inuocet necne. ideo siglo **Sp** lectiones codicis Spirensis certas notauimus; **Sp***?* utimur ubicumque Beatus Rhenanus codicem citare uidetur sed eum plane non designat. (uide praesertim editionem A. Luchs praeclarissimam; editionem Oxoniensem IV [Conway-Johnson], xixsqq.)

d) *in codicibus Aginnensi et Laurentiano Notato correctiones et supplementa* (**A**^{p}, **A**^{p*}, **N**$^{\sigma 1}$, **N**$^{\sigma 2}$, **N**$^{\sigma 3}$). codices **A** et **N**, ut uidimus, quasi gemelli traditionem Puteaneam ingenio scribae **y** emendatam repraesentant. similitudinem autem alter alteri uel mirabiliorem demonstrant, quippe qui correctiones et supplementa ab altera stirpe deriuata ambo exhibeant. sed non isdem semper locis emendationes easdem introducunt.

Historia emendationum in codicem Aginnensem (A) immissarum etsi nondum plene explicata luculenter his annis illuminata est. G. Billanovich, 'remota erroris nebula' quam editores Oxonienses qui correctores decem distinguere conati sunt non sine doctrina multoque sudore diffuderant, manus duas solum, uidelicet F. Petrarchae et L. Vallae, codicem correxisse demonstrauit; ideoque Petrarcham lectiones a traditione Σ sumptas introduxisse satis constat. quas lectiones unde traxerit adhuc incertum manet. codicem Spirensem eum non consuluisse adnotationes Beati Rhenani satis testantur (26. 42. 5 *exercitum* Sp *exercitus* A^p; 42. 7 *paululo* Sp *paulo* A^p; 43. 2 *ab urbe oppugnanda* Sp *ad urbem oppugnandam* A^p; discrepantiae similes ad 26. 49. 13, 27. 28. 11, 34. 13, 37. 14, etc.). fieri potest ut Petrarcha postquam Auenionem peruenit (1326–1329) uel codicem Carnotensem uel eius apographum scrutatus tum primum alteram traditionem recognouerit ex eaque Aginnensem emendauerit. sed cum iam antea tertio decimo saeculo exeunte historiae T. Liui a Louato Louati aliisque litterarum humaniorum studiosis Patauii auide legerentur, ueri similius est Petrarcham iam dudum codicem de fonte Σ deriuatum in Italia recensuisse. coniectare licet eum uel apographum eius uel commentariolum quod cum uetere Carnotensi postea compararet Auenionem secum tulisse. (uide G. Billanovich, Journ. Warb. Inst. 14, 1951, 137 sqq.; Petrarca e Padova, Padova 1976; Ital. medioev. e umanist. 20, 1977, 1 sqq.; T. Hankey, Journ. Warb. Inst. 21, 1958, 213 sqq.)

Correctiones Petrarchae (A^p) quae ab stirpe Σ deriuantur ante 26. 17. 5 nullae apparent; fortasse uerba illa *occupauit. Hasdrubal ne* (26. 17. 5), quae in codice Puteaneo deficiunt, lectionem primam ab altera stirpe ductam indicant. in libris huius decadis prioribus atque in primis capitibus libri 26 correctiones Petrarchae cum emendationibus M^2 non nunquam consentiunt; itaque codicem Mediceum postquam ab M^2 correctus est perlegendum Petrarcha curauerat. duas magnas lacunas (26. 41. 5 – 43. 8, 27. 2. 11–3. 7) in codice ad finem huius decadis ipse explendas curauit (A^{p*}).

In codice Laurentiano Notato (N) Conway nouem correctores distinxit, quorum tres (quos N^3, N^4, N^n nominat) de auctoritate 'Spirensiana' pendere adfirmat. ego autem, qui recorder illud Flacci 'non possis oculo quantum contendere Lynceus', tot manus discernere non potui. cum Conway, qui tantum laboris tantumque ingenii huic codici impendebat, consentio duas esse manus quae lectiones a codice stirpis Σ introducunt; his sigla $N^{\sigma 1}$ (= N^3 Conway), $N^{\sigma 2}$ (= N^4 Conway) attribui. scriba quem Conway N^6 appellat uerba $N^{\sigma 2}$ tantum rescripsit ut clariora apparerent, ideoque et hunc $N^{\sigma 2}$ uocaui. cum correctores $N^{\sigma 1}$ et $N^{\sigma 2}$ emendationes in Laurentianum Notatum tertio decimo saeculo, ut uidetur, insererent, codicem uel Patauii uel in urbe uicina repertum fontem harum correctionum in N (ut in A) introductarum fuisse coniectare licet.

Lacuna maior (26. 41. 5 – 43. 8) in hoc codice nunquam expleta est; libri 27 quod deficiebat (2. 11 – 3. 7) in margine subiungitur a scriba quem $N^{\sigma 3}$ appellauimus (= N^{n} Conway). ueri simile est correctionem primam a fonte Σ deriuatam eodem loco atque in A insertam esse (26. 17. 5), sed emendationes ex altera traditione sumptae usque ad 26. 45 rarae apparent; inde crebriores fiunt, quodque maioris momenti est, cum Sp saepe, cum A^{p} saepissime consentiunt.

e) codex Landulfianus (L, Parisiis, B. N. Lat. 5690) circa 1328–1329 exaratus est. ut Billanovich opinatur, postquam Landulfus Colonna ueteris Carnotensis apographum fecit, de hoc apographo codex Landulfianus est descriptus; sed hoc adhuc incertum manet. postea hic codex in possessionem Cardinalis Ioannis Colonna uenit; post mortem eius Petrarcha eo potitus est, atque ad finem codicis (f. 367) inscripsit: 'Emptus Auenione 1341, diu tamen ante possessus.' hic codex subsidium editoribus huius pentadis utilissimum praebet, quia indicia traditionis Σ pleniora praestat quam ea quae uel Beatus Rhenanus uel correctores codicum A et N adferunt.

Hunc codicem appellauit Billanovich 'margaritam quam T. Liui editores frustra quaesiuerant, cum traditionem librorum 26–30 alteram directo descriptam repraesentet'. hanc margaritam autem paulo corruptam esse adfirmare audeo. scriba enim postquam maiorem libri 26 partem ab Aginnensi, ut uidetur, descripsit, indicia lacunae maioris (26. 41. 5 – 43. 8) mox animaduertit. quamquam uerba quae deficiebant ipse non subiunxit (addita enim sunt in margine aliquanto postea ab scriba quem L^{2} nominauimus) nihilominus ad alterum fontem (scilicet Carnotensem seu apographum eius) uersus, exinde hunc codicem traditionis Σ describere coepit; lectiones quaedam Puteaneae in margine sunt adpositae (L^{1}). ita factum est ut uerba quae Puteaneus in libro 27 (2. 11 – 3. 7) omisit in textum Landulfianum sine perturbatione sint transcripta. interdum autem, scilicet cum lectiones codicis Aginnensis meliores esse crederet, ad Aginnensem reuersus uerba traditionis Puteaneae introduxit, ut hae tabulae indicant:

	lectiones Sp et L	lectiones A
27.4.2	consulem	consulem marcellum
4.5	quae is	quaeque
4.6	romanis	romano
4.8	pateram auream ... factam	pateram auri ... factam
5.4	fugati metu inde	metu inde fugati
5.6	consulis	a consule
5.14	dictatore ... dicto	dictatorem ... dici et
6.5	exciperet	acciperet
7.6	sed	quod
10.1	decesserint	decessissent

10.2	pertentatis (-temptatis)	temptatis
10.5	*om.* eos	eos
10.9	apud	ad
10.11	seruaretur	seruabatur
12.3	morandi	remorandi
12.7	qui/quia ita	quia
13.3	priorem aestatem	priore aestate
13.5	*om.* referam	referam
13.11	armati ornatique	ornati armatique
15.2	accepti	accepti sunt
15.8	concessere	se recepere
15.16	ac signa	signaque

	lectiones A et L	lectiones Sp
3.9	etruriam/etruria	aetoliam
4.11	ea aestate	aestate
5.2	peruenisset	uenisset
5.2	ubi	ibi
6.7	sciuisse	iussisse
6.8	exemplumque	exemplaque
6.8	recens q.	recensque q.
6.19	magnifici apparatus	magnifice apparatos
7.12	est	enim
12.10	eum	*om.* eum
14.4	testisque	testis
14.9	et tam conferta	et eum conferat
15.1	prosequerentur	sequerentur
15.17	agitare proditionis	cogitare prodit
16.4	praecipitatum esse	praecipitasse
17.4	tantis	tacitis
17.8	copiis	*del.* copiis
17.8	iam enim	*om.* iam enim
17.10	quam glorianti eam	qua gloriati ea
18.10	deferretur	defertur
18.11	per aspera	per aspreta
18.19	fieret	fierent

itaque etsi scriba Landulfiani non Spirensem sed alium stirpis *Σ* codicem descripsit, satis apparet ambas traditiones **P** et *Σ* hic in unum confluxisse. praeterea scriba neglegens nunc exemplar perperam transcribit, nunc uerba omittit, nunc uerborum ordinem temere mutat. ad summam, etsi lectiones sanas traditionis *Σ* sine dubio hic codex plerumque continet, cautione tamen quadam est tractandus.

f) *alii codices recentiores* (*recc.*). centum fere codices quarto decimo et quinto decimo saeculo exarati iam reperti sunt, quorum plerosque A. H. McDonald, cum libros 31–35 recognosceret, in classibus ordinauit. quae diligentia et ad fata librorum Liuianorum posteriora recensenda et ad historiam litterarum humaniorum illis saeculis recultarum scrutandam utilissima esse inuenietur. ego tamen in hoc tomo recentiores codices

adhibendos nusquam iudicaui nisi cum unus alterue aut lectionem prauam sua Minerua correxit aut uestigia stirpis Σ, praesertim in lacuna maiore (26. 41. 18 – 43. 8), reuelare uisus est. nam e recentioribus sunt qui lectiones partim a Σ partim a P deriuatas citent, e quibus hi memoratu praecipue digni sunt:

i) codex Harleianus (H, Londinii, Mus. Brit. Harl. 2684). quinto decimo saeculo exaratus, ab 29. 3. 15 ad 30. 21. 12, ut A. Luchs demonstrauit, de codice stirpis Σ descriptus est, ideoque in proximo tomo saepissime citabitur. in libros 26–27 tamen cum codicem exemplari Aginnensi simillimum sequatur lacunasque magnas explere non conatus sit, haud magni momenti quod ad hoc uolumen spectat esse uidetur.

ii) codex Burneianus (J, Londinii, Mus. Brit. Burney 198, saec. XV).
iii) codex Harleianus (K, Londinii, Mus. Brit. Harl. 2781, anno 1461).
iv) codex Vaticanus (V, Romae, Bibl. Vat. Palat. 876, saec. XV).
v) codex Valencianus (Val., Valentiae, N. 173, saec. XIV).
vi) codex Vaticanus (W, Romae, Bibl. Vat. Palat. 879, saec. XV).
vii) codex Venetus (X, Venetiis, Bibl. Marc. 364, saec. XIV).
viii) codex Mediceus (Y, Florentiae, Bibl. Laur. Plut. lxiii 17, anno 1421).
ix) codex Laurentianus (Z, Florentiae, Conv. Soppr. 263, olim Abb. Florent. 4. 114, anno 1439).

e codicibus ii–ix nullus est qui lacunam minorem (27. 2. 11 – 3. 7) non expleat, omnesque praeter V uerba in lacuna maiore (26. 41. 18 – 43. 8) restituere. (uide editionem Luchs, Praef.; editiones Oxonienses IV [Conway-Johnson], Praef. § 93, V [McDonald], Praef. §§ 112sqq.; Albinia de la Mare in Livy [ed. T. A. Dorey, London 1971], cap. 8.)

III. De auctoritate maiore traditionis Σ in textu constituendo

Si lectiones a Beato Rhenano e codice Spirensi translatas recensemus, si additiones et emendationes in codices Aginnensem et Laurentianum Notatum e fonte altero introductas scrutamur, denique si testimonium codicis Landulfiani perpendimus, dubitare non possumus quin maior auctoritas in textu constituendo traditioni Σ sit tribuenda. cum tamen uelut uox continua huius traditionis non exstet, talem rationem suscepi. usque ad lacunam maiorem (26. 41) quia indicia stirpis Σ rara apparent, Puteaneo (P) auctoritatem summam tribuo; at postea, ubicumque uel Taurinensis (Ta) uel Beatus Rhenanus (Sp) uel Petrarcha (A^p, A^{p*}) uel Laurentiani Notati correctores ($N^{\sigma 1}$, $N^{\sigma 2}$, $N^{\sigma 3}$) lectionem citauerunt quae et in se probabilis uidetur et e codice traditionis alterius sine dubio deriuatur, praeferendam lectioni Puteaneae aestimaui. testimonium tamen Landulfiani (L), qui contaminatus neglegenterque descriptus esse uideatur, praecipue ut auctoritatem unius alteriusue illorum confirmet adduco; alioquin eum sine tali adminiculo Puteaneo praeferre raro ausus sum.

Editores Oxonienses etsi lectiones traditionis Σ summa cura citant, auctoritatem traditionis Puteaneae aliquotiens maioris aestimant; itaque in libro 27 plerique sunt loci quibus lectiones a textu Oxoniensi dissonas praetuli.

IV. De lacunis in traditione Puteanea

Omnes probe sciunt uerba in Puteaneo (P) atque exinde in codicibus huius traditionis (**CRMBDAN**) post *luctu quam* (26. 41. 18) usque ad *armauerat* (44. 1), itemque post *proelia* (27. 2. 11) usque ad *quia id* (3. 7) funditus periisse, feliciter tamen e traditione altera plerumque esse restituta.

De lacuna minore non diutius certatur. in codicem Aginnensem Franciscus Petrarcha uerba deperdita ad finem tertiae decadis restituenda curauit (A^{p*}); in Laurentiani Notati margine scriba $N^{\sigma 3}$ quod perierat simili modo suppeditauit; in Landulfiano (L) haec uerba sine confusione uel perturbatione in ipso textu citantur. nihil hic deperditum esse satis apparet.

Lacunam maiorem et Petrarcha manu scribae A^{p*}, et Landulfiani in margine secunda manus (L^2), aliquanto postquam hic codex primum descriptus est, explendam curauerunt; praeterea plerique codices recentiores haec uerba suppleta continent. ex quo H. Heerwagen libellum suum praeclarum protulit, non est dubitatum quin 26. 41. 18 *nunc di immortales* . . . 43. 8 *imminet Africa* ut pars uera huius libri aestimanda sit. ueri simile est, cum Beatus Rhenanus haec capita in librum 27 transposita retegeret, scribam Puteanei codicis folia quaedam archetypi uel turbauisse uel ordine iam confusa praeteriisse.

De uerbis autem antecedentibus ac posterioribus adhuc disceptatur. ad 26. 41. 18 in P legitur: *utinam tam sine meo luctu quam*. scriba qui in Aginnensi lacunam e codice traditionis Σ Petrarchae iussu explet (A^{p*}) addidit: *uestro transissent*. hanc lectionem et recentiores **KWY** continent. in L^2V idem fere legimus, sed errore scribarum *nostro* pro *uestro* introducitur. haec uerba in textum ob auctoritatem A^{p*} et L^2 accipienda esse credo, sed sensum haud perfectum exprimunt; itaque lacunam indicaui, quam ad explendam uerbis *aequa uirtute sunt sustinenda* uel sententia simili opus esset.

Ad 26. 43. 8 uerba suppleta usque ad *imminet Africa* ut sana accipit Heerwagen, sed sequentia *sed quoniam* . . . *Poenorum dux* ut spuria deleuit; quod iudicium editores posteriores ualde approbauere. ut exemplo praeclaro utar, Conway (O. C. T. IV, xxii) adseuerat: 'sine dubio spuria sunt; neque enim sensui neque stilo Liuiano sufficiunt'. non dubito equidem quin uerba quaedam post *imminet Africa* exciderint, quia oratio Scipionis si cum exemplari Polybiano (Pol. 10. 11. 16sqq.) confertur aliquanto breuior apparet. sed ut G. Billanovich (Journ. Warb. Inst. 14,

1951, 190 n. 3) demonstrauit, haec uerba *sed quoniam* ... *Poenorum dux* una cum ceteris scriba Petrarchae (A^p*) inseruit; praeterea in Landulfiano, quamquam uerba *sed quoniam uos* in margine ab L^2 adposita sunt, cetera (*instructa* ... *Poenorum dux*) in textum ipsum a fonte traditionis Σ sunt descripta. ab iudicio 'neque sensui neque stilo Liuiano sufficiunt' dissentio; itaque haec uerba, quae editio princeps I. A. Bussii (Romae 1469) continebat, ad textum restitui.

V. De orthographia et latinitate

a) normas regulasque rerum orthographicarum secundum praecepta editorum Oxoniensium constituendas curaui. (uide sis Walters-Conway I, §§ 30–31, McDonald V, § 120, et potissimum R. M. Ogilvie I^2, xvi-xxiii, ubi rationem formarum plerumque cum propositis editorum priorum congruentem, interdum ab eis modice discrepantem luculenter uir doctus exponit.) auxilio tamen operis D. W. Packard utilissimi (A Concordance to Livy, Harvard 1968) correctiones plerasque feci:

26. 19. 11, 26. 2 *promunturium* (P: *promuntorium* O. C. T.). non solum codices antiquissimi, sed et editores ipsi Oxonienses terdecies alibi formam *-urium* praeferunt.

26. 27. 4, 27. 11. 2, 37. 7 *aedes* (*aedis* P, O. C. T.). P *aedes* plerumque, *aedis* non nunquam scribit; cf. Ogilvie I^2, xix.

26. 38. 13, 46. 7, 27. 19. 2: *ii*, *iis*. cur Conway *hi*, *his* scribat nescio, cum alibi *ii*, *iis* recte citet.

27. 4. 15 *in Capenate agro* (A^pL: *in Capenati agro* P, O. C. T.). *Capenate* praeferendum est, quia supra ad 27. 4. 14 *in agro capenate* in P legitur.

27. 10. 1, 12. 14, 14. 3: *uicensimarium*, *duodeuicensimam*, etc. (*-esim-* O. C. T.). formas ambas P habet, sed Ta *-ensim-* ad 27. 12. 14 scribit, quod et ab editoribus Oxoniensibus ad 27. 38. 10 proponitur.

27. 11. 10, 25. 2, 34. 7 *Semproni*, *Acili*, *Liui* (*Sempronii*, *Acilii*, *Liuii* O. C. T.). uide Ogilvie I^2, xvii.

27. 28. 12 *umeris* (P: *humeris* O. C. T.). forma *umerus* alibi ab editoribus Oxoniensibus plerumque praefertur.

27. 43. 10 *senatui scripta* (*senatu scripta* P, O. C. T.). Liuius *senatui scribere* ad 8. 33. 15, 25. 7. 1, 26. 2. 1, 31. 10. 5, *senatu scribere* nusquam alibi habet.

27. 25. 9 *deis*, sed 27. 38. 1 *dis* scripsi, quia loco illo color fortasse antiquior adfectatur, ideoque lectionem P retinui.

27. 49. 7 *solacii* (P: *solatii* O. C. T.). *solacium* alibi undecies ab editoribus Oxoniensibus scribitur.

b) plerasque lectiones uel adrogaui uel proposui quia cum more dicendi usitato T. Liui melius conueniunt:

26. 10. 2 *de summa rerum* (*de summa rep̄* P: *de summa republica* π, O. C. T.). *de summa rerum* uicies in Liuio inuenitur, *de summa republica* nusquam alibi.

26. 12. 8 *nobilitas deseruerant* (P: *n. deseruerat* O. C. T.). hanc 'constructionem ad sensum' emendemus haud necesse est, ut adseuero in Class. Rev. N. S. 17, 1967, 54, ubi lectionem codicum ad 31. 42. 5 defendo.

26. 13. 5 *iamne memoria excessit* ...? (Fügner: *iam e memoria excessit* codd., O. C. T.). Liuius uerbo *excedere* cum ablatiuo solum – plus centies sic inuenitur –

uti solet, tribus tantum locis in codicibus exceptis. ad 2. 19. 5 (*nec quisquam ... ex acie sine uolnere praeter dictatorem Romanum excessit*) inter praepositionem et uerbum uoces pleraeque interueniunt; ad 26. 30. 11, 37. 52. 10 (*excedere ex templo*) *extemplo* legere malim, quia alibi (26. 31. 11, 29. 19. 3, 39. 5. 6) *templo excedere* Liuius habet.

26. 13. 11 *Anienem amnem* (codd.: *Anienem* O. C. T.). haec collocatio uerborum, quam Conway alibi nusquam inueniri adseuerat, et ad 2. 26. 1, 32. 2 apparet.

26. 13. 14 *nec iniuria; forsitan* (*nec iniuria forsitan;* O. C. T.). uocem *forsitan* Liuius nusquam ad finem clausulae ponit.

26. 24. 11 *Corcyra tenus* (Sab.: *Corcyrae tenus* **P**, O. C. T.). apud Liuium *tenus* semper cum ablatiuo inuenitur praeterquam ad 44. 40. 8, ubi lectio codicis *genus tenus* recte dubitatur.

26. 30. 11 uide supra, 13. 5.

26. 32. 8 *in fidem et clientelam* (*in fidem et clientelamque* **P**: *in fidem clientelamque* O. C. T.). cf. 37. 54. 17: *in fidem et clientelam uestram.*

26. 36. 11 *aurum argentum* [*et*] *aes* (Ald.: *aurum argentum et aes* codd., O. C. T.). ad 26. 36. 8 legimus: *omne aurum argentum aes ....*

26. 43. 6. *hic tormenta armamenta arma* (**Sp**: *hic tormenta arma* cett., O. C. T.). haec series triplex ad stilum oratoris apte conuenit; uide infra 43. 8 *hoc horreum aerarium armamentarium.*

27. 2. 2 *contudisset* (codd.: *contuderit* Gron., O. C. T.). non nunquam editores priores tempora modi subiunctiui in oratione obliqua emendauerunt quia 'legem Liuianam' temporum talium statuere uolunt (uide praesertim R. S. Conway, Livy II, Cambridge 1901, Appendix II). sed Liuius usum temporum interdum ita uariat ut lectiones codicum certae haud sint corrigendae.

27. 8. 3 *ad senatum reiecerunt* (codd.: *ad senatum* ⟨*rem*⟩ *reiecerunt* Gron., O. C. T.). ad 42. 32. 7 legitur: *ad consules reiciebant.*

27. 11. 12 *lectus princeps in senatu* (codd.: *l. p. in senatum* Riem., O. C. T.). inuenitur ablatiuus et ad 38. 28. 2 *princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus.*

27. 16. 7, 48. 15, 50. 4 *a caede, a fronte, a magistratibus* (*ab caede, ab fronte, ab magistratibus* O. C. T.). *a caede, a caedibus* quinquies, *a fronte* uicies, *a magistratu, a magistratibus* duodecies Liuius alibi scribit; nusquam *ab caede, ab fronte, ab magistratibus* inuenies.

27. 16. 16 *ad constitutam diem* (**L**: *constitutum* **P**, O. C. T.). cf. 44. 19. 4 *pridie idus apriles Latinis esse constitutam diem.*

27. 22. 8 *Italiae Siciliaeque ac Sardiniae* (**Sp?L**: *Italiae Siciliae Sardiniaeque* **P**, O. C. T.). uide 24. 11. 2 *Galliam Siciliamque ac Sardiniam.*

Restat ut Academiae Britannicae, Vniuersitati Glasguensi, Vniuersitati Edimburgensi gratias agam quae impensas ad bibliothecas frequentandas atque ad apographa codicum comparanda mihi tribuerint. quantum editoribus Oxoniensibus R. S. Conway et S. K. Johnson debeam in omni pagina apparebit. multi uel libellis mittendis uel consilio adhibendo auxilium praebuerunt, inter quos G. Billanovich, J. Briscoe, T. A. Dorey, R. M. Ogilvie praecipue memoro. beneficia magistrorum ac discipulorum Vniuersitatis N. Carolinae ad Chapel Hill, apud quos libros hos T. Liui sex menses studebam, grato animo recolo. ante omnes tamen memoriam A. H. McDonald nuper mortui amicitiae causa hoc tempore recordor; hoc opusculum qualecumque manibus eius dedico.

Glasguae Kal. Iul. anno salutis mdcccclxxx P. G. Walsh

EDITIONIS ALTERIVS PRAEFATIVNCVLA

Mendae in editione priore manifestae patent quas uel commemorare erubesco, ideoque summas ago gratias Bibliothecae Teubnerianae curatoribus, qui beneuolentia singulari mihi indulserunt ut haec uitia in editione altera corrigerem. amicis plerisque studiose gratulor, praesertim S. P. Oakley, M. D. Reeve, W. S. Watt, qui iudicium acerrimum, lenissimam castigationem adhibuerint; et docti alii sunt quibus gratiam referam digni, H. Solin, J. Guillén, J.-C. Richard.

1. His propioribus annis M. D. Reeve tres disputationes maximi momenti de codicibus T. Liui edidit: The Transmission of Livy 26–40, Riv. Fil. 114, 1986, 129–172; The Third Decade of Livy in Italy: the Spirensian Tradition, Riv. Fil. 115, 1987, 405–440; The Third Decade of Livy in Italy: the Family of the Puteaneus, Riv. Fil. 115, 1987, 129–164; quarum disputationum in prima (146sqq.) de lacuna in his libris maiore (26. 41. 18–44. 1) luculenter disserendo auctoritatem H. Heerwagen uindicat, qui uerba *uestro transissent* (26. 41. 18) *sed quoniam* ... *Mago Poenorum dux* (43. 9–44. 1) ut spuria olim deleuit. in errorem egregium me inductum esse confiteor cum haec uerba textui inserenda censerem, ideoque ea iam seclusi.

2. Cum editionem priorem recenserent, S. P. Oakley (CR NS 33, 1983, 215sqq.), W. S. Watt (qui beneuolo animo de locis multis iudicium mihi priuatim mandauit), J. Guillén (Helmantica 110, 1985) merito me reprehenderunt quod emendationes haud certas in textum introduxissem. quas lectiones de integro ita consideraui ut plerasque uel sustulerim uel in apparatum criticum relegauerim. has commutationes editio noua continet:

26. 4. 6: ⟨*id*⟩ auctore W. S. Watt transposui.
26. 6. 2: *super* (Ussing) potius quam *per* posui, item a Watt admonitus.
26. 6. 4: S. P. Oakley (PACA 17, 1983, 61) lectionem *quam quod* iure praefert.
26. 9. 6: a plerisque reprehensus adducor ut lacunam in textu obelo notem, in apparatu critico supplementum dubitanter proponam.
26. 10. 2: *de summa re publica* restitui, quia locutio haec auctoritatem Ciceronis habet, etsi nusquam alibi Liuius ipse ea utitur.
26. 13. 15: †*deinde*† in textum inuitus restitui; *demissus* ad app. crit. relego.
26. 21. 3: argumento Oakley adductus *minus* pro *melius* reposui.
26. 26. 6: *ficta* seclusi.
26. 30. 11: *ex templo* pro *extemplo* restitui, ideoque argumentum in Praefatione (p. XV in capite) propositum non ualet.
26. 34. 1: *iussit* nunc persuasum habeo uix necesse esse.
26. 46. 1: *erumpentes* quamquam adhuc credo lectionem probabilem esse, relegandam ad apparatum criticum constitui; †*euntes*† ad textum restitui.
27. 16. 8: monitu W. S. Watt *interroganti* pro *interrogatus* substitui, quia ueri simile est Liuium in animo habuisse *respondit* scribere, sed post interclusionem satis longam *iussit* neglegenter substituisse.
27. 22. 4: *ad duas legiones* reposui.

Glasguae, kal. Oct. anno salutis MDCCCCLXXXVIII P. G. W.

INDEX LIBRORVM ET LIBELLORVM

W. Allen jr., Beatus Rhenanus, editor of Tacitus and Livy, Speculum 12, 1937, 382 sqq.
G. Billanovich, Petrarch and the Textual Tradition of Livy, J. Warb. and Court. Inst. 14, 1951, 137 sqq.
–, I primi umanisti e le tradizioni dei classici latini, Fribourg 1953
–, Dal Livio di Raterio al Livio del Petrarca, Ital. med. e umanist. 2, 1959, 172 sqq.
–, Petrarca e Padova, Padova 1976
–, La cultura veneta nel medioevo, Ital. med. e umanist. 20, 1977, 1 sqq.
A. Borghi, Il codice valenciano della terza decà di Tito Livio e la sua tradizione, Rend. Ist. Lomb. 108, 1974, 803 sqq.
E. Chatelain, Le Reginensis 762 de Tite Live, RP 14, 1890, 29 sqq.
G. M. Columba, Codici liviani inesplorati o perduti, Historia 7, 1933, 219 sqq.
R. S. Conway, The Laurentian Manuscript of Livy's Third Decade, CQ 27, 1933, 182 sqq.
R. S. Conway – S. K. Johnson, T. Livi Ab Urbe Condita IV, Libri XXVI–XXX, Oxford 1934
A. De la Mare, Florentine Manuscripts of Livy in the 15th Century, in: Livy, ed. T. A. Dorey, London 1971, 177 sqq.
T. A. Dorey, A Note on the Manuscripts of Livy XXIX, Euphros. N. S. 2, 1958, 177 sqq.
–, T. Livi Ab Urbe Condita Libri XXI–XXII, Leipzig 1971
–, T. Livi Ab Urbe Condita Libri XXIII–XXV, Leipzig 1976
C. Halm, Ein Fragment des Livius, Sitzungsb. d. k. Bayer. Akad. d. Wiss. zu München II 2, 1869, 580 sqq.
T. Hankey, Riccobaldo of Ferrara, J. Warb. and Court. Inst. 21, 1958, 208 sqq.
H. Heerwagen, Commentatio critica de T. Livi XXVI 41. 18 – 44. 1, Nürnberg 1869
S. K. Johnson, A Test of the Spirensian Sources of Livy's Text in Books XXVI–XXX, CQ 27, 1933, 195 sqq.
P. O. Kristeller, Iter Italicum, 2 vol. (London/Leiden 1963/1967)
P. Lehmann, Die mittelalterliche Dombibliothek zu Speyer, Sitzungsb. d. k. Bayer. Akad. d. Wiss. zu München, Heft 4, 1934, 29 sq.
E. A. Lowe, Codices Latini Antiquiores IV, Oxford 1947
A. Luchs, Titi Livi Ab Urbe Condita XXVI–XXX, Berlin 1879
–, De Sigismundi Gelenii codice Spirensi commentatio, Erlangen 1890
A. H. McDonald, Titi Livi Ab Urbe Condita V, Libri XXXI–XXXV, Oxford 1965
–, Livius, Titus. Catal. Translat. et Comment. II, Washington 1971, 331 sqq.; III, 1976, 445 sqq.
J. N. Madvig, Emendationes Livianae, Copenhagen 1877
M. Manitius, Handschriften antiker Autoren in mittelalterlichen Bibliothekskatalogen, Leipzig 1935, 73 sqq.
Th. Mommsen – G. Studemund, Analecta Liviana, Leipzig 1873
G. Pasquali, Storia della tradizione e critica del testo, Firenze 1934, 81 sqq.

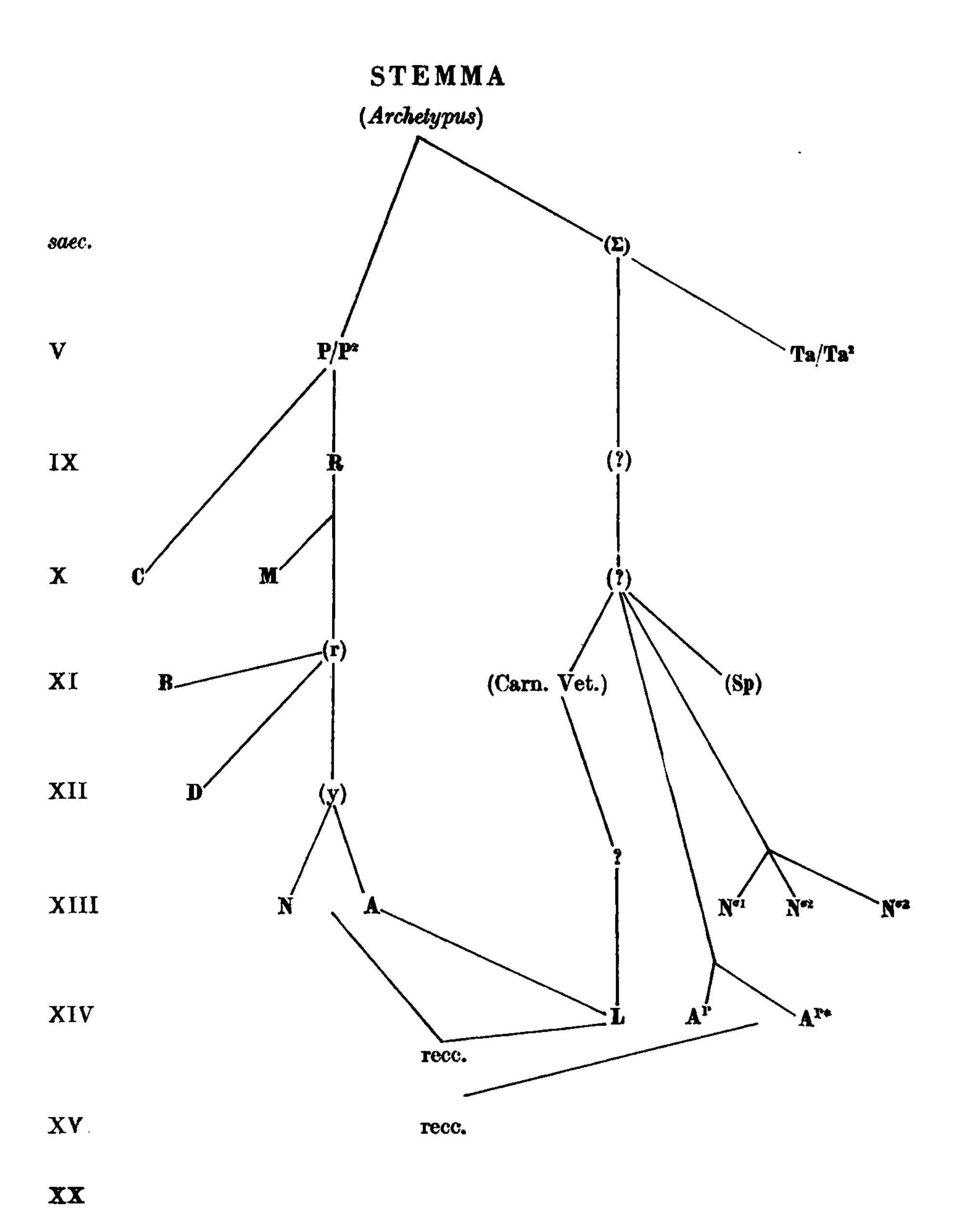
G. Pierleoni, Sulla recensione dei libri XXVI–XXX e su due fogli superstiti di un codice di Livio, RIGI 4, 1920, 19 sqq.
E. K. Rand – G. Howe, The Vatican Livy and the Script of Tours, Mem. Amer. Acad. Rome I, 1915–1916, 21 sqq.
F. W. Shipley, Certain Sources of Corruption in Latin Manuscripts, New York 1904
–, Studies in the Mss of the Third Decade of Livy, CP 4, 1909, 405 sqq.
A. Souter, The Gelenian Codices of Livy, CR 38, 1923, 115 sqq.
H. Testroet, Folium Monacense and the Spirensian Tradition of the Third Decade of Livy, Euphr. N. S. 7, 1975–1976, 63 sqq.
B. L. Ullman, Poggio's Manuscripts of Livy – Alleged and Actual, CP 28, 1933, 282 sqq.
L. Valla, Emendationes sex librorum Titi Livii de Secundo Bello Punico, in: Opera Omnia, Basileae 1540, 603 sqq.
C. F. Walters, The Codex Agennensis and Valla, CQ 11, 1917, 154 sqq.
C. F. Walters – R. S. Conway, Note on an Unregarded Ms of Livy, B. M. Harleian Collection, Latin 2493, CR 18, 1904, 392 sqq.
–, Titi Livi Ab Urbe Condita III, Libri XXI–XXV, Oxford 1929
W. Weissenborn – M. Müller, Titi Livi Ab Urbe Condita V[6] (Libri XXIV–XXVI), VI[5] (Libri XXVII–XXX), Berlin 1962
F. Whitehead, Codex Cantabrigiensis (D) in Trinity College Library, Cambridge, CQ 11, 1917, 69 sqq.
E. Wölfflin, Eine unbenutzte Handschrift des Livius aus dem neunten Jahrhundert, Philol. 33, 1874, 186 sqq.

NOTAE

Alsch.	Alschefski	Merk.	Merkel
Boett.	Boettcher	Mod.	Modius
Cast.	Castiglioni	Momms.	Mommsen
Cluv.	Cluverius	H. J. Müll.	H. J. Müller
Cob.	Cobet	M. Müll.	M. Müller
Conw.	Conway	Mur.	Muretus
Crev.	Crevier	Nov.	Novák
Doer.	Doering	Per.	Perizonius
Drak.	Drakenborch	Pigh.	Pighius
Duk.	Duker	Rhen.	Rhenanus
Fab.	Fabri	Riem.	Riemann
Forch.	Forchhammer	Rossb.	Rossbach
Fried.	Friedersdorff	Rub.	Rubenius
Füg.	Fügner	Rup.	Ruperti
Gel.	Gelenius	Sab.	Sabellicus
Glar.	Glareanus	Salm.	Salmasius
Gron.	J. F. Gronovius	Schm.	Schmidt
Jac. Gron.	Jac. Gronovius	Sig.	Sigonius
Har.	Harant	Ung.	Unger
Heerw.	Heerwagen	Uss.	Ussing
Heus.	Heusinger	Walt.	Walters
Jo.	Johnson	Weiss.	Weissenborn
Lips.	Lipsius	Wes.	Wesenberg
Ma.	Madvig	Woelff.	Woelfflin

SIGLA

P	codex Puteaneus, Paris. Lat. 5730 saec. V
P^1, P^2	Puteaneus prima, altera manu correctus
C	codex Colbertinus, Paris. Lat. 5731 saec. IX uel X
C^x	Colbertinus pluribus manibus correctus
R	codex Romanus, Vat. Reg. 762 saec. IX
R^1, R^2	Romanus prima, altera manu correctus
M	codex Mediceus, Flor. Laur. Plut. 63. 20 saec. X
M^1, M^2, M^3	Mediceus prima, altera, tertia manu correctus
B	codex Bambergensis, M 4. 9 saec. XI
D	codex Cantabrigiensis, Trin. R 4. 4. 214 saec. XII
A	codex Aginnensis, Lond. Harl. 2493 saec. XIII
N	codex Laurentianus Notatus, Flor. Laur. Plut. 63. 21 saec. XIII
π	consensus codicum **CRMBDAN**
π^2	consensus codicum **BDAN**
Ta	codex palimpsestus Taurinensis iam combustus (Praef. II (a))
Ta^1, Ta^2	Taurinensis prima, altera manu correctus
Sp	codex Spirensis a Beato Rhenano citatus
Sp?	codex Spirensis a Beato Rhenano, ut uidetur, citatus
A^p	codex Aginnensis a Petrarcha correctus
A^{p*}	lectiones in codice Aginnensi iussu Petrarchae adiectae
A^v	Aginnensis a Laurentio Valla correctus
$N^{\sigma1}$, $N^{\sigma2}$, $N^{\sigma3}$	correctiones uel additiones in codicem Laurentianum Notatum e traditione Σ diuersis manibus introductae
L	codex Landulfianus, Paris. Lat. 5690 saec. XIV
L^1	lectiones Puteaneae a scriba **L** adiectae
L^2	additiones secunda manu aliquanto posterius in Landulfianum adiectae
H	codex Harleianus, Lond. Harl. 2684 saec. XV
J	codex Burneianus, Lond. Burn. 198 saec. XV
K	codex Harleianus, Lond. Harl. 2781 anno 1461
V	codex Vaticanus, Palat. 876 saec. XV
W	codex Vaticanus, Palat. 879 saec. XV
X	codex Venetus, Marc. 364 saec. XIV
Y	codex Mediceus, Flor. Laur. Plut. 63. 17 anno 1421
Z	codex Laurentianus, Flor. Conv. Soppr. 263 anno 1439
recc.	lectiones codicum recentium
edd.	editores uetustiores

STEMMA
(*Archetypus*)
saec.
(Σ)
V
P/P^2
Ta/Ta^2
IX
R
(?)
X
C
M
(?)
(r)
XI
B
(Carn. Vet.)
(Sp)
XII
D
(y)
?
XIII
N
A
$N^{\sigma 1}$
$N^{\sigma 2}$
$N^{\sigma 3}$
XIV
L
A^{P}
A^{P*}
recc.
XV
recc.
XX

TITI LIVI AB VRBE CONDITA

LIBER XXVI

a. 211
Cn. Fuluius Centumalus P. Sulpicius Galba consules cum idibus Mar- 1
tiis magistratum inissent, senatu in Capitolium uocato de re publica, de
administratione belli, de prouinciis exercitibusque patres consuluerunt.
Q. Fuluio Ap. Claudio prioris anni consulibus prorogatum imperium est 2
atque exercitus quos habebant decreti; adiectumque ne a Capua quam
obsidebant abscederent priusquam expugnassent. ea tum cura maxime 3
intentos habebat Romanos non ab ira tantum, quae in nullam unquam ciui-
tatem iustior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione 4
sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos uide-
batur ad ueteris imperii respectum. et praetoribus prioris anni M. Iunio 5
in Etruria, P. Sempronio in Gallia cum binis legionibus quas habuerant
prorogatum est imperium.

Prorogatum et M. Marcello ut pro consule in Sicilia reliqua belli per- 6
ficeret eo exercitu quem haberet: si supplemento opus esset, suppleret de 7
legionibus quibus P. Cornelius pro praetore in Sicilia praeesset, dum ne 8
quem militem legeret ex eo numero quibus senatus missionem reditumque
in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia euenerat, 9
duae legiones quas P. Cornelius habuisset decretae et supplementum de
exercitu Cn. Fului, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque
erat. huic generi militum senatus eundem quem Cannensibus finem 10
statuerat militiae. additum etiam utrorumque ignominiae est ne in
oppidis hibernarent, neue hiberna propius ullam urbem decem milibus
passuum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae quibus 11
Q. Mucius praefuerat; supplementum si opus esset consules scribere
iussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque orae cum legionibus 12
classibusque quibus praeerant decretae; quinquaginta Graecia cum le-

1 Pol. 9. 6. 6; Fast. Cap. Degrassi 46 sq.; Festus 436 L.

1 Centumalus *Sig.* centimalus *codd.* || 6 expugnassent. ea *ed. Rom. 1472* oppugnassent ea P oppugnassent eam C || 11 in^{1} $A^{P}N^{x}$ n P *del.* P^{x} || 15 praetore *edd.* p̄r̄ P praetor $A^{P}L$ || 17 sulpicio $A^{P}L^{1}$ pupio P || 21 ignominiae C ignominia P || 25 orae *Rup.* ora *codd.* || 26 decretae P decreta A^{P} | Graecia . . . Sicilia *Alsch.* graecia . . . sicili P graecia . . . siculi P^{2} graeci . . . siculi C

211
13 gione una, centum Sicilia cum duabus legionibus habebant naues. tribus
et uiginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.
2 Principio eius anni cum de litteris L. Marci referretur, res gestae magni-
ficae senatui uisae; titulus honoris, quod imperio non populi iussu, non
ex auctoritate patrum dato 'propraetor senatui' scripserat, magnam par-
2 tem hominum offendebat. rem mali exempli esse imperatores legi ab exer-
citibus et sollemne auspicandorum comitiorum in castra et prouincias
procul ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem transferri.
3 et cum quidam referendum ad senatum censerent, melius uisum differri
eam consultationem donec proficiscerentur equites qui ab Marcio litteras
4 attulerant. rescribi de frumento et uestimentis exercitus placuit eam
utramque rem curae fore senatui; adscribi autem 'propraetori L. Marcio'
non placuit, ne id ipsum quod consultationi reliquerant pro praeiudicato
5 ferret. dimissis equitibus de nulla re prius consules rettulerunt, omnium-
que in unum sententiae congruebant agendum cum tribunis plebis esse,
primo quoque tempore ad plebem ferrent quem cum imperio mitti place-
ret in Hispaniam ad eum exercitum cui Cn. Scipio imperator praefuisset.
6 ea res cum tribunis acta promulgataque est, sed aliud certamen occu-
pauerat animos.
7 C. Sempronius Blaesus die dicta Cn. Fuluium ob exercitum in Apulia
amissum in contionibus uexabat, multos imperatores temeritate atque in-
8 scitia exercitum in locum praecipitem perduxisse dictitans, neminem prae-
ter Cn. Fuluium ante corrupisse omnibus uitiis legiones suas quam prode-
ret. itaque uere dici posse prius eos perisse quam uiderent hostem, nec ab
9 Hannibale sed ab imperatore suo uictos esse. neminem cum suffragium
ineat satis cernere cui imperium, cui exercitum permittat. quid inter-
10 fuisse inter Ti. Sempronium ⟨et Cn. Fuluium? Ti. Sempronium⟩, cum ei
seruorum exercitus datus esset, breui effecisse disciplina atque imperio ut
nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, ⟨ut⟩ praesidio
sociis, hostibus terrori essent; Cumas Beneuentum aliasque urbes eos
11 uelut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Ful-
uium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos liberaliter
educatos, seruilibus uitiis imbuisse. ergo effecisse ut feroces et inquieti
inter socios, ignaui et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo
12 Poenorum sed ne clamorem quidem sustinere possent. nec hercle mirum

3 Val. Max. 2. 7. 15 (Cic. Balb. **34**, Liv. 25. 39. 11) || **20** Val. Max. 2. 8. 3

1 habebat *Walt.* || **2** uiginti (xx) **P** xxx **AN** || **7** auspicandorum *Ma.* auspiciatorum **P** auspicatorum **A** || **14** ferret **P** ferrent **A** || **20** blaesus **C**[x] plaesus **P** || **21** multos **M**[1] multo **P** multa **C**[x] *π* || **22** perduxisse **M**[2] praeduxisse **P** eduxisse **C** || **27** ⟨et . . . Sempronium⟩ *add. Ma.*: *post* inter *inserit* hunc et **A**[v] || **29** esset, ⟨ut⟩ *scripsi* esset **P** set *Ma.* esset sed *Walt.* || **30** beneuentum **P**[x] beneuolentum **P** || **33** ut **C**[x]**A**[p] et **P**

cessisse milites in acie cum primus omnium imperator fugeret; magis 13
mirari se aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fului fuisse
pauoris ac fugae. C. Flaminium L. Paulum L. Postumium Cn. ac P. Sci-
piones cadere in acie maluisse quam deserere circumuentos exercitus;
Cn. Fuluium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. faci- 14
nus indignum esse Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, ⟨ita⟩ in
Siciliam deportatum ne prius inde dimittatur quam hostis ex Italia de-
cesserit, et hoc idem in Cn. Fului legionibus nuper decretum, Cn. Fuluio 15
fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impunitam esse, et eum in
ganea lustrisque ubi iuuentam egerit senectutem acturum, milites qui 16
nihil aliud peccauerint quam quod imperatoris similes fuerint relegatos
prope in exsilium ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem
Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

Reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscen- 3
tes, productos in aciem non eo quo uoluerint, quia serum diei fuerit, sed
postero die et tempore et loco aequo instructos seu famam seu uim hostium
non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum ut 2
Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. qui autem solum 3
se restantem prodesse rei publicae, nisi si mors sua remedio publicis cla-
dibus futura esset, potuisse? non se inopia commeatus, non in loca iniqua 4
[incauta] incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis
circumuentum; ui aperta armis acie uictum. nec suorum animos nec ho-
stium in potestate habuisse; suum cuique ingenium audaciam aut pauo-
rem facere.

Bis est accusatus pecuniaque anquisitum. tertio testibus datis cum, 5
praeterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent
fugae pauorisque initium a praetore ortum, ab eo desertos milites cum 6
haud uanum timorem ducis crederent terga dedisse, tanta ira accensa est
ut capite anquirendum contio succlamaret. de eo quoque nouum certa- 7
men ortum. nam cum bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere
diceret, tribuni plebis appellati collegae negarunt se in mora esse quomi- 8
nus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus
mallet, anquireret quoad uel capitis uel pecuniae iudicasset priuato. tum 9
Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fuluio dixit, diemque comitiis
ab C. Calpurnio praetore urbano petit. inde alia spes ab reo temptata est, 10
si adesse in iudicio Q. Fuluius frater posset, florens tum et fama rerum

1 cessisse *Gron.* esse P esse ⟨cessisse⟩ *Alsch.* esse ⟨non stetisse⟩ *Otto* || 4 *post* circumuentos *add.* hostibus suos **AN** || 6 ⟨ita⟩ *add. Alan* || 16 aequo *Frob. 2* aeq' **P** aeque **C** | instructos *recc.* instructo **P** || 17 fugerent **A**[p] fugerunt **P** || 18 cannense **P** | qui **P** quid *π* || 20 esset, potuisse *Gron.* esse potuisset *codd.* | non[2] *secl. Doer.* || 21 incauta *secl. edd.* | agmine *secl. Nov.* || 22 circumuentum **M**[2]**AN** circum **P** || 28 ducis *Ald.* uocis *codd.* | ira **C** ita **P** || 29 ut **P** ut id **A**[p]**L** || 31 quominus *π* quod minus **P** || 35 urbano *Ma.* urb. **P** urbis **DL** | petiit *H. J. Müll.* || 36 in *Gron.* m **P** *om.* **C**

211
11 gestarum et propinqua spe Capuae potiundae. id cum per litteras mise-
rabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius, negassentque patres
12 e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies comitiorum aderat Cn.
Fuluius exsulatum Tarquinios abiit. id ei iustum exsilium esse sciuit
plebs.

4 Inter haec uis omnis belli uersa in Capuam erat. obsidebatur tamen
acrius quam oppugnabatur, nec aut famem tolerare seruitia ac plebs
poterant aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam artas.
2 inuentus est Numida qui acceptis litteris euasurum se professus praesta-
ret promissum. per media Romana castra nocte egressus spem accendit
Campanis, dum aliquid uirium superesset, ab omni parte eruptionem
3 temptandi. ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme pro-
spera faciebant, pedites superabantur. sed nequaquam tam laetum uin-
cere quam triste uinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste.
4 inita tandem ratio est ut quod uiribus deerat arte aequaretur.

Ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maxime uigore ac leuitate
corporum ueloces; eis parmae breuiores quam equestres et septena iacula
quaternos longa pedes data, praefixa ferro quale hastis uelitaribus inest.
5 eos singulos in equos suos accipientes equites adsuefecerunt et uehi post
6 sese et desilire perniciter ubi datum signum esset. postquam ⟨id⟩ adsue-
tudine cotidiana satis intrepide fieri uisum est, in campum qui medius
inter castra murumque erat aduersus instructos Campanorum equites
7 processerunt, et ubi ad coniectum teli uentum est, signo dato uelites de-
siliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites in-
8 currit, iaculaque cum impetu alia super alia emittunt; quibus plurimis in
equos uirosque passim coniectis permultos uolnerauerunt. pauoris tamen
plus ex re noua atque inopinata iniectum est, et in perculsum hostem
9 equites inuecti fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. inde
10 equitatu quoque superior Romana res fuit. ⟨ita⟩ institutum ut uelites in
legionibus essent; auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem
Q. Nauium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

5 Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem in diuersum Ta-
2 rentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. uicit
tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque con-

16 Pol. 6. 22; Val. Max. 2. 3. 3; Front. Strat. 4. 7. 29; Veget. 3. 16 || 32 Pol. 9. 3sqq.; Val. Max. 2. 8. 4; Sil. 12. 479sqq.; Plut. Per. – Fab. 2. 1; App. Hann. 38sqq.; Florus 1. 22, 42sq.; Zon. 9. 6

1 capuae C^x capua et **P** || 3 abscedi *π* abscide **P** || 4 esse sciuit *π* esses quid **P** || 7 acrius **P** artius A^p || 9 professus *π* profectus **P** || 13 pedite *Gron.* | uincere *π* uince **P** || 19–20 post sese et M^1 post seset **P** post sese *π* posse et A^p || 20 ⟨id⟩ *hic suppl. Koch, ante* postquam *M. Müll.* || 29 res **P** acies AN | ⟨ita⟩ *addidi* ⟨et⟩ *Uss.* || 31 q. P^x *per ras.* qui in **P** || 32 in^2 C^1 *om.* **P**

uersos uidebat animos, documento futurae qualemcumque euentum de- *211*
fectio ab Romanis habuisset. igitur magna parte impedimentorum relicta 3
in Bruttiis et omni grauiore armatu, cum delectis peditum equitumque,
quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit;
secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. in ualle 4
occulta post Tifata, montem imminentem Capuae, consedit. adueniens
cum castellum Calatiam praesidio ui pulso cepisset, in circumsedentes
Capuam se uertit, praemissisque iam nuntiis Capuam quo tempore castra 5
Romana adgressurus esset ut eodem et illi ad eruptionem parati portis
omnibus sese effunderent, ingentem praebuit terrorem. nam alia parte 6
ipse adortus est, alia Campani omnes equites peditesque, et cum iis Puni-
cum praesidium, cui Bostar et Hanno praeerant, erupit. Romani ut in re 7
trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent,
ita inter sese copias partiti sunt: Ap. Claudius Campanis, ⟨Q.⟩ Fuluius 8
Hannibali est oppositus; C. Nero propraetor cum equitibus sex legionum
uia quae Suessulam fert, C. Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu
constitit e regione Volturni amnis.

Proelium non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium 9
uirorum, equorum armorumque sonum disposita in muris Campanorum
imbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae
silenti nocte cieri solet, edidit clamorem ut auerteret etiam pugnantium
animos. Campanos facile a uallo Appius arcebat; maior uis ab altera 10
parte Fuluium Hannibal et Poeni urgebant. legio ibi sexta loco cessit; 11
qua pulsa cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad uallum
peruasit, ruperatque mediam aciem Romanorum et in ancipiti spe ac
periculo erat utrum in castra perrumperet an intercluderetur a suis.
quem pauorem legionis periculumque castrorum Fuluius ubi uidit, 12
Q. Nauium primoresque alios centurionum hortatur ut cohortem hostium
sub uallo pugnantem inuadant: in summo discrimine rem uerti; aut uiam 13
dandam iis esse — et minore conatu quam condensam aciem rupissent in
castra inrupturos — aut conficiendos sub uallo esse. nec magni certaminis 14
rem fore; paucos esse et ab suis interclusos; et quae dum paueat Romanus
interrupta acies uideatur, eam si se utrimque in hostem uertat ancipiti
pugna medios circumuenturam. Nauius ubi haec imperatoris dicta acce- 15
pit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert, iactu-
rum in medios eos minitans ni se propere sequantur milites et partem

3 armatu **P** armatura **C^1A^p** || **4** aptissimis **M^1A^pL** aptissimus **P** || **8** praemissisque iam *scripsi* praemissis namque *codd.* praemissisque *Crev.* || **10** sese **C** esse **P** || **14** sese **P** se **π^2** | ⟨Q.⟩ *add. H. J. Müll.* || **18** solito **C^x** soluto **P** || **19** uirorum **C** uirorumque **P** || **21** cieri **P** fieri **ANL** | aduerteret *Mur.* || **22** a **P** in **AN** *om.* **A^p** || **26** intercluderetur **M^3A^p** includeretur **P** || **28** primoresque **AN** prioresque **P** || **29** sub **P** in **ANL** || **30** rupissent *Crev.* (*cf. § 11 supra*) inrupissent *codd.* || **32** romanus **P** romanis *cett.* || **33** eam **P** etiam **π** | utrimque **P** utrumque **π** || **35** signifero **P** signiferis **A^p** || **36** ni se **P** nisi **ANL**

211
16 capessant pugnae. ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum
17 alte signum conuerterat ad spectaculum ciues hostesque. ceterum post-
quam iam ad signa peruenerat Hispanorum, tum undique in eum tra-
gulae coniectae et prope tota in unum acies uersa, sed neque multitudo
hostium neque telorum uis arcere impetum eius uiri potuerunt.
6 Et M. Atilius legatus primi principis ex eadem legione signum inferri in
cohortem Hispanorum coegit, et qui castris praeerant L. Porcius Licinus
et T. Popillius legati pro uallo acriter propugnant elephantosque trans-
2 gredientes in ipso uallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta fossa
esset, uelut aggere aut ponte iniecto transitum hostibus dedit. ibi
3 ⟨su⟩per stragem iacentium elephantorum atrox edita caedes. altera in
parte castrorum iam impulsi erant Campani Punicumque praesidium, et
4 sub ipsa porta Capuae quae Volturnum fert pugnabatur; neque tam ar-
mati inrumpentibus Romanis resistebant quam quod porta ballistis scor-
5 pionibusque instructa missilibus procul hostes arcebat. et suppressit im-
petum Romanorum uolnus imperatoris Ap. Claudi, cui suos ante prima
signa adhortanti sub laeuo umero summum pectus gaeso ictum est.
magna uis tamen hostium ante portam est caesa, ceteri trepidi in urbem
6 compulsi. et Hannibal postquam cohortis Hispanorum stragem uidit
summaque ui castra hostium defendi, omissa oppugnatione recipere signa
et conuertere agmen peditum, obiecto ab tergo equitatu ne hostis instaret,
7 coepit. legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit; Flaccus recep-
tui cani iussit, satis ad utrumque profectum ratus ut et Campani quam
haud multum in Hannibale praesidii esset et ipse Hannibal sentiret.
8 Caesa eo die qui huius pugnae auctores sunt octo milia hominum de
Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt, signaque Carthaginien-
9 sibus quindecim adempta, duodeuiginti Campanis. apud alios nequaquam
tantam molem pugnae inueni, plusque pauoris quam certaminis fuisse
cum inopinato in castra Romana Numidae Hispanique cum elephantis
10 inrupissent, elephanti per media castra uadentes stragem tabernaculo-
rum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium uincula iumentorum face-
11 rent. fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Hannibale
qui habitu Italico gnari Latinae linguae iuberent consulum uerbis, quon-
iam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes

27 App. Hann. 41

4 uersa C uera P || 5 potuerunt P potuit ANL || 6–7 inferri . . . coegit] inferre . . . coepit *Rup.* || 8 propugnant P pugnant A^{p} || 11 super *Uss.* per P || 12 impulsi P pulsi L || 13 tam A^{p} iam P || 14 quod A^{p} quo P *secl. Gron.* || 17 gaeso ictum *edd.* caeso ictu P caeso ictum MANL || 19 hispanorum π spanorum P || 22 flaccus P sed flaccus ANL || 25 ⟨quidam⟩ qui *Luchs* || 28 inueni P inueniri π inuenio AL || 31 fugam P fuga M^{2}L || 32 immissis $M^{1}A^{p}$ inuissis P inuisis π || 33 habitu Italico *Weiss.* habuit alico P habuit aliquem π

211
fugere. sed eam celeriter cognitam fraudem oppressamque magna caede 12
hostium; elephantos igni e castris exactos.
Hoc ultimum, utcumque initum finitumque est, ante deditionem Ca- 13
puae proelium fuit. medix tuticus, qui summus magistratus apud Cam-
panos est, eo anno Seppius Loesius erat, loco obscuro tenuique fortuna
ortus. matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare osten- 14
tum, cum respondisset haruspex summum quod esset imperium Ca-
puae peruenturum ad eum puerum, nihil ad eam spem adgnoscentem 15
dixisse ferunt: 'Ne tu perditas res Campanorum narras, ubi summus
honos ad filium meum perueniet.' ea ludificatio ueri et ipsa in uerum uer-
tit. nam cum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset sisti 16
⟨posse, iis qui nati⟩ in spem honorum erant honores detractantibus,
Loesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum 17
magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.
Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam uidit neque 7
per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus 2
intercluderent noui consules, abscedere inrito incepto et mouere a Capua
statuit castra. multa secum quonam inde ire pergeret uoluenti subiit ani- 3
mum impetus caput ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupi-
tae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii uolgo fre-
mebant et ipse non dissimulabat. necopinato pauore ac tumultu non esse 4
desperandum aliquam partem urbis occupari posse, et si Roma in discri- 5
mine esset Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores Romanos
aut alterum ex iis; et si diuisissent copias, utrumque infirmiorem factum
aut sibi aut Campanis bene gerendae rei fortunam daturos esse. una ea 6
cura angebat, ne ubi abscessisset extemplo dederentur Campani. Numi-
dam promptum ad omnia ⟨agenda⟩ audendaque donis pellicit ut litte-
ris acceptis specie transfugae castra Romana ingressus altera parte clam
Capuam peruadat. litterae autem erant adhortatione plenae: profec- 7
tionem suam quae salutaris illis foret abstracturam ad defendendam Ro-
mam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. ne despon- 8
derent animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem. inde 9
naues in flumine Volturno comprehensas subigi ad id quod iam ante
praesidii causa fecerat castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse 10

15 Pol. 9. 3. 4, 4. 7 sqq.; Sil. 12. 489 sqq.; App. Hann. 38; Oros. 4. 17. 2 sqq.

3 initum M^1 initium **P** || 4 medix *Lips.* media *codd.* || 9 ne tu *Ald.* notu **P** noctu *π* || 12 ⟨posse . . . nati⟩ *add. Alsch.* | erant **P** erat **APL** || 14 Campanorum] camporum **P** || 17 abscedere *π* abscendere **P** || 18 quonam **A** quo iam **P** || 24 et M^2AN ei **P** || 27 ⟨agenda⟩ *add. Alsch.* ⟨subeunda⟩ *add. Weiss.* ⟨conanda⟩ *Oakley* || 31 desponderent **P** deponerent M^1A^p || 32 paucos *π*L pacem **P** || 33 subigi ad id *Gron.* ubi gladio **P** duci ad id A^v

211 ut una nocte traici posset exercitus allatum est, cibariis decem dierum
praeparatis deductas nocte ad fluuium legiones ante lucem traiecit.
8 Id priusquam fieret ita futurum compertum ex transfugis Fuluius Flac-
cus senatui Romam cum scripsisset, uarie animi hominum pro cuiusque
2 ingenio adfecti sunt. ut in re tam trepida senatu extemplo uocato, P. Cor-
nelius cui Asinae cognomen erat omnes duces exercitusque ex tota Italia,
neque Capuae neque ullius alterius rei memor, ad urbis praesidium reuo-
3 cabat. Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et circumagi ad nutus
4 comminationesque Hannibalis flagitiosum ducebat: qui ad Cannas uictor
ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem po-
5 tiundae urbis Romae cepisse. non ad Romam obsidendam sed ad Capuae
liberandam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu qui ad urbem esset
Iouem foederum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios defensuros
6 esse. has diuersas sententias media sententia P. Valeri Flacci uicit, qui
utriusque rei memor imperatoribus qui ad Capuam essent scribendum cen-
suit quid ad urbem praesidii esset. quantas autem Hannibal copias duce-
ret aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire.
7 si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti posset ut ab reliquo
8 et duce et exercitu Capua recte obsideretur, inter se compararent Clau-
dius Fuluiusque utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione
patriam Romam ueniundum esset.
9 Hoc senatus consulto Capuam perlato Q. Fuluius proconsul, cui collega
ex uolnere aegro redeundum Romam erat, e tribus exercitibus milite
10 electo ad quindecim milia peditum mille equites Volturnum traducit. inde
cum Hannibalem Latina uia iturum satis comperisset, ipse per Appiae
municipia quaeque propter eam uiam sunt Setiam Coram Lanuuium
11 praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent et ex agris deuiis
in uiam proferrent, praesidiaque in urbes contraherent ut sua cuique res
publica in manu esset.
9 Hannibal quo die Volturnum est transgressus haud procul a flumine
2 castra posuit; postero die praeter Cales in agrum Sidicinum peruenit.
ibi diem unum populando moratus per Suessanum Allifanumque et Ca-
sinatem agrum uia Latina ducit. sub Casinum biduo statiua habita et pas-
3 sim populationes factae. inde praeter Interamnam Aquinumque in
Fregellanum agrum ad Lirim fluuium uentum, ubi intercisum pontem a
4 Fregellanis morandi itineris causa inuenit. et Fuluium Volturnus tenuerat

1 traici C^x et traici P || 9 ducebat P dicebat L || 10 ire $P^x \pi$ tyre P || 14 qui P^x quiqui P || 15 utriusque $M^1 A^p$ utrisque P || 16 esset π esse P || 18 ita *Alsch.* et a P et π || 19 obsideretur P^x obsiderentur P || 23 aegro redeundum *Walt.* aegrediundum P egrediundum π aegro digrediundum *Weiss.* || 26 setiam A^p sed iam P | Lanuuium *Cluv.* lauinium P || 30 quo die C quo de P || 32 Suessanum *Cluv.* suessulam *codd.* || 33 Casino *Uss.* | biduum *Wes.* || 34 interamnam P^x integramnam P

amnis, nauibus ab Hannibale incensis, rates ad traiciendum exercitum in *211*
magna inopia materiae aegre comparantem. traiecto ratibus exercitu 5
reliquum Fuluio expeditum iter, non per urbes modo sed circa uiam
expositis benigne commeatibus, erat; alacresque milites alius alium ut
adderet gradum, memor ad defendendam iri patriam, hortabantur.

Romam Fregellanus nuntius diem noctemque itinere continuato in- 6
gentem attulit terrorem. tumultuosius quam allatum erat †cursu† ho-
minum adfingentium uana auditis, totam urbem concitat. ploratus mulie- 7
rum non ex priuatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronae
in publicum effusae circa deum delubra discurrunt crinibus passis aras
uerrentes, nixae genibus, supinas manus ad caelum ac deos tendentes 8
orantesque ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent matresque
Romanas et liberos paruos inuiolatos seruarent. senatus magistratibus in 9
foro praesto est si quid consulere uelint. alii accipiunt imperia discedunt-
que ad suas quisque officiorum partes, alii offerunt se si quo usus operae
sit. praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam
Albano atque arce Aefulana ponuntur. inter hunc tumultum Q. Fuluium 10
proconsulem profectum cum exercitu Capua adfertur. cui ne minueretur
imperium si in urbem uenisset, decernit senatus ut Q. Fuluio par cum
consulibus imperium esset.

Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos 11
pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Labi-
canum uenit. inde Algido Tusculum petiit, nec receptus moenibus infra 12
Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demis-
so, octo milia passuum ab Roma posuit castra. quo propius hostis acce- 13
debat, eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Numidis, plu-
resque omnium generum atque aetatium capiebantur.

In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam 10
ingressus media urbe per Carinas Esquilias contendit; inde egressus inter
Esquilinam Collinamque portam posuit castra. aediles plebis commeatum
eo comportarunt; consules senatusque in castra uenerunt; ibi de summa 2
re publica consultatum. placuit consules circa portas Collinam Esquili-
namque ponere castra, C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque
arci praeesse; et senatum frequentem in foro contineri si quid in tam
subitis rebus consulto opus esset. inter haec Hannibal ad Anienem fluuium 3

6 Pol. 9. 6sq.; App. Hann. 39; Eutrop. 3. 14; Zon. 9. 6

5 iri P ire π || 6 nuntius C^x nustius P || 7–8 *fort.* ⟨discrimen uolgatum, rumoribus dis-⟩ ⟨uolgatum periculum dis-⟩ *Conw.* ⟨propagatum dis-⟩ *Ma. alia alii* || 8 concitat M^2A^p conciliat P || 10 crinibus P^x criminibus P || 12 romam *recc.* || 14 consulere C^xA^p consule P || 18 capua PA^p a capua AN || 22 anagninum P^1 agninum P || 25 propius M^1 proprius P || 32 rep̄ P re C rei publicae AN || 33 ponere π ponerent P

211 tria milia passuum ab urbe castra admouit. ibi statiuis positis ipse cum duo-
bus milibus equitum ad portam Collinam usque ad Herculis templum est
progressus, atque unde proxime poterat moenia situmque urbis obequi-
4 tans contemplabatur. id eum tam licenter atque otiose facere Flacco in-
dignum uisum est; itaque immisit equites summouerique atque in castra
redigi hostium equitatum iussit.

5 Cum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui
tum in Auentino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias
6 iusserunt, nullos aptiores inter conualles tectaque hortorum et sepulcra
et cauas undique uias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capi-
tolioque cliuo Publicio in equis decurrentes quidam uidissent, captum
7 Auentinum conclamauerunt. ea res tantum tumultum ac fugam praebuit
ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pauida
multitudo fuerit; tunc in domos atque in tecta refugiebant, uagosque in
8 uiis suos ⟨pro⟩ hostibus lapidibus telisque incessebant. nec comprimi
tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pe-
9 corumque quae repentinus pauor in urbem compulerat. equestre proelium
secundum fuit, summotique hostes sunt. et quia multis locis compri-
mendi tumultus erant qui temere oriebantur, placuit omnes qui dictatores
consules censoresue fuissent cum imperio esse donec recessisset a muris
10 hostis. et diei quod reliquum fuit et nocte insequenti multi temere exci-
tati tumultus sunt compressique.

11 Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias
2 eduxit; nec Flaccus consulesque certamen detractauere. instructis utrim-
que exercitibus in eius pugnae casum, in qua urbs Roma uictori prae-
mium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbauit
ut uix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore quam
3 hostium metu. et postero die eodem loco acies instructas eadem tempe-
stas diremit; ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquilli-
4 tate oriebatur. in religionem ea res apud Poenos uersa est, auditaque uox
Hannibalis fertur potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari,
5 modo fortunam. minuere etiam spem eius et aliae parua magnaque res,
magna illa quod, cum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, mili-
6 tes sub uexillis in supplementum Hispaniae profectos audiit; parua
autem quod ⟨per⟩ eos dies eum forte agrum in quo ipse castra haberet

23 App. Hann. 40; Oros. 4. 17. 4 sqq.

2 ad^1 *π* ac **P** a (*tum* porta collina) **AN** || **8** ducenti (cc) **P** ccc **LK** | esquilias *recc.* esquilia **P** || **10** cauas **P** uacuas B^x**ANL** || **11** publicio P^1 publico **P** | uidissent M^3**AN** uidisset **P** uidisse et P^1 uidissent et **C** || **13** effusura A^p**L** effusa **P** || **15** ⟨pro⟩ *add.* A^v || **19** erant *π* erat **P** || **21** nocte **L** noti **P** nocti P^2 | excitati *π* exercitati **P** || **25** romana *recc.* || **32** spem eius A^v per meius **P** per melius **AL** | et] duae *Ma.* | parua *Gron.* paruae **P** || **35** per **K** *om. cett.*

211
uenisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captiuo est. id 7
uero adeo superbum atque indignum uisum, eius soli quod ipse bello
captum possideret haberetque inuentum Romae emptorem, ut extemplo
uocato praecone tabernas argentarias quae circa forum Romanum essent
iusserit uenire.

His motus ad Tutiam fluuium castra rettulit sex milia passuum ab urbe. 8
inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclutum diui-
tiis. Capenates aliique ⟨qui⟩ accolae eius erant primitias frugum eo do- 9
naque alia pro copia portantes multo auro argentoque id exornatum ha-
bebant. iis omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acerui, cum
rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis
magni inuenti. huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. 10
Coelius Romam euntem ab Ereto deuertisse eo Hannibalem tradit, iter-
que eius ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur; ex Campania in 11
Samnium, inde in Paelignos peruenisse, praeterque oppidum Sulmonem
in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum
Forulosque uicum uenisse. neque ibi error est quod tanti ⟨ducis tan- 12
ti⟩que exercitus uestigia intra tam breuis aeui memoriam potuerint con-
fundi. isse enim ea constat; tantum id interest, ueneritne eo itinere ad 13
urbem an ab urbe in Campaniam redierit.

Ceterum non quantum Romanis pertinaciae ad premendam obsidione 12
Capuam fuit tantum ad defendendam Hannibali. namque ⟨per Samnium 2
Apuliamque⟩ et Lucanos in Bruttium agrum ad fretum ac Regium eo
cursu contendit ut prope repentino aduentu incautos oppresserit. Capua 3
etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci
sensit, et admiratio orta est non simul regressum Hannibalem. inde per 4
conloquia intellexerunt relictos se desertosque, et spem Capuae retinen-
dae deploratam apud Poenos esse. accessit edictum proconsulum ex sena- 5
tus consulto propositum uolgatumque apud hostes ut qui ciuis Campanus
ante certam diem transisset sine fraude esset. nec ulla facta est transitio, 6
metu magis eos quam fide continente quia maiora in defectione delique-
rant quam quibus ignosci posset. ceterum quemadmodum nemo priuato 7
consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur.
nobilitas rem publicam deseruerant, neque in senatum cogi poterant; in 8

21 Pol. 9. 7. 10sq.; Sil. 13. 258sqq.; App. Hann. 43

3 extemplo *π* exemplo P || 7 inclutum P inclitum (*uel* -cly-) *cett.* || 8 aliique qui *Gron.* alique P aliique C aliqui L || 13 ab Ereto *Sab.* ac freto *codd.* || 14 Cutiliisque *Glar.* cupiliisque *codd.* || 16 marrucinos *π* marrucinies P || 17 tanti ⟨ducis tanti⟩que *Weiss.* -que *del.* C^x || 18 breuis aeui P^x breui uisae uim P || 22–23 ⟨per Samnium Apuliamque⟩ *add. Luchs ex Pol. 9. 7. 10* || 23 regium *π* regiis P || 25 obsessa *Lips.* oppressa *codd.* | dies C^x di P || 28 proconsulum *edd.* procos P proconsulis A^x || 31 fide C^x fine P || 33 consulebatur A constitebatur P constituebatur C || 34 deseruerant P deseruerat M^{1}AN

211 magistratu erat qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua uim
9 ac ius magistratui quem gerebat dempsisset. iam ne in foro quidem aut
publico loco principum quisquam apparebat; domibus inclusi patriae
occasum cum suo exitio in dies exspectabant.
10 Summa curae omnis in Bostarem Hannonemque praefectos praesidii
11 Punici uersa erat, suo non sociorum periculo sollicitos. ii conscriptis ad
Hannibalem litteris non libere modo sed etiam aspere, [quibus] non Ca-
puam solam traditam in manum hostibus sed se quoque et praesidium in
12 omnes cruciatus proditos incusabant; abisse eum in Bruttios uelut auer-
tentem sese ne Capua in oculis eius caperetur. at hercle Romanos ne
oppugnatione quidem urbis Romanae abstrahi a Capua obsidenda potu-
13 isse; tanto constantiorem inimicum Romanum quam amicum Poenum
esse. si redeat Capuam bellumque omne eo uertat, et se et Campanos
14 paratos eruptioni fore. non cum Reginis neque Tarentinis bellum gesturos
transisse Alpes; ubi Romanae legiones sint, ibi et Carthaginiensium exer-
citus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasumennum rem bene gestam,
15 coeundo conferundoque cum hoste castra, fortunam temptando. in hanc
sententiam litterae conscriptae Numidis, proposita mercede eam profes-
sis operam, dantur. ii specie transfugarum cum ad Flaccum in castra
uenissent ut inde tempore capto abirent, famesque quae tam diu Capuae
16 erat nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repente
Campana in castra uenit scortum transfugarum unius, indicatque im-
peratori Romano Numidas fraude composita transisse, litterasque ad
17 Hannibalem ferre; id unum ex iis qui sibi rem aperuisset arguere sese
paratam esse. productus primo satis constanter ignorare se mulierem
simulabat; paulatim dein conuictus ueris cum tormenta posci et parari
18 uideret, fassus id ita esse, litteraeque prolatae; et additum etiam indicio
quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas uagari in castris
19 Romanis. ii supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis nouis
mulcati uirgis manibusque praecisis Capuam rediguntur.
18 Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. con-
cursus ad curiam populi factus coegit Loesium senatum uocare; et pri-
moribus qui iam diu publicis consiliis aberant propalam minabantur, nisi
uenirent in senatum, circa domos eorum ituros se et in publicum omnes ui
2 extracturos esse. is timor frequentem senatum magistratui praebuit. ibi

31 Sil. 13. 261 sqq.; Zon. 9. 6

5 summa curae C summae curae P summa cura C^x | praefectos π praefecto P || 7 quibus *del. Doer.* || 8 solum *recc.* | hostibus P hostium A^pL | se quoque et A^p ne quoque P || 10 sese P se AL || 15 exercitum *recc.* || 18 eam *Duk.* iam *codd.* || 20 famesque quae π fames quaeque P || 23 numidas C numida P numidam π || 24 aperuisset C^x aperuisse P || 26 dein P deinde A || 27 fassus P fassus est *Ma.* | et *secl. Duk.*

cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius *211*
Virrius, qui defectionis auctor ab Romanis fuerat, interrogatus sententiam 3
negat eos qui de legatis et de pace ac deditione loquantur meminisse nec
quid facturi fuerint si Romanos in potestate habuissent, nec quid ipsis
patiendum sit. 'quid? uos' inquit 'eam deditionem fore censetis qua quon- 4
dam, ut aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia
Romanis dedidimus? iamne memoria excessit quo tempore et in qua for- 5
tuna a populo Romano defecerimus? iam quemadmodum in defectione
praesidium quod poterat emitti per cruciatum et ad contumeliam neca-
rimus? quotiens in obsidentes quam inimice eruperimus, castra oppu- 6
gnarimus, Hannibalem uocauerimus ad opprimendos eos, hoc quod re-
centissimum est ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? age 7
contra, quae illi infeste in nos fecerint repetite, ut ex eo quid speretis
habeatis. cum hostis alienigena in Italia esset et Hannibal hostis et
cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo con-
sules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. al- 8
terum annum circumuallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi
nobiscum ultima pericula et grauissimos labores perpessi, circa uallum
ac fossas saepe trucidati ac prope ad extremum castris exuti.

Sed omitto haec; uetus atque usitata res est in oppugnanda hostium 9
urbe labores ac pericula pati. illud irae atque odii ⟨inexpiabilis⟩ exsecra-
bilisque indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque 10
castra oppugnauit et ex parte cepit; tanto periculo nihil moti sunt ab
obsidione. profectus trans Volturnum perussit Calenum agrum; nihil
tanta sociorum clade auocati sunt. ad ipsam urbem Romam infesta signa 11
ferri iussit; eam quoque tempestatem imminentem spreuerunt. trans-
gressus Anienem amnem tria milia passuum ab urbe castra posuit, post-
remo ad moenia ipsa et ad portas accessit, Romam se adempturum eis
nisi omitterent Capuam ostendit; non omiserunt. feras bestias caeco 12
impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad
opem suis ferendam auertas; Romanos Roma circumsessa coniuges, li- 13
beri, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, deum delu-
bra, sepulcra maiorum temerata ac uiolata a Capua non auerterunt. tanta
auiditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis.
nec iniuria; forsitan nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. 14

Itaque quoniam aliter dis immortalibus est uisum, cum mortem ne
recusare quidem debeam, cruciatus contumeliasque quas parat hostis

1 agerent π egerent P | Vibius *edd.* uiuius *codd.* || 3 nec C^x ne P || 7 dedidimus *Mod.* dedimus *codd.* | iamne *Füg.* iam e *codd.* || 13 contra quae π qua contraq. P || 14 in $C^x A^x L$ *om.* P || 15–16 ambo . . . duo P ambos . . . duos ANL || 18 et C e P *om.* π || 19 fossas ANL fossa P fossam $C^x M$ | ac^2 C ae P et π || 21 ⟨inexpiabilis⟩ *add. Alsch.* || 27 amnem *secl. Conw.* || 35 iniuria; forsitan *interpunxi* iniuria forsitan; *edd.* || 37 quas parat M^1 qua sperat P quas sperat C^x

211 dum liber, dum mei potens sum, effugere morte praeterquam honesta,
15 etiam leni possum. non uidebo Ap. Claudium et Q. Fuluium uictoria in-
solenti subnixos, neque uinctus per urbem Romanam triumphi specta-
culum trahar, ut †deinde† in carcerem aut ad palum deligatus, lacerato
uirgis tergo, ceruicem securi Romanae subiciam; nec dirui incendique
patriam uidebo, nec rapi ad stuprum matres Campanas uirginesque et
16 ingenuos pueros. Albam unde ipsi oriundi erant a fundamentis prorue-
runt ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret, nedum eos Ca-
17 puae parsuros credam cui infestiores quam Carthagini sunt. itaque qui-
bus uestrum ante fato cedere quam haec tot tam acerba uideant in animo
18 est, iis apud me hodie epulae instructae parataeque sunt. satiatis uino ci-
boque poculum idem quod mihi datum fuerit circumferetur; ea potio
corpus a cruciatu, animum a contumeliis, oculos aures a uidendis audien-
disque omnibus acerbis indignisque quae manent uictos uindicabit. pa-
rati erunt qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exanima
19 iniciant. haec una uia et honesta et libera ad mortem. et ipsi uirtutem
mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac pro-
ditos esse.'

14 Hanc orationem Virri plures cum adsensu audierunt quam forti animo
2 id quod probabant exsequi potuerunt. maior pars senatus, multis saepe
bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque
placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreuerunt
3 miseruntque. Vibium Virrum septem et uiginti ferme senatores domum
secuti sunt; epulatique cum eo et quantum facere potuerant alienatis
mentibus uino ab imminentis sensu mali, uenenum omnes sumpserunt.
4 inde misso conuiuio, dextris inter se datis ultimoque complexu conlacri-
mantes suum patriaeque casum, alii ut eodem rogo cremarentur manse-
5 runt, alii domos digressi sunt. impletae cibis uinoque uenae minus effica-
cem in maturanda morte uim ueneni fecerunt. itaque noctem totam ple-
rique eorum et diei insequentis partem [is] cum animam egissent, omnes
tamen prius quam aperirentur hostibus portae exspirarunt.

6 Postero die porta Iouis quae aduersus castra Romana erat iussu pro-
consulum aperta est. ea intromissa legio una et duae alae cum C. Fuluio
7 legato. is cum omnium primum arma telaque quae Capuae erant ad se
conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis ne quis exire

19 Sil. 13. 276 sqq.

2 et q. C[x] eq. P || 3 uinctus *π* uictus P || 4 *fort.* demissus (*vel* coniectus *Oakley*) deinde in carcerem P deinde in carcere *Ma.* *alia alii* | aut ad A[p] aut P ad *Ma.* || 10 tot tam M[1] totam P || 13 a[1] P[x] acs P || 16 iniciant M[1]A inluciant P | et[3]] est *Luchs* || 19 Virri *edd.* uiri P || 24 potuerant P potuerunt A[p]L || 28 cibis C[x] cibus P || 30 partem C[x] partem'is P || 32 iouis C[x] ioui P | proconsulum *recc.* procos P

aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campa- *211*
num ire in castra ad imperatores Romanos iussit. quo cum uenissent, ex- 8
templo iis omnibus catenae iniectae, iussique ad quaestores deferre quod
auri atque argenti haberent. auri pondo duo milia septuaginta fuit, ar-
genti triginta milia pondo et mille ducenta. senatores quinque et uiginti 9
Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia
maxime descitum ab Romanis constabat.
De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fuluium Claudium- 15
que conueniebat. facilis impetrandae ueniae Claudius, Fuluio durior sen-
tentia erat. itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum 2
reiciebat; percontandi etiam aequum esse potestatem fieri patribus num 3
communicassent consilia cum aliquis sociorum Latini nominis [munici-
piorum], et num ope eorum in bello forent adiuti. id uero minime com- 4
mittendum esse Fuluius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubiis so-
ciorum fidelium animi, et subicerentur indicibus quis neque ⟨quid dice-
rent neque⟩ quid facerent quicquam unquam pensi fuisset; itaque se eam
quaestionem oppressurum exstincturumque. ab hoc sermone cum di- 5
gressi essent, et Appius quamuis ferociter loquentem collegam non dubi-
taret tamen litteras super tanta re ab Roma exspectaturum, Fuluius, ne 6
id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium tribunis
militum ac praefectis socium imperauit uti duobus milibus equitum de-
lectis denuntiarent ut ad tertiam bucinam praesto essent.
Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus prima luce portam intrauit 7
atque in forum perrexit; concursuque ad primum equitum ingressum
facto, magistratum Sidicinum citari iussit, imperauitque ut produceret
Campanos quos in custodia haberet. producti omnes uirgisque caesi ac 8
securi percussi. inde citato equo Cales percurrit. ubi cum in tribunali con-
sedisset productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Ro-
ma uenit, litterasque a C. Calpurnio praetore Fuluio et senatus consultum
tradit. murmur ab tribunali totam contionem peruasit differri rem inte- 9
gram ad patres de Campanis; et Fuluius id ita esse ratus acceptas litteras
neque resolutas cum in gremio reposuisset, praeconi imperauit ut licto-
rem lege agere iuberet. ita de iis quoque qui Calibus erant sumptum
supplicium. tum litterae lectae senatusque consultum serum ad impe- 10
diendam rem actam quae summa ope approperata erat ne impediri pos-

4 duo milia P *om.* π || **5** mille P *om.* π || **6** missi M² AN misit P || **9** fuluio P fuluii ANL || **12** aliquis PL aliquibus A^p | municipiorum *secl. Ma.* et m. *Gron.* aut m. *H. J. Müll.* || **13** *post* forent *add.* et ad municipiorum P *del.* P^x || **15–16** ⟨quid dicerent neque⟩ *add. Alsch.* *post* facerent *add.* ⟨neque quid dicerent⟩ *ed. Par. 1513* || **20** tribunis C^x tribuni P || **26** omnes π ones P || **30** peruasit P^x persuasit P || **34** lectae C^x π legata se P || **35** ope P^x oper P

211
11 set. consurgentem iam Fuluium Taurea Vibellius Campanus per mediam
uadens turbam nomine inclamauit, et cum mirabundus quidnam sese
12 uellet resedisset Flaccus, 'me quoque' inquit 'iube occidi ut gloriari pos-
13 sis multo fortiorem quam ipse es uirum abs te occisum esse.' cum Flaccus
negaret profecto satis compotem mentis esse, modo prohiberi etiam se
14 si id uellet senatus consulto diceret, tum Vibellius 'quando quidem' in-
quit 'capta patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu mea
coniugem liberosque interfecerim ne quid indigni paterentur, mihi ne
mortis quidem copia eadem est quae his ciuibus meis, petatur a uirtute
15 inuisae huius uitae uindicta.' atque ita gladio quem ueste texerat per
aduersum pectus transfixus ante pedes imperatoris moribundus procu-
buit.

16 Quia et quod ad supplicium attinet Campanorum et pleraque alia de
Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditio-
2 nem Capuae quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua
sponte uenisse Cales neque sua manu interfectum, sed cum inter ceteros
⟨esset⟩ ad palum deligatus, quia parum inter strepitus exaudiri possent
3 quae uociferaretur, silentium fieri Flaccum iussisse. tum Tauream illa
quae ante memorata sunt dixisse, uirum se fortissimum ab nequaquam
pari ad uirtutem occidi; sub haec dicta iussu proconsulis praeconem ita
pronuntiasse: 'Lictor, uiro forti adde uirgas et in eum primum lege age.'
4 lectum quoque senatus consultum priusquam securi feriret quidam auc-
tores sunt, sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit si ei uideretur
integram rem ad senatum reiceret, interpretatum esse quid magis e re
publica duceret aestimationem sibi permissam.
5 Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditionem
6 acceptae; ibi quoque in eos qui capita rerum erant animaduersum. ita
ad septuaginta principes senatus interfecti. trecenti ferme nobiles Cam-
pani in carcerem ⟨Romae⟩ conditi, alii per sociorum Latini nominis ur-
bes in custodias dati uariis casibus interierunt; multitudo alia ciuium
7 Campanorum uenum data. de urbe agroque reliqua consultatio fuit, qui-
busdam delendam censentibus urbem praeualidam propinquam inimi-
cam. ceterum praesens utilitas uicit; nam propter agrum, quem omni
fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs seruata

1 Sil. 13. 369 sqq. || 14–15 Sil. 13. 445 sqq.; Zon. 9. 6 || 31 Cic. Leg. Agr. 1. 19, 2. 88; App. Hann. 43

2 turbam **P** urbem turbamque **ANL** | mirabundus P^2 miramundus **P** || 3 resedisset **P** inquireret residens **ANL** || 13 campanorum *π* et campanorum **P** || 16–17 cum . . . deligatus] dum . . . deligatur *Frob. 2* cum . . . deligatur *Drak.* || 17 ⟨esset⟩ *addidi* *ante* quia *add.* quiritaret *Weiss.* clamaret *Nov.* || 18 uociferaretur *Har.* uociferatur **P** uociferabatur C^x uociferabantur A^PL || 27 capita rerum **P** capita rei **AL** caput rei **N** | animaduersum **P** animaduersum est **AN** || 29 ⟨Romae⟩ *addidi* || 32 censentibus C^xM^1 sescentibus **P** sciscentibus *Gron.*

est ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo inco- 8
larum libertinorumque et institorum opificumque retenta; ager omnis et
tecta publica populi Romani facta. ceterum habitari tantum tamquam 9
urbem Capuam frequentarique placuit, corpus nullum ciuitatis nec sena-
tum nec plebis concilium nec magistratus esse. sine consilio publico, sine 10
imperio multitudinem nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem
fore; praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.

Ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte laudabili. seuere 11
et celeriter in maxime noxios animaduersum; multitudo ciuium dissipata
in nullam spem reditus; non saeuitum incendiis ruinisque in tecta inno- 12
xia murosque, et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis
species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis
omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi inge-
muissent; confessio expressa hosti quanta uis in Romanis ad expetendas 13
poenas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad recep-
tos in fidem tuendos esset.

Romani patres perfuncti quod ad Capuam attinebat cura, C. Neroni 17
ex iis duabus legionibus quas ad Capuam habuerat sex milia peditum et
trecentos equites quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum
numerum parem et octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteo- 2
lis in naues impositum Nero in Hispaniam transportauit. cum Tarraco-
nem nauibus uenisset, expositisque ibi copiis et nauibus subductis socios
quoque nauales multitudinis augendae causa armasset, profectus ad Hi- 3
berum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et L. Marcio accepit. inde pergit
ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides Atros castra habebat; in 4
Ausetanis is locus est inter oppida Iliturgim et Mentisam. huius saltus
fauces Nero occupauit.

Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceatorem misit qui promitteret si 5
inde emissus foret se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. quam 6
rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal con-
loquio petiuit, ut coram leges conscriberentur de tradendis arcibus ur-
bium dieque statuenda ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia
sine fraude Poeni deportarent. quod ubi impetrauit, extemplo primis 7
tenebris atque inde tota nocte quod grauissimum exercitus erat Hasdru-

17 App. Ib. 17; Zon. 9.,7 || 28 Front. Strat. 1. 5. 19

2 ager $P^{x}C^{2}$ aeger P || 5 senatum L senatus P || 7 iura P omnia iura ANL || 15 auxilii C^{x} auxilia P || 16 esset (*sed ante* ad) $A^{p}L$ esse P || 17 patres P praetores $A^{v}N^{x}L$ || 24 L. *recc* *om.* P || 26 mentisam P mentissam π || 27 *hinc incipiunt, ut uidetur, in* A *et* N *correctiones a codice stirpis Σ deriuatae* || 27–28 occupauit. hasdrubal ne $A^{p}N^{\sigma 1}L$ *om.* P || 28 esset P^{x} esset set P || 29 emissus *Ma.* missus *codd.* || 31 coram *Ma.* romam P | tradendis $C^{x}M^{1}A^{p}$ trahendis P

211
8 bal quacunque posset euadere e saltu iussit. data sedulo opera est ne multi
ea nocte exirent, ut ipsa paucitas cum ad hostem silentio fallendum aptior
9 tum ad euadendum per artas semitas ac difficiles esset. uentum inse-
quenti die ad conloquium est, sed loquendo plura scribendoque dedita
opera quae in rem non essent die consumpto, in posterum dilatum est.
10 addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi; nec postero die
11 res finem inuenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque
emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptae. et postquam pars
maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem quae ultro dicta erant sta-
batur, minusque ac minus, cum timore simul fide decrescente, conuenie-
12 bat. iam ferme pedestres omnes copiae euaserant e saltu, cum prima luce
densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit
Hasdrubal, mittit ad Neronem qui in posterum diem conloquium differ-
ret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei
13 seriae esse. ne tum quidem suspecta fraus cum esset, data uenia eius diei,
extemploque Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus sine
14 ullo tumultu in tutum euasit. hora ferme quarta dispulsa sole nebula
15 aperuit diem, uacuaque hostium castra conspexerunt Romani. tum de-
mum Claudius Punicam fraudem adgnoscens ut se dolo captum sensit,
16 proficiscentem institit sequi, paratus confligere acie. sed hostis detracta-
bat pugnam; leuia tamen proelia inter extremum Punicum agmen prae-
cursoresque Romanorum fiebant.

18 Inter haec Hispaniae populi nec qui post cladem acceptam defecerant
2 redibant ad Romanos, nec ulli noui deficiebant; et Romae senatui popu-
loque post receptam Capuam non Italiae iam maior quam Hispaniae cura
3 erat; et exercitum augeri et imperatorem mitti placebat. nec tam quem
mitterent satis constabat quam illud, ubi duo summi imperatores intra
dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet extraordinaria
4 cura deligendum esse. cum alii alium nominarent, postremum eo decur-
sum est ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet,
5 diemque comitiis consules edixerunt. primo exspectauerant ut qui se
tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur; quae ut destituta
exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis desideriumque im-
6 peratorum amissorum. maesta itaque ciuitas prope inops consilii comi-
tiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus uersi cir-

23 Val. Max. 3. 7. 1; Sil. 15. 1sqq.; App. Ib. 18; Dio 16. 39; Oros. 4. 17. 13; Zon. 9. 7

1 e saltu π^{2} salu **P** saltu M^{1} || 4 loquendo A^{x} loquendi **P** || 13 qui *secl. Per.* || 15 seriae C^{x} seria **P** || 16 extemploque **P** extemplo **L** || 17 dispulsa **P** A^{x} depulsa **ANL** || 20 sequi $C^{x}M^{2}$ equi **P** || 26 tam *Gron.* tamen *codd.* || 30 populus proconsuli . . . haberet] [populus] proconsuli . . . haberentur *Ma.* || 34 consilii $C^{x}M^{1}\pi^{2}$ consiui **P**

cumspectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque adeo *211*
perditas res desperatumque de re publica esse ut nemo audeat in Hispa-
niam imperium accipere, cum subito P. Cornelius, ⟨P. Corneli⟩ qui in 7
Hispania ceciderat filius quattuor et uiginti ferme annos natus, professus
se petere in superiore unde conspici posset loco constitit. in quem post- 8
quam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extemplo
sunt felix faustumque imperium. iussi deinde inire suffragium ad unum 9
omnes non centuriae modo sed etiam homines P. Scipioni imperium esse
in Hispania iusserunt. ceterum post rem actam ut iam resederat impetus 10
animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio quidnam
egissent. nonne fauor plus ualuisset quam ratio? aetatis maxime paenite- 11
bat; quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex funestis
duabus familiis in eas prouincias ubi inter sepulcra patris patruique res
gerendae essent proficiscentis.

Quam ubi ab re tanto impetu acta sollicitudinem curamque hominum 19
animaduertit, aduocata contione ita de aetate sua imperioque mandato
et bello quod gerundum esset magno elatoque animo disseruit ut ardorem
eum qui resederat excitaret rursus nouaretque, et impleret homines cer- 2
tioris spei quam quantam fides promissi humani aut ratio ex fiducia re-
rum subicere solet. fuit enim Scipio non ueris tantum uirtutibus mirabilis 3
sed arte quoque quadam ab iuuenta in ostentationem earum compositus,
pleraque apud multitudinem aut per nocturnas uisa species aut uelut 4
diuinitus mente monita agens, siue et ipse capti quadam superstitione
animi, siue ut imperia consiliaque uelut sorte oraculi missa sine cuncta-
tione exsequerentur. ad hoc iam inde ab initio praeparans animos, ex quo 5
togam uirilem sumpsit nullo die prius ullam publicam priuatamque rem
egit quam in Capitolium iret, ingressusque aedem consideret et plerum-
que solus in secreto ibi tempus tereret. hic mos, ⟨quem⟩ per omnem uitam 6
seruabat, seu consulto seu temere uolgatae opinioni fidem apud quosdam
fecit stirpis eum diuinae uirum esse, rettulitque famam in Alexandro 7
Magno prius uolgatam, et uanitate et fabula parem, anguis immanis

20 Pol. 10. 2; App. Ib. 23

1 aliorum P aliorumque A^{P}L || 2 Hispania *Gron.* || 3 p. corneli M^{2} *om.* P illius ANL ⟨P. Cornelii eius⟩ *Jac. Gron.* ⟨Publi filius eius⟩ *Conw. qui* filius *secludit infra* || 7 inire P inire confisum ANL || 9 impetus P^{x} imperat impetus P || 11 nonne *Ma.* noui P num C^{x} || 13 eas P easque L || 15 quam M^{3} qua ui P quod AN || 16 animaduertit B^{2} animam aduertit P || 18 nouaretque P innouaretque ANL | et AL *om.* P || 19 ex] et *Luchs* || 20 subicere *edd.* ubi ecere P subire A^{P} || 21 ostentationem P ostentatione N || 22 aut[1] ⟨ut⟩ *Duk.* ut *edd.* | uisas *Fab.* || 23 mente monita π mentem monita P mentem monitam C || 24 sine P^{x} sit ne P sint nec π^{2} || 25 exsequerentur *Gron.* esse querentur P assequerentur π || 26.27 rem egit π remigit P || 28 secreto M^{1} secretu P secretum π^{2} || 28–29 ⟨quem⟩ . . . seruabat *Weiss.* seruabat P seruabatur π ⟨qui⟩ seruabatur *Drak.* || 30 fecit A^{P} fecit ut P

211 concubitu conceptum, et in cubiculo matris eius uisam persaepe prodigii
eius speciem, interuentuque hominum euolutam repente atque ex oculis
8 elapsam. his miraculis nunquam ab ipso elusa fides est; quin potius aucta
9 arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam adfirmandi. multa
alia eiusdem generis, alia uera alia adsimulata, admirationis humanae in
eo iuuene excesserant modum; quibus freta tunc ciuitas aetati haud-
quaquam maturae tantam molem rerum tantumque imperium permisit.
10 Ad eas copias quas ex uetere exercitu Hispania habebat quaeque a
Puteolis cum C. Nerone traiectae erant decem milia militum et mille
equites adduntur, et M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res geren-
11 das datus est. ita cum triginta nauium classe — omnes autem quinquere-
(re uera a. 210) mes erant — ostiis Tiberinis profectus praeter oram Tusci maris Alpesque
et Gallicum sinum et deinde Pyrenaei circumuectus promunturium, Em-
poriis urbe Graeca — oriundi et ipsi a Phocaea sunt — copias exposuit.
12 inde sequi nauibus iussis Tarraconem pedibus profectus conuentum om-
nium sociorum — etenim legationes ad famam aduentus eius ex omni se
13 prouincia effuderant — habuit. naues ibi subduci iussit, remissis quattuor
triremibus Massiliensium quae officii causa ab domo prosecutae fuerant.
14 responsa inde legationibus suspensis uarietate tot casuum dare coepit, ita
elato ab ingenti uirtutum suarum fiducia animo ut nullum ferox uerbum
excideret, ingensque omnibus quae diceret cum maiestas inesset tum
fides.

20 Profectus ab Tarracone et ciuitates sociorum et hiberna exercitus adiit;
collaudauitque milites quod duabus tantis deinceps cladibus icti prouin-
2 ciam obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi,
omni cis Hiberum agro eos arcuissent sociosque cum fide tutati essent.
3 Marcium secum habebat cum tanto honore ut facile appareret nihil minus
4 uereri quam ne quis obstaret gloriae suae. successit inde Neroni Silanus,
et in hiberna milites noui deducti. Scipio omnibus quae adeunda agen-
5 daque erant mature aditis peractisque Tarraconem concessit. nihilo mi-
nor fama apud hostes Scipionis erat quam apud ciues sociosque, et di-
uinatio quaedam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti te-
6 mere, maiorem inferens metum. in hiberna diuersi concesserant Hasdru-
bal Gisgonis usque ad Oceanum et Gades, Mago in mediterranea maxime
super Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius proximus
Hibero circa Saguntum hibernauit.

28 Pol. 10. 6. 7; Zon. 9. 7

6 tunc $C^{x}A^{p}$ nunc **P** || 7 molem rerum **P** rerum molem $P^{x}C$ || 9 mille $A^{x}L$ *om.* **P** || 12 ⟨ab⟩ ostiis *Wes.* || 12. 13 alpesque et A^{p} alpes neque **P** || 13 circumuectus $C^{x}M^{1}$ circumuentus **P** || 16 famam aduentus eius $A^{p}N^{\sigma 1}L$ fam eius **P** famam eius π || 21 diceret π^{2} diceretque **P** || 23 adiit P^{x} a dis iit **P** || 26 arcuissent $A^{p}L$ arcissent **P** || 28 uereri quam **L** quam uereri **P** || 32 oborti temere *Gron.* oportet emere **P** || 33 ⟨eo⟩ maiorem *Salm.*

211
Aestatis eius extremo qua capta est Capua et Scipio in Hispaniam 7
uenit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita, arcendo commeatus
praesidii Romani quod in arce Tarentina erat clauserat quidem omnes ad 8
arcem a mari aditus, sed adsidendo diutius artiorem annonam sociis
quam hosti faciebat. non enim tantum subuehi oppidanis per pacata li- 9
tora apertosque portus praesidio nauium Punicarum poterat quantum
frumenti classis ipsa turba nauali mixta ex omni genere hominum absu-
mebat, ut arcis praesidium etiam sine inuecto quia pauci erant ex ante 10
praeparato sustentari posset, Tarentinis classique ne inuectum quidem
sufficeret. tandem maiore gratia quam uenerat classis dimissa est; anno- 11
nam haud multum laxauerat, quia remoto maritimo praesidio subuehi
frumentum non poterat.

Eiusdem aestatis exitu M. Marcellus ex Sicilia prouincia cum ad urbem 21
uenisset, a C. Calpurnio praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est.
ibi cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis 2
quam militum uicem quod prouincia confecta exercitum deportare non
licuisset, postulauit ut triumphanti urbem inire liceret. id non impe-
trauit. cum multis uerbis actum esset utrum minus conueniret, cuius no- 3
mine absentis ob res prospere ductu eius gestas supplicatio decreta foret
et dis immortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum, an 4
quem tradere exercitum successori iussissent – quod nisi manente in
prouincia bello non decerneretur – eum quasi debellato triumphare cum
exercitus testis meriti atque immeriti triumphi abesset, medium uisum
ut ouans urbem iniret. tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum 5
tulerunt ut M. Marcello, quo die urbem ouans iniret, imperium esset.
pridie quam urbem iniret in monte Albano triumphauit; inde ouans mul- 6
tam prae se praedam in urbem intulit. cum simulacro captarum Syra- 7
cusarum catapultae ballistaeque et alia omnia instrumenta belli lata et
pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabre-
facti uis, alia supellex pretiosaque uestis et multa nobilia signa, quibus 8
inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque 9
uictoriae signum octo ducti elephanti; et non minimum fuere spectacu-
lum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moericus Hi-
spanus, quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nas- 10

13 Val. Max. 2. 8. 5; Plut. Marc. 22; Zon. 9. 6 || 17 Val. Max. 2. 8. 5; Plut. Marc. 22; Zon. 9. 6 || 26 Pol. 9. 10; Cic. Verr. 2. 4. 120sq.; Plut. Marc. 21

1 eius π a eius P | qua *Per.* quo *codd.* || 2 arcendo A^pL arcendos P ad arcendos C^x || 5 hosti M^1AN hostis P hostibus C^x || 10 annonam C^x annona P || 11 laxata est *Luchs* || 13 exitu C^x exitus P || 15 disseruisset π deseruisset P || 18 minus A^pL nimis P || 22 non A^p num P *om.* L | debellato triumphare A^p debellatoriumphare P de bello triumphare π || 23 meriti P^x meritis P | atque] aut *Gron.* || 25 m. marcello π m. marco marcello P || 30 uis P uas P^1 uasa $C^x R^2 A^p$L || 32 fuere P fuit ANL || 33 Moericus] *sic infra in* P *ad 30. 6, 31. 4, hic* moerichus || 34 duce $C^x A^p$L ducere P ducente R^2Mπ^2

211
11 sum quodque ibi praesidii erat prodiderat. his ambobus ciuitas data et
quingena iugera agri, Sosidi in agro Syracusano qui aut regius aut hostium
populi Romani fuisset, et aedes Syracusis cuius uellet eorum in quos belli
12 iure animaduersum esset; Moerico Hispanisque qui cum eo transierant
urbs agerque in Sicilia ex iis qui a populo Romano defecissent iussa dari.
13 id M. Cornelio mandatum ut ubi ei uideretur urbem agrumque eis ad-
signaret. in eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitionem
Moericus erat, quadringenta iugera agri decreta.
14 Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo milia peditum,
tria Numidarum equitum exposuit. ad eos Murgentia et Er⟨getium ur-
bes defece⟩re. secutae defectionem earum Hybla et Macella et ignobi-
15 liores quaedam aliae; et Numidae praefecto Muttine uagi per totam Sici-
16 liam sociorum populi Romani agros urebant. super haec exercitus Ro-
manus iratus partim quod cum imperatore non deuectus ex prouincia
esset, partim quod in oppidis hibernare uetiti erant, segni fungebantur
17 militia, magisque eis auctor ad seditionem quam animus deerat. inter has
difficultates M. Cornelius praetor et militum animos nunc consolando
nunc castigando sedauit, et ciuitates omnes quae defecerant in dicionem
redegit; atque ex iis Murgentiam Hispanis quibus urbs agerque debe-
batur ex senatus consulto attribuit.
22 Consules cum ambo Apuliam prouinciam haberent, minusque iam ter-
roris a Poenis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque
prouincias. Sulpicio Macedonia euenit, isque Laeuino successit.
2 Fuluius Romam comitiorum causa arcessitus cum comitia consulibus
rogandis haberet, praerogatiua Voturia iuniorum T. Manlium Torqua-
3 tum et T. Otacilium ⟨consules dixit. cum ad Manlium⟩, qui praesens
erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius esset consensus populi,
4 magna circumfusus turba ad tribunal consulis uenit, petitque ut pauca
sua uerba audiret centuriamque quae tulisset suffragium reuocari iube-
5 ret. erectis omnibus exspectatione quidnam postulaturus esset, oculorum
6 ualetudinem excusauit: impudentem et gubernatorem et imperatorem
esse qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi potius alio-
7 rum capita ac fortunas committi. proinde si uideretur ei, redire in suffra-

23 Pol. 8. 1. 6 || 24 Val. Max. 6. 4. 1; Zon. 9. 5 fin.

3 belli π uelli **P** || 5 iis *recc.* is **P** his π || 6.7 adsignaret eodem agro, *tum* syracusano ... esset (*ex § 11 repetitum*). in eodem agro **P** || 10.11 Murgentia et Er⟨getium urbes defece⟩re *Weiss.* murgentia terre **P** murgantie defecere A^p || 11 Macella *Sab.* marcella *codd.* | et² *Weiss.* st **P** sunt et *Ald.* || 13 urebant P^x urgebant **P** || 18 nunc **M** π^2 non **P** || 22 esset C^x sse **P** esse P^1C || 25 Voturia] *sic* **P** *ad §§ 10–11,* ueturia *hic* || 26 ⟨consules ... Manlium⟩ *add. Walt.* ⟨absentem consules dixit. cum ad Manlium⟩ *Weiss.* || 28 turba CA^p turis **P** turma **AL** | petiitque *Riem.* || 32 potius *Gron.* post **PL** *om. edd. plerique* | aliorum **ANL** alium **P** || 33 ei *Ma.* et **P**

gium Voturiam iuniorum iuberet et meminisse in consulibus creandis *211*
belli quod in Italia sit temporumque rei publicae; uixdum requiesse 8
aures a strepitu et tumultu hostili quo paucos ante menses quassa sint
prope moenia Romana. post haec cum centuria frequens succlamasset
nihil se mutare sententiae eosdemque consules dicturos esse, tum Tor- 9
quatus 'neque ego uestros' inquit 'mores consul ferre potero, neque uos
imperium meum. redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Ita-
lia et hostium ducem Hannibalem esse.' tum centuria et auctoritate mota 10
uiri et admirantium circa fremitu, petiit a consule ut Voturiam seniorum
citaret: uelle sese cum maioribus natu conloqui et ex auctoritate eorum 11
consules dicere. citatis Voturiae senioribus, datum secreto in Ouili cum
iis conloquendi tempus. seniores de tribus consulendum dixerunt esse, 12
duobus plenis iam honorum Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique nouum
aliquem aduersus Poenos consulem creari uellent, M. Valerio Laeuino;
egregie aduersus Philippum regem terra marique rem gessisse. ita de tri- 13
bus consultatione data, senioribus dimissis iuniores suffragium ineunt.
M. Claudium fulgentem tum Sicilia domita et M. Valerium absentes con-
sules dixerunt. auctoritatem praerogatiuae omnes centuriae secutae sunt.

Eludant nunc antiqua mirantes; non equidem, si qua sit sapientium 14
ciuitas quam docti fingunt magis quam norunt, aut principes grauiores
temperantioresque a cupidine imperii aut multitudinem melius moratam
censeam fieri posse. centuriam uero iuniorum seniores consulere uoluisse 15
quibus imperium suffragio mandaret, uix ut ueri simile sit parentium
quoque hoc saeculo uilis leuisque apud liberos auctoritas fecit.

Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. Manlius Acidinus **23**
et C. Laetorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. forte ita incidit ut 2
comitiis perfectis nuntiaretur T. Otacilium, quem T. Manlio nisi inter-
pellatus ordo comitiorum esset collegam absentem daturus fuisse uide-
batur populus, mortuum in Sicilia esse. ludi Apollinares et priore anno 3
fuerant et eo anno ut fierent referente Calpurnio praetore senatus de-
creuit ut in perpetuum uouerentur.

Eodem anno prodigia aliquot uisa nuntiataque sunt. in aede Concor- 4
diae Victoria quae in culmine erat fulmine icta decussaque ad Victorias

29 Festus 436, 438 L.

1 meminisse *edd.* meminisset *codd.* || 3 quassa sint *Uss.* asserint P cesserint M² arserint *Alsch.* || 7 in² CˣM³π² *om.* P || 12 iis Cˣ uis P his π² || 15 rem gessisse Cˣ recessisse P res gessisse π²L || 17 M. Claudium *Ma.* m. marcellus claudium P m. claudium marcellum K || 19 antiqua π antiquam P || 20 aut Aᵖ ut P || 21 temperantiores BˣJ temperatores P || 22 censeam *edd.* censeant *codd.* || 23 imperium suffragio P imperii suffragium ANL || 24 quoque P uero L || 25 Vulso *Sig.* ualens P Volso *Ald.* || 27 Manlio nisi *Ald.* manlionis P || 30 referente *recc.* repente P || 31 uouerentur Aᵖ mouerentur P

211
5 quae in antefixis erant haesit neque inde procidit. et Anagniae et Fre-
gellis nuntiatum est murum portasque de caelo tacta, et in foro Suber-
tano sanguinis riuos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluuisse,
6 et Reate mulam peperisse. ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata,
7 et obsecratio in unum diem populo indicta et nouendiale sacrum. sacer-
dotes publici aliquot eo anno demortui sunt, nouique suffecti; in locum
M'. Aemilii Numidae decemuiri sacrorum M. Aemilius Lepidus, in locum
M. Pomponi Mathonis pontificis C. Liuius, in locum Sp. Caruili Maximi
8 auguris M. Seruilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mor-
tuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen
Dialis quod exta perperam dederat flamonio abiit.

24 Per idem tempus M. Valerius Laeuinus temptatis prius per secreta con-
loquia principum animis ad indictum ante ad id ipsum concilium Aeto-
2 lorum classe expedita uenit. ubi cum Syracusas Capuamque captas in
3 fidem in ⟨Sicilia⟩ Italiaque rerum secundarum ostentasset, adiecit se
sequi iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex
quibus alios in ciuitatem atque aequum secum ius accepissent, alios in ea
4 fortuna haberent ut socii esse quam ciues mallent. Aetolos eo in maiore
futuros honore quod gentium transmarinarum in amicitiam primi uenis-
5 sent; Philippum eis et Macedonas graues accolas esse, quorum se uim ac
spiritus et iam fregisse et eo redacturum esse ut non iis modo urbibus quas
per uim ademissent Aetolis excedant, sed ipsam Macedoniam infestam
6 habeant; et Acarnanas quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremptos
restituturum se in antiquam formulam, iurisque ac dicionis ⟨facturum⟩
eorum.

7 Haec dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui tum prae-
tor gentis erat, et Dorimachus princeps Aetolorum adfirmauerunt aucto-
ritate sua, minore cum uerecundia et maiore cum fide uim maiestatemque
8 populi Romani extollentes; maxime tamen spes potiundae mouebat
Acarnaniae. igitur conscriptae condiciones quibus in amicitiam societa-
9 temque populi Romani uenirent; additumque ut, si placeret uellentque,
eodem iure amicitiae Elei Lacedaemoniique et Attalus et Pleuratus et
10 Scerdilaeus essent, Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges; bellum
ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent; nauibus ne minus

10 Val. Max. 1. 1. 4 || **12** (Pol. 9. 28–39) Sil. 15. 286sqq.; Iust. 29. 4; Zon. 9. 6. ||
30 Pol. 9. 30. 7, 38. 9

1 antefixis **M** antefixi **P** arce fixae $\mathbf{A}^{p}\mathbf{N}^{\sigma 2}$ | anagniae **C** anagnia **P** | fregellis
$\mathbf{C}^{x}$ flagellis **P** || **2** tacta **P** tactas $\mathbf{P}^{2}\mathbf{L}$ || **3** ereti **A** freti **P** || **6** aliquot **C** aliquod **P**
aliquanti **ANL** || **7** M' *Sig.* m **P** || **10** C.] Q. *Heus.* || **14** captas $\mathbf{A}^{p}\mathbf{N}^{\sigma 1}$ captam **P** ||
15 ⟨Sicilia⟩ *add.* $\mathbf{A}^{p}$ Italia ⟨Sicilia⟩que *Alsch.* || **15.16** adiecit se sequi *scripsi* adie-
cisseque **P** adiecissetque π || **21** redacturum *Gron.* redactum *codd.* || **22** ademissent
Ald. ademisset *codd.* || **24** ⟨facturum⟩ *hic scripsi, post* eorum *Ma. dubitanter* ||
31 ut π^{2} ui **P**

uiginti quinque quinqueremibus adiuuaret Romanus; urbium Corcyra 11
tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Aetolorum,
alia omnis praeda populi Romani esset, darentque operam Romani ut
Acarnaniam Aetoli haberent. si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foe- 12
deri adscriberent ita ratam ⟨fore⟩ eorum pacem si Philippus arma ab
Romanis sociisque quique eorum dicionis essent abstinuisset; item si 13
populus Romanus foedere iungeretur regi, ut caueret ne ius ei belli in-
ferendi Aetolis sociisque eorum esset. haec conuenerunt, conscriptaque 14
biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis ut testata
sacratis monumentis essent sunt posita. morae causa fuerant retenti Ro- 15
mae diutius legati Aetolorum, nec tamen impedimento id rebus gerendis
fuit. et Aetoli extemplo mouerunt aduersus Philippum bellum, et Laeui-
nus Zacynthum — parua insula est propinqua Aetoliae, urbem unam
eodem quo ipsa est nomine habet; eam praeter arcem ui cepit — et Oenia-
das Nassumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque 16
satis implicatum bello finitimo ratus ne Italiam Poenosque et pacta cum
Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti allata est. itaque quia 25 2
primo uere moturus exercitum in Graeciam erat, Illyrios finitimasque eis
urbes ab tergo metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subi-
tam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit, egressosque Apollo-
niatas cum magno terrore ac pauore compulit intra muros. uastatis pro- 3
ximis Illyrici in Pelagoniam eadem celeritate uertit iter; inde Dardano-
rum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit.
his raptim actis, memor Aetolici iunctique cum eo Romani belli, per Pe- 4
lagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam descendit — ad bellum 5
secum aduersus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat —
et relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor milibus armatorum
ad arcendos aditu Aetolos, ipse priusquam maioribus occuparetur rebus 6
in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. in- 7
currere ea gens in Macedoniam solita erat ubi regem occupatum ex-
terno bello ac sine praesidio esse regnum sensisset; ad frangendas igitur 8

15 Pol. 9. 39. 2

1 xxv quinqueremibus **P** xx quinque remibus **P**^{x} xxv remibus *π* | Corcyra *Sab.* corcyrae **P** || **2** incipienti **P**^{2} incipiente **P** || **3** esset *edd.* essent *codd.* || **5** ⟨fore⟩ eorum *scripsi* eorum **P** fore *Mur.* || **7** belli **P** bellum **ANL** || **14** Oeniadas *Glar.* oloniadas **P** || **15** quoque] -que *Weiss.* || **19** eis *edd.* eius **P** || **20** ab tergo *Salm.* altergo **P** | ut *hic* **ANL**, *ante* Illyrios *Alsch.* *om.* **P** || **24** Sintiam *Rub.* sitam *codd.* || **25** pelagoniam *π* laconiam **P** pelaconiam **P**^{2} || **26** ad bellum **P**^{x} me ad bellum **P** inde ad bellum *Alsch.* *alia alii* || **30** Maedos *Ald.* uiaedos **P** | duxit **P** eduxit **ANL** || **32** ad frangendas igitur ⟨uires⟩ *Ma.* ad frangendas igitur **P** astragandas igitur **A**^{p}**N**$^{\sigma 1}$ ad frangendas igitur ⟨uires gentis simul⟩ *Conw.* ad frangendos ⟨eos⟩ igitur *Weiss.*

211–210 ⟨uires⟩ uastare agros et urbem Iamphorynnam, caput arcemque Maedi-
cae, oppugnare coepit.
9 Scopas ubi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello
audiuit, armata omni iuuentute Aetolorum bellum inferre Acarnaniae
10 parat. aduersus quos Acarnanum gens, et uiribus impar et iam Oeniadas
Nassumque amissa cernens Romanaque insuper arma ingruere, ira magis
11 instruit quam consilio bellum. coniugibus liberisque et senioribus supra
sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexa-
12 ginta annos coniurant nisi uictores se non redituros. qui uictus acie
excessisset, eum ne quis urbe tecto mensa lare reciperet diram exsecra-
tionem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt aduer-
13 sus hospites composuerunt, precatique simul Epirotas sunt ut qui suorum
in acie cecidissent eos uno tumulo contegerent, adicerentque humatis
14 titulum: 'Hic siti sunt Acarnanes qui aduersus uim atque iniuriam Aetolo-
15 rum pro patria pugnantes mortem occubuerunt.' per haec incitatis ani-
mis castra in extremis finibus suis obuia hosti posuerunt. nuntiis ad Phi-
lippum missis quanto res in discrimine esset, omittere [Philippum] id
quod in manibus erat coegerunt bellum, Iamphorynna per deditionem re-
16 cepta et prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum tardauerat
primo coniurationis fama Acarnanicae; deinde auditus Philippi aduentus
17 regredi etiam in intimos coegit fines. nec Philippus, quamquam ne oppri-
merentur Acarnanes itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus.
inde cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania et ipse Pellam rediit.
26 Laeuinus ueris principio a Corcyra profectus nauibus superato Leucata
promunturio cum uenisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum
2 edixit: ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. sita Anticyra est in Locride
laeua parte sinum Corinthiacum intranti; breue terra iter eo, breuis
3 nauigatio ab Naupacto est. tertio ferme post die utrimque oppugnari
coepta est. grauior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque
omnis generis in nauibus erant, et Romani inde oppugnabant. itaque in-
tra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur; praeda ex
4 pacto Romanis cessit. litterae Laeuino redditae consulem eum absentem
declaratum et successorem uenire P. Sulpicium; ceterum diuturno ibi
morbo implicitus serius spe omnium Romam uenit.

3 Pol. 9. 40

2 oppugnare coepit C ppug P oppugna cepit P² || 5 quos *edd.* quod se *codd.* | Oeniadas *Glar.* moeniadas *codd.* || 7 supra *Schm.* super P || 13 adicerentque *Weiss.* aditaerentque P adhiberentque π || 15 occubuerunt P oppetierunt ANL || 16 obuia P obuiam AL || 17 Philippum *seclusi* || 25 se petiturum AN sepiturum P se iturum C || 26 presto ibi C pr. tu ibi P | locride D loci de P Phocide *Weiss. dubitanter* || 27 intranti breue P intrantibus breue C intrantibus breuis AL || 29 mari M² π² mare P || 31 per deditionem M² AN perditionem P || 32 pacto P naupacto π | ⟨ibi⟩ litterae *Luchs*

210
M. Marcellus cum idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die 5
moris modo causa habuit, professus nihil se absente collega neque de re
publica neque de prouinciis acturum. scire se frequentes Siculos prope 6
urbem in uillis obtrectatorum suorum esse; quibus tantum abesse ut per
se non liceat palam Romae crimina edita [ficta] ab inimicis uolgare, ut ni 7
simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse,
ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem collega uenisset,
non passurum quicquam prius agi quam ut Siculi in senatum introducan-
tur. dilectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum ut quam 8
plurimi questum de se Romam uenirent; eundem litteris falsis urbem
implesse bellum in Sicilia esse ut suam laudem minuat. moderati animi 9
gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit, ac prope iustitium omnium
rerum futurum uidebatur donec alter consul ad urbem uenisset.

Otium ut solet excitauit plebis rumores. belli diuturnitatem, et uasta- 10
tos agros circa urbem qua infesto agmine isset Hannibal, ⟨et⟩ exhaustam
dilectibus Italiam et prope quotannis caesos exercitus querebantur, et 11
consules bellicosos ambo uiros acresque nimis et feroces creatos qui uel
in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare
ciuitatem forent passuri.

Interrupit hos sermones nocte quae pridie Quinquatrus fuit pluribus 27
simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem taber- 2
nae quae postea quinque, et argentariae quae nunc nouae appellantur,
arsere; comprehensa postea priuata aedificia – neque enim tum basilicae 3
erant –, comprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium re-
gium. aedes Vestae uix defensa est tredecim maxime seruorum opera, qui 4
in publicum redempti ac manu missi sunt. nocte ac die continuatum in- 5
cendium fuit, nec ulli dubium erat humana id fraude factum esse, quod
pluribus simul locis et iis diuersis ignes coorti essent. itaque consul ex 6
auctoritate senatus pro contione edixit qui quorum opera id conflatum
⟨esset⟩ incendium profiteretur, praemium fore libero pecuniam, seruo
libertatem. eo praemio inductus Campanorum Calauiorum seruus – 7
Manus ei nomen erat – indicauit dominos et quinque praeterea iuuenes
nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fuluio securi percussi erant, id
incendium fecisse; uolgoque facturos alia ni comprehendantur. compre-

1 Fast. Cap. Degrassi 46sq.; Val. Max. 4. 1. 7; Plut. Marc. 23; Dio 15. 46a; Zon. 9. 6

5 edita *Ma.* edita ficta **P** ficta *Uss.* ementita *Luchs* meditate ficta *Walter* || 9 cornelio **C** cornelius **P** || 14 diuturnitatem A^P diuturnitate **P** || 15 ⟨et⟩ *suppl. Ald.* || 16 prope **D** pro re **P** | caesos *Ald.* caesus **P** || 17 ambo **P** ambos $C\pi^2L$ || 22 quinque] ueteres *Mur.* || 25 aedes π. aedis **P** || 26 noctem ac diem *Wes.* || 30 ⟨esset⟩ *hic suppl. Conw. dubitanter, post* incendium *Ma.* || 32 Manus ei] Manio *Gron.* Manius ei *Rup.*

210
8 hensi ipsi familiaeque eorum. et primo eleuabatur index indiciumque:
pridie eum uerberibus castigatum ab dominis discessisse; per iram ac
9 leuitatem ex re fortuita crimen commentum. ceterum ut coram coar-
guebantur et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est,
fassi omnes, atque in dominos seruosque conscios animaduersum est.
indici libertas data et uiginti milia aeris.
10 Consuli Laeuino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campano-
rum est obsecrantium cum lacrimis ut sibi Romam ad senatum ire liceret
oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum per-
11 ditum irent nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus
sibi priuatam simultatem cum Campanis negare ullam esse. publicas in-
imicitias, ⟨iras⟩ hostiles et esse et futuras quoad eo animo esse erga popu-
12 lum Romanum sciret; nullam enim in terris gentem esse, nullum infe-
stiorem populum nomini Romano. ideo se moenibus inclusos tenere eos;
quippe si qui euasissent aliqua, uelut feras bestias per agros uagari, et
13 laniare et trucidare quodcunque obuium detur; alios ad Hannibalem
transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inuenturum in sem-
14 usto foro consulem uestigia sceleris Campanorum, Vestae aedem petitam
et aeternos ignes et conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani.
se minime censere tutum esse Campanis potestatem intrandi Romana
15 moenia fieri. Laeuinus Campanos iure iurando a Flacco adactos quinto
die quam ab senatu responsum accepissent Capuam redituros, sequi se
16 Romam iussit. hac circumfusus multitudine, simul Siculis obuiam egres-
sis secutisque Romam, praebuit ⟨dolentis speciem duarum⟩ clarissima-
rum urbium excidio, ac celeberrimis uiris uictos bello accusatores in ur-
17 bem adducentis. de re publica tamen primum ac de prouinciis ambo con-
sules ad senatum rettulere.
28 Ibi Laeuinus quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locri-
2 que essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique exposuit. Philippum
inferentem bellum Aetolis in Macedoniam retro ab se compulsum ad in-
tima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse; classem satis
3 esse ad arcendum Italia regem. haec de se deque prouincia cui praefuerat
consul; tum de prouinciis communis relatio fuit. decreuere patres ut al-
teri consulum Italia bellumque cum Hannibale prouincia esset, alter
classem cui T. Otacilius praefuisset Siciliamque prouinciam cum L. Cin-
4 cio praetore obtineret. exercitus eis duo decreti qui in Etruria Galliaque
essent; eae quattuor erant legiones. urbanae duae superioris anni in Etru-

12 ⟨iras⟩ *addidi* | hostiles *secl. Uss.* || **13** nullum AN nullam P || **15** quippe *Fried.* quia P *secl. Ma.* | aliquo *recc.* || **19** ignes C^{x} π^{2} sines P | in penetrali A^{p} inpenetrabili P || **24** secutisque *Weiss.* seculisque *codd.* | ⟨dolentis ... duarum⟩ *suppl. Jo.* ⟨speciem dolentis duarum⟩ *M. Müll.* || **25** celeberrimi ⟨nominis⟩ *Weiss.* || **35** cincio π cincto P || **36** qui in C quin P

riam, duae quibus Sulpicius consul praefuisset in Galliam mitterentur. *210*
Galliae et legionibus praeesset quem consul cuius Italia prouincia esset 5
praefecisset; in Etruriam C. Calpurnius post praeturam prorogato in 6
annum imperio missus. et Q. Fuluio Capua prouincia decreta proroga-
tumque in annum imperium; exercitus ciuium sociorumque minui iussus 7
ut ex duabus legionibus una legio, quinque milia peditum et trecenti equi-
tes, essent, dimissis qui plurima stipendia haberent, et sociorum septem 8
milia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipen-
diorum habita in ueteribus militibus dimittendis. Cn. Fuluio consuli 9
superioris anni nec de prouincia Apulia nec de exercitu quem habuerat
quicquam mutatum; tantum in annum prorogatum imperium est.
P. Sulpicius collega eius omnem exercitum praeter socios nauales iussus
dimittere est. item ex Sicilia exercitus cui M. Cornelius praeesset ubi con- 10
sul in prouinciam uenisset dimitti iussus. L. Cincio praetori ad obtinen- 11
dam Siciliam Cannenses milites dati duarum instar legionum. totidem 12
legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cor-
nelius in eadem prouincia priore anno praefuerat. urbanas legiones ita 13
scribere consules iussi ne quem militem facerent qui in exercitu M. Claudi
M. Valeri Q. Fului fuisset, neue eo anno plures quam una et uiginti Ro-
manae legiones essent.

His senatus consultis perfectis sortiti prouincias consules. Sicilia et **29**
classis Marcello, Italia cum bello aduersus Hannibalem Laeuino euenit.
quae sors uelut iterum captis Syracusis ita exanimauit Siculos, exspec- 2
tatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum fle-
bilesque uoces et extemplo oculos hominum conuerterint et postmodo
sermones praebuerint. circumibant enim senatorum ⟨domos⟩ cum ueste 3
sordida, adfirmantes se non modo suam quosque patriam sed totam
Siciliam relicturos si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. nullo suo 4
merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratum quod Romam de
se questum uenisse Siculos sciat facturum? obrui Aetnae ignibus aut
mergi freto satius illi insulae esse quam uelut dedi noxae inimico.

Hae Siculorum querellae domos primum nobilium circumlatae cele- 5
brataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum partim in-
uidia Marcelli excitabat, in senatum etiam peruenerunt. postulatum a 6
consulibus est ut de permutandis prouinciis senatum consulerent. Mar-
cellus si iam auditi ab senatu Siculi essent aliam forsitan futuram fuisse
sententiam suam dicere; nunc ne quis timore frenari eos dicere posset quo 7
minus de eo libere querantur in cuius potestate mox futuri sint, si col-

3 prorogato $C^x M^2 A^p$ rogato P || 8 trecenti] quadringenti *Weiss.* | ratione P^x rationes P || 14 Cincio *Ald.* quinctios P quintio π || 16 Volsoni *Conw.* || 19 fuisset *recc.* fuissent P || 21 sortiti π^2 sortirii P sortiri P^x || 26 domos *suppl. hic Weiss., post* enim *Riem.* || 27 quosque *Ma.* quisque *codd.* quemque A^v | sed $M^2 \pi^2$ et P || 37 possit *Voss*

210
8 legae nihil intersit, mutare se prouinciam paratum esse. deprecari sena-
tus praeiudicium; nam cum extra sortem collegae optionem dari
prouinciae iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam
9 esse sortem suam ad eum transferri! ita senatus, cum quid placeret ma-
gis ostendisset quam decreuisset, dimittitur. inter ipsos consules per-
mutatio prouinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta
10 est, ut ex quo primus post ⟨aduersa omnia haud⟩ aduersae pugnae glo-
riam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum pro-
speris tum maxime bellicis rebus caderet.
30 Permutatis prouinciis Siculi in senatum introducti multa de Hieronis
regis fide perpetua erga populum Romanum uerba fecerunt, in gratiam
2 publicam ea uertentes: Hieronymum ac postea Hippocraten atque Epi-
cyden tyrannos cum ob alia tum propter defectionem ab Romanis ad
Hannibalem inuisos fuisse sibi. ob eam causam et Hieronymum a prin-
3 cipibus iuuentutis prope publico consilio interfectum, et in Epicydis
Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum iuuenum coniura-
tionem factam, quos Marcelli mora destitutos quia ad praedictum tempus
exercitum ad Syracusas non admouisset indicio facto omnes ab tyrannis
4 interfectos. eam quoque Hippocratis et Epicydis tyrannidem Marcellum
5 excitasse Leontinis crudeliter direptis. nunquam deinde principes Syra-
cusanorum desisse ad Marcellum transire pollicerique se urbem cum uellet
6 ei tradituros; sed eum primo ui capere maluisse, dein cum id neque terra
neque mari omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syracusarum
fabrum aerarium Sosim et Moericum Hispanum quam principes Syracu-
sanorum habere totiens id nequiquam ultro offerentes praeoptasse, quo
scilicet iustiore de causa uetustissimos socios populi Romani trucidaret
7 ac diriperet. si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset sed populus
Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice et non
oppressis Syracusanis tyranni eorum Hippocrates et Epicydes clausissent,
8 si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent, quid
ultra quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Mar-
9 cellum potuisse? certe praeter moenia et tecta exhausta urbis et refracta
ac spoliata deum delubra, dis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil
10 relictum Syracusis esse. bona quoque multis adempta ita ut ne nudo qui-

5 Zon. 9. 6

2 dari P, *qui* extra . . . iniquum *bis scripsit,* dare *prius* (*et sic π*), dari *posterius inserens* || 5 decreuisset *π* decresset P || 7 ⟨aduersa . . . haud⟩ *Riem.* ⟨aduersissimas haud⟩ *Ma.* *alia alii* || 12 ea uertentes *Har.* auertentes *codd.* eam uertentes *W. S. Watt* || 15 prope *Ald.* pro *codd.* || 16 septuaginta *hic* P (*ad 25. 23. 6* LXXX) || 19 et P atque AN || 21 desisse P[1] dedisse P || 32 *hinc incipiunt Beati Rhenani adnotationes* (Sp) || 32. 33 et refracta Sp*?* ac refracta ac spoliata P sacra fracta ac spoliata *π* || 33 ablatis M[2] A[p] ablatio P

dem solo reliquiis direptae fortunae alere sese ac suos possent. orare se *2 10*
patres conscriptos ut si nequeant omnia, saltem quae compareant co-
gnoscique possint restitui dominis iubeant. talia conquestos cum excedere **11**
ex templo ut de postulatis eorum patres consuli possent Laeuinus iussis-
set, 'maneant immo' inquit Marcellus 'ut coram iis respondeam, quando **12**
ea condicione pro uobis, patres conscripti, bella gerimus, ut uictos armis
accusatores habeamus, duae⟨que⟩ captae hoc anno urbes Capua Fuluium
reum, Marcellum Syracusae habeant.'
Reductis in curiam legatis tum consul 'Non adeo maiestatis' inquit **31**
'populi Romani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti, ut,
⟨uelut⟩ si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusan-
tibus Graecis fuerim. sed non quid ego fecerim in disquisitionem uenit, **2**
quem quidquid in hostibus feci ius belli defendit, sed quid isti pati de-
buerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest nunc an uiuo Hierone
Syracusas uiolauerim; sin autem desciuerunt a populo Romano, si le- **3**
gatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt
exercituque Carthaginiensium aduersus nos tutati sunt, quis passos esse
hostilia cum fecerint indignatur? tradentes urbem principes Syracusano- **4**
rum auersatus sum. Sosim et Moericum Hispanum quibus rem tantam
crederem potiores habui; non estis extremi Syracusanorum, quippe qui
aliis humilitatem obiciatis. quis est uestrum qui se mihi portas apertu- **5**
rum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? odistis
et exsecramini eos qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicen-
dis parcitis; tantum abest ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. ipsa **6**
humilitas eorum, patres conscripti, quam isti obiciunt maximo argumento
est me neminem qui nauatam operam rei publicae nostrae uelit auersa-
tum esse.
Et antequam obsiderem Syracusas nunc legatis mittendis nunc ad con- **7**
loquium eundo temptaui pacem, et posteaquam neque legatos uiolandi
uerecundia erat nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus re-
sponsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus tandem ui
atque armis Syracusas cepi. quae captis acciderint, apud Hannibalem **8**
et Carthaginienses uictos iustius quam apud uictoris populi senatum que-
rerentur. ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, **9**

1 **reliquiis P** (*in parte repetita; v. infra*) **reliis Sp** | **direptae fortunae P^{x}Sp direptae fortu ita ut ne nudo quidem solo reliquiis direptae fortunae P direptis A^{v}** || 2 compareant **Sp** comparent **P** || 4 ex templo **P^{2}** et templo **P** || 5 immo **Sp** *om.* **P** || 7 duae⟨que⟩ *Conw.* duae **P** et duae *Uss.* || 9 reductis **A^{p}** eductis **P** || 11 ⟨uelut⟩ *addidi* || 13 quem **Sp** nam **P** | in . . . quid **Sp** *om.* **P** || 14 an **A^{p}N$^{\sigma 2}$L** a **P** || 15 a populo Romano, si *Ma.* porta si **P** portas **CL** || 18 fecerint **π** fecerint ino **P** || 19 sum **CL** sim **P** | rem *hic* **A^{p}N$^{\sigma 1}$** *post* crederem *Boett.* || 23 hic *Ald.* his **P** || 26 uelit **ANL** uelit et **P** uellet *Gron.* || 31 dabatur **π** dabantur **P** || 32 acciderint **P** acciderunt *Uss.* || 33 uictos **C^{x}** uicto se **P** uictos se **π^{2}L**

210 nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. quae autem singulis
uictor aut ademi aut dedi, cum belli iure tum ex cuiusque merito satis
10 scio me fecisse. ea uos rata habeatis, patres conscripti, necne magis rei
publicae interest quam mea. quippe mea fides exsoluta est; ad rem pu-
blicam pertinet ne acta mea rescindendo alios in posterum segniores du-
11 ces faciatis. et quoniam coram et Siculorum et mea uerba audistis, patres
conscripti, simul templo excedemus ut me absente liberius consuli se-
natus possit.' ita dimissi Siculi et ipse in Capitolium ad dilectum disces-
sit.

32 Consul alter de postulatis Siculorum ad patres rettulit. ibi cum diu
[de] sententiis certatum esset et magna pars senatus, principe eius sen-
2 tentiae T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse cen-
serent hostibus et Syracusanorum et populi Romani; et urbem recipi, non
capi, et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam mise-
3 randa seruitute bello adfligi; inter tyrannorum et ducis Romani certa-
mina praemium uictoris in medio positam urbem pulcherrimam ac no-
bilissimam perisse, horreum atque aerarium quondam populi Romani,
cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Pu-
4 nico bello, adiuta ornataque res publica esset; si ab inferis exsistat rex
Hiero fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam
ei ostendi posse cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit,
ingrediens Romam in uestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae
5 uisurus sit? – haec taliaque cum ad inuidiam consulis miserationemque
6 Siculorum dicerentur, mitius tamen decreuerunt patres. acta M. Marcelli
quae is gerens bellum uictorque egisset rata habenda esse; in reliquum
curae senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Laeuino ut
quod sine iactura rei publicae fieri posset fortunis eius ciuitatis consule-
7 ret. missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem uti rediret in
8 curiam et introductis Siculis, senatus consultum recitatum est; legatique
benigne appellati ac dimissi ad genua se Marcelli consulis proiecerunt,
obsecrantes ut quae deplorandae ac leuandae calamitatis causa dixissent
ueniam eis daret, et in fidem et clientelam se urbemque Syracusas acci-
peret. potens senatus consulto consul clementer appellatos eos dimisit.

29 (Cic. Verr. 2. 4. 151) Val. Max. 4. 1. 7; Plut. Marc. 23. 6sq.; Zon. 9. 6

1 exornarem $C^x \pi^2$ exortem P || 3 necne *edd.* ne P nec A^p me L || 8 dimissi siculi C dimissis siculi P dimissis siculis π^2 || 11 de *secl. Gron.* || 14 stabiliri *edd.* stabilire *codd.* || 15 certamina π^2 certam iam P || 20 imperii romani AN imperio romani P imperio romano P^2 || 24 acta M. *Weiss.* ctam P tam P^x cām A^p || 25 esse *recc.* et se P | reliquum π^2 relictum P || 26 fore C fere P || 26.27 ut quod *Alsch.* ui quod P quod π || 31 obsecrantes AN et obsecrantes P ⟨orantes⟩ et obsecrantes *Weiss.* || 32 et clientelam D et clientelamque P clientelamque P^x || 33 potens senatus consulto *Walt.* potens oc P pollicens hoc *Boett.*

210
Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa 33
durior erat; neque enim meritas poenas negare poterant nec tyranni 2
erant in quos culpam conferrent. sed satis pensum poenarum tot ueneno
absumptis, tot securi percussis senatoribus credebant: paucos nobilium 3
superstites esse, quos nec sua conscientia ut quicquam de se grauius con-
sulerent impulerit nec uictoris ira capitis damnauerit; eo se libertatem
sibi suisque et bonorum aliquam partem orare ciues Romanos, adfini-
tatibus plerosque et propinquis iam cognationibus ex conubio uetusto
iunctos.

Summotis deinde e templo paulisper dubitatum an arcessendus a 4
Capua Q. Fuluius esset – mortuus enim post captam Claudius consul
erat – ut coram imperatore qui res gessisset sicut inter Marcellum Sicu-
losque disceptatum fuerat disceptaretur. dein cum M. Atilium C. Ful- 5
uium fratrem Flacci legatos eius, et Q. Minucium et L. Veturium Philo-
nem item Claudi legatos qui omnibus gerendis rebus adfuerant in senatu
uiderent, nec Fuluium auocari a Capua nec differri Campanos uellent,
interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex iis qui ad Capuam 6
fuerant maxima auctoritas erat, 'In consilio' inquit 'arbitror me fuisse 7
consulibus Capua capta cum quaereretur ecqui Campanorum bene meri-
tus de re publica nostra esset. duas mulieres ⟨esse⟩ compertum est, 8
Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habitantem et Fauculam Cluuiam
quae quondam quaestum corpore fecisset; illam cottidie sacrificasse pro
salute et uictoria populi Romani, hanc captiuis egentibus alimenta
clam suppeditasse. ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos 9
animum quem Carthaginiensium fuisse, securique percussos a Q. Fuluio
fuisse magis quorum dignitas inter alios quam quorum culpa eminebat.
per senatum agi de Campanis qui ciues Romani sunt iniussu populi non 10
uideo posse, idque et apud maiores nostros in Satricanis factum esse cum
defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret scisce-
retque plebs uti senatui de Satricanis sententiae dicendae ius esset. itaque 11
censeo cum tribunis plebis agendum esse ut eorum unus pluresue roga-
tionem ferant ad plebem qua nobis statuendi de Campanis ius fiat.'
L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in haec uerba 12
rogauit: 'Omnes Campani Atellani Calatini Sabatini qui se dediderunt in

11 (Liv. 26. 16. 1) App. Hann. 43; Flor. 1. 22. 43

2 meritos *Duk.* || **3** conferrent **P** deferrent π^2**L** || **5** superstites esse **A**ᵖ**N**$^{\sigma 1}$**L**^{2} superior esse **P** superesse **C**^{x} || **6** nec **M**^{2} **AN** ne **P** | eo se *Har.* eos *codd.* || **8** iam *Frob. 2* iam iam *codd.* etiam *Ma.* iam diu *W. S. Watt* || **12** ut **A**^{p} *om.* **P** || **14** fratrem *Ald.* fratres *codd.* || **15** adfuerant **C** anfuerant **P** ante fuerant **AL** || **16** uellent **C**^{x}**BDA**^{p} uellet **P** || **19** ecqui **C** equi **P** qui π^2 || **20** ⟨esse⟩ *suppleui* || **21** fauculam **P** (*cf. Val. Max. 5. 2. 1* Facula) Paculam *Momms.* || **25.26** fuluio fuisse **A**^{p} fului cisse **P** || **28** Satricanis] saticanis **A**^{p} satrianis **P** || **29** sciseretque *Gron.* sciretque *codd.*

210
13 arbitrium dicionemque populi Romani ⟨Q.⟩ Fuluio proconsuli, quosque
una secum dedidere, quaeque una secum dedidere agrum urbemque di-
uina humanaque utensiliaque siue quid aliud dediderunt, de iis rebus
14 quid fieri uelitis uos rogo, Quirites.' plebes sic iussit: 'Quod senatus iura-
tus maxima pars censeat qui adsient, id uolumus iubemusque.'

34 Ex hoc plebei scito senatus consultus Oppiae Cluuiaeque primum bona
ac libertatem restituit; si qua alia praemia petere ab senatu uellent,
2 uenire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta quae non
3 operae pretium est omnia enumerare. aliorum bona publicanda, ipsos
liberosque eorum et coniuges uendendas extra filias quae enupsissent
4 priusquam in populi Romani potestatem uenirent; alios in uincula
condendos, ac de iis posterius consulendum. aliorum Campanorum sum-
5 mam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; pecua cap-
tiua praeter equos, et mancipia praeter puberes uirile secus, et omnia
6 quae solo non continerentur restituenda censuerunt dominis. Campanos
omnes Atellanos Calatinos Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipsi aut
7 parentes eorum apud hostes essent, liberos esse iusserunt, ita ut nemo
eorum ciuis Romanus aut Latini nominis esset, neue quis eorum qui
Capuae fuisset dum portae clausae essent in urbe agroue Campano intra
8 certam diem maneret; locus ubi habitarent trans Tiberim qui non contin-
geret Tiberim daretur. qui nec Capuae nec in urbe Campana quae a po-
pulo Romano defecisset per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam
9 uersus, qui ad Romanos transissent priusquam Capuam Hannibal ueni-
ret cis Volturnum emouendos censuerunt, ne quis eorum propius mare
10 quindecim milibus passuum agrum aedificiumue haberet. qui eorum
trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posteriue eorum uspiam pararent
haberentue nisi in Veiente aut Sutrino Nepesinoue agro, dum ne cui
11 maior quam quinquaginta iugerum agri modus esset. senatorum omnium
quique magistratus Capuae Atellae Calatiae gessissent bona uenire Ca-
puae iusserunt; libera corpora quae uenum dari placuerat Romam mitti
12 ac Romae uenire. signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur,
quae eorum sacra an profana essent ad pontificum collegium reiecerunt.
13 ob haec decreta maestiores aliquanto quam Romam uenerant Campanos

8 v. supra, c. 16, 6–10

1 ⟨Q.⟩ *add. Ma.* || 1–2 quosque . . . dedidere^{2} P -didere quaeque una secum de- *del.* P^2 quosque . . . dedidere^{1} *del. Ma.* || 4 quod C^xA quo P || 5 adsient *Cob.* adsidens P adsidetis *Sig.* || 6 plebei π^2 plebe P | Oppiae *ut supra 33. 8* appiae *codd.* || 12 summa *Duk.* || 14 uirile secus *Jac. Gron.* uiriles sexus P uirilis sexus C || 21 capuae $M^2A^PN^{\sigma 2}$ captae P || 24 propius π proprius P || 26 posteriue $A^PN^{\sigma 1}$ posterius P posterique N^X || 27 ueiente aut $A^PN^{\sigma 2}L$ ueniente agros P Veiente *Alsch.* | cui A^P ui P qui P^2 || 29 Calatiae *edd.* galeiae P galetae P^2 galatiae A

dimiserunt, nec iam Q. Fului saevitiam in sese sed iniquitatem deum *210*
atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.
Dimissis Siculis Campanisque dilectus habitus. scripto deinde exercitu **35**
de remigum supplemento agi coeptum. in quam rem cum neque hominum 2
satis nec ex qua pararentur stipendiumque acciperent pecuniae quicquam
ea tempestate in publico esset, edixerunt consules ut priuati ex censu or- 3
dinibusque sicut antea remiges darent cum stipendio cibariisque dierum
triginta. ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit 4
ut magis dux quam materia seditioni deesset: secundum Siculos Cam-
panosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules
sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos nihil reliqui praeter terram 5
nudam ac uastam habere. tecta hostes incendisse, seruos agri cultores
rem publicam abduxisse, nunc ad militiam paruo aere emendo nunc re-
miges imperando; si quid cui argenti aerisue fuerit, stipendio remigum 6
et tributis annuis ablatum. se ut dent quod non habeant nulla ui, nullo
imperio cogi posse. bona sua uenderent, in corpora quae reliqua essent
saeuirent; ne unde redimantur quidem quicquam superesse.
Haec non in occulto sed propalam in foro atque oculis ipsorum consu- 7
lum ingens turba circumfusi fremebant; nec eos sedare consules nunc
castigando nunc consolando poterant. spatium deinde iis tridui se dare 8
ad cogitandum dixerunt, quo ipsi ad rem inspiciendam expediendam usi
sunt. senatum postero die habuerunt de remigum supplemento, ubi cum 9
multa disseruissent cur aequa plebis recusatio esset, uerterunt orationem
eo ut dicerent priuatis id seu aequum seu iniquum onus iniungendum
esse; nam unde, cum pecunia in aerario non esset, paraturos nauales 10
socios? quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri aut Italia
Philippum arceri posse aut tuta Italiae litora esse?
Cum in hac difficultate rerum consilium haereret ac prope torpor **36**
quidam occupasset hominum mentes, tum Laeuinus consul: magistra- 2
tus senatui et senatum populo, sicut honore praestet, ita ad omnia quae
dura atque aspera essent subeunda ducem debere esse. 'Si, quod iniun- 3
gere inferiori uelis, id prius in te ac tuos ipse iuris statueris, facilius omnes
oboedientes habeas. nec impensa grauis est, cum eam plus quam pro uirili
parte sibi quemque capere principum uident. itaque classes habere atque 4

4 Val. Max. 5. 6. 8; Florus 1. 22. 24; Orosius 4. 17. 14; Festus p. 500 L.

3 exercitu M^2P^2 exercitus P || 4 remigum $C\pi^2$ regimum P | quam π aquam P || 6 priuati *edd.* priuatim *codd.* || 7 cibariisque *Ald.* adariisque P dari isque C || 9 magis $R^2M\pi^2$ mage P || 14 imperando $C\pi^2$ imperā P || 17 superesse A^P superior esse P superius esse CL || 20 tridui D tribui P || 21 expediendamque C^x ⟨et⟩ expediendam *Alsch.* || 30 praestet A^P praestent P || 31 duces *Crev.* | quod *Ma.* quid *codd.* || 32 in te A^P ante P | tuos P tuos si A^PL || 33 eam A^PL ea P || 34 ⟨si⟩ classes *Ma.* | habere atque M^3A^P habeatque P

210 ornare uolumus populum Romanum, priuatos sine recusatione remiges
5 dare? nobismet ipsis primum imperemus. aurum argentum ⟨aes⟩ signa-
tum omne senatores crastino die in publicum conferamus, ita ut anulos
sibi quisque et coniugi et liberis, et filio bullam, et quibus uxor filiaeue
6 sunt singulas uncias pondo auri relinquant. argenti qui curuli sella sede-
runt equi ornamenta et ⟨duas⟩ libras pondo, ut salinum patellamque
7 deorum causa habere possint; ceteri senatores libram argenti tantum.
8 aeris signati quina milia in singulos patres familiae relinquamus. ceterum
omne aurum argentum aes signatum ad triumuiros mensarios extemplo
deferamus nullo ante senatus consulto facto, ut uoluntaria conlatio et
certamen adiuuandae rei publicae excitet ad aemulandum animos primum
9 equestris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam uiam multa inter nos
conlocuti consules inuenimus; ingredimini dis bene iuuantibus. res pu-
blica incolumis et priuatas res facile saluas praestat; publica prodendo
tua nequiquam serues.'

10 In haec tanto animo consensum est ut gratiae ultro consulibus ageren-
11 tur. senatu inde misso pro se quisque aurum argentum [et] aes in publi-
cum conferunt, tanto certamine iniecto ut prima aut inter primos nomina
sua uellent in publicis tabulis esse ut nec triumuiri accipiendo nec scribae
12 referendo sufficerent. hunc consensum senatus equester ordo est secutus,
equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine coercitione magistratus nec
remige in supplementum nec stipendio res publica eguit, paratisque om-
nibus ad bellum consules in prouincias profecti sunt.

37 Neque aliud tempus belli fuit quo Carthaginienses Romanique pariter
2 uariis casibus immixti magis in ancipiti spe ac metu fuerint. nam Roma-
nis et in prouinciis hinc in Hispania aduersae res, hinc prosperae in Sici-
3 lia luctum et laetitiam miscuerant; et in Italia cum Tarentum amissum
damno et dolori tum arx cum praesidio retenta praeter spem gaudio fuit,
4 et terrorem subitum pauoremque urbis Romae obsessae et oppugnatae
5 Capua post dies paucos capta in laetitiam uertit. transmarinae quoque res
quadam uice pensatae; Philippus hostis tempore haud satis opportuno
factus, Aetoli noui adsciti socii Attalusque Asiae rex, iam uelut despon-
6 dente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Ca-
puae amissae Tarentum captum aequabant; et ut ad moenia urbis Ro-

24 Pol. 9. 21. 1

1 populum romanum M^3 A^p pr P populus romanus R || 2 imperemus *π* peremus P | ⟨aes⟩ *add. edd.* || 3 omne D omnes P || 5 uncias *π* uncias ut P || 6 ⟨duas⟩ *Conw. dubitanter* | salinum A^v alinum P alignum *π* lignum π^2 || 16 consensum *π* consensu P || 17 et *secl. Ald.* || 18 aut *Ma.* ut P || 19 tabulis esse π^2 tabulis tabulis sese P || 21 coercitione *Gron.* coercitationem P coertione CA^p || 22 remige C remiges P || 24 aliud K aliud magis P, *Sig.*, *qui* magis *infra secludere uult* || 25 immixti MA^pL immixtis P || 26 hispania *π* hispaniam PL || 28 arx *Ald.* ara P arcem P^2 arce π^2 || 30 capua π^2 capuae P || 32 uelut *recc.* uel P || 33.34 capuae amissae P capua amissa et *π*

manae nullo prohibente se peruenisse in gloria ponebant, ita pigebat in- 7
riti incepti pudebatque adeo se spretos ut sedentibus ipsis ad Romana
moenia alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. ipsae quo- 8
que Hispaniae quo propius spem uenerant tantis duobus ducibus exer-
citibusque caesis debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus ab
L. Marcio tumultuario duce ad uanum et inritum uictoriam redactam
esse indignationis praebebant. ita aequante fortuna suspensa omnia 9
utrimque erant, integra spe, integro metu, uelut illo tempore primum
bellum inciperent.

Hannibalem ante omnia angebat quod Capua pertinacius oppugnata 38
ab Romanis quam defensa ab se multorum Italiae populorum animos
auerterat. quos neque omnes tenere praesidiis nisi uellet in multas par- 2
uasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, pot-
erat, nec deductis praesidiis spei liberam uel obnoxiam timori sociorum
relinquere fidem. praeceps in auaritiam et crudelitatem animus ad spo- 3
lianda quae tueri nequibat, ut uastata hosti relinquerentur, inclinauit. id 4
foedum consilium cum incepto tum etiam exitu fuit. neque enim in-
digna patientium modo abalienabantur animi sed ceterorum etiam,
quippe ad plures exemplum quam ⟨periculum⟩ pertinebat; nec consul 5
Romanus temptandis urbibus sicunde spes aliqua se ostendisset deerat.

Salapiae principes erant Dasius et Blattius. Dasius Hannibali amicus, 6
Blattius quantum ex tuto poterat rem Romanam fouebat; et per occul-
tos nuntios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adiutore Dasio res
transigi non poterat. multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis 7
inopia consilii potioris quam spe effectus, Dasium appellabat; at ille,
cum ab re auersus tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali ape-
rit. arcessito utroque Hannibal cum pro tribunali quaedam ageret mox 8
de Blattio cogniturus, starentque summoto populo accusator et reus,
Blattius de proditione Dasium appellabat. enimuero ille uelut in mani- 9
festa re exclamat sub oculis Hannibalis secum de proditione agi. Hanni-
bali atque eis qui aderant, quo audacior res erat, minus similis ueri uisa
est: aemulationem profecto atque odium esse, et id crimen adferri quod, 10
quia testem habere non posset, liberius fingenti sit. ita inde dimissi sunt.
nec Blattius ante abstitit tam audaci incepto quam idem obtundendo 11
docendoque quam ea res ipsis patriaeque salutaris esset, peruicit ut
praesidium Punicum – ⟨quingenti⟩ autem Numidae erant – Sala-

10 Pol. 9. 26. 2sqq. || 21 Val. Max. 3. 8. ext. 1; App. Hann. 45; Zon. 9. 7

3 ipsae M^{2} π^{2} ipsa P || 4 spem *recc.* spe P || 5 eo plus C^{x}M^{2} A^{v} eo plibus P eo pr NL || 7 indignationis *edd.* indignationes *codd.* || 8 utrimque A^{p} utriusque P utrisque M^{2} || 19 ⟨periculum⟩ *suppleui* ⟨calamitas⟩ *Ald.* ⟨pernicies⟩ *Weiss.* *alia alii* || 29 appellat *Ma.* | enimuero π enim enimuero P || 33 possit *Ma.* | sit P esset A^{v} || 34 tam C^{x} tament P tamen π || 36 quingenti *add. Sig. ex Val. Max. 3. 8. ext. 1*

210
12 piaque traderetur Marcello. nec sine caede multa tradi potuit; longe for-
tissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quamquam improuisa
res fuit nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum cap-
13 tis et eruptionem temptauerunt et cum euadere nequirent pugnantes ad
ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex iis in potestatem ho-
14 stium uiui uenerunt. plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa
Hannibali quam Salapia fuit; nec deinde unquam Poenus, quo longe plu-
rimum ualuerat, equitatu superior fuit.
39 Per idem tempus cum in arce Tarentina uix inopia tolerabilis esset,
spem omnem praesidium quod ibi erat Romanum praefectusque praesi-
2 dii atque arcis M. Liuius in commeatibus ab Sicilia missis habebant; qui
ut tuto praeterueherentur oram Italiae, classis uiginti ferme nauium Re-
3 gii stabat. praeerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere
4 ortus, ceterum multis fortibus factis militari gloria inlustris. primo quin-
que naues, quarum maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant,
habuit; postea rem impigre saepe gerenti tres additae quinqueremes.
5 postremo ipse a sociis Reginisque et a Velia et a Paesto debitas ex foedere
6 exigendo classem uiginti nauium, sicut ante dictum est, effecit. huic ab
Regio profectae classi Democrates cum pari [classi] nauium Tarentina-
rum numero quindecim milia ferme ab urbe ad Sapriportem obuius fuit.
7 uelis tum forte improuidus futuri certaminis Romanus ueniebat, sed circa
Crotonem Sybarimque suppleuerat remigio naues, instructamque et
8 armatam egregie pro magnitudine nauium classem habebat; et tum forte
sub idem tempus et uenti uis omnis cecidit et hostes in conspectu fuere,
ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad
9 imminens certamen satis temporis esset. raro alias tantis animis iustae
concurrerunt classes, quippe cum in maioris discrimen rei quam ipsae
10 erant pugnarent, Tarentini ut reciperata urbe ab Romanis post cente-
simum prope annum, arcem etiam liberarent, spe commeatus quoque
11 hostibus si nauali proelio possessionem maris ademissent interclusuros,
Romani ut retenta possessione arcis ostenderent non ui ac uirtute sed
proditione ac furto Tarentum amissum.
12 Itaque ex utraque parte signo dato cum rostris concurrissent, neque
retro nauem inhiberent nec dirimi ab se host⟨il⟩em paterentur quam
quis indeptus nauem erat ferrea iniecta manu, ita conserebant ex pro-
pinquo pugnam ut non missilibus tantum sed gladiis etiam prope con-
13 lato pede gereretur res. prorae inter se iunctae haerebant; puppes alieno

5 iis K his P || 6 uiui P^2 ui P | amissa C^x missa P || 10 praesidium π praesidio P praesidii P^2 || 13 classi C^xM^2BD classis P || 16 habuit *secl. Duk.* || 17 uelia P^2 uellia P | Paesto (Pesto) *Sab.* pesio *codd.* || 18 uiginti C^x triginta P | effecit D efficit P || 19 classi^2 *secl. Crev.* || 29–30 spe . . . interclusuros P spem . . . interclusuros ANL spem . . . interclusuri A^x || 31 ui A^p ut P || 34 hostilem *Luchs* hostem *codd.* || 37 gereretur A^v quereretur P

remigio circumagebantur. ita in arto stipatae erant naues ut uix ullum *210*
telum in mare uanum intercideret; frontibus uelut pedestres acies ur-
gebant, peruiaeque naues pugnantibus erant. insignis tamen inter ce- 14
teras pugna fuit duarum quae primae agminum concurrerant inter se.
in Romana naue ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico cui Perconi fuit 15
cognomen, non publico modo sed priuato etiam odio inuisus atque in-
festus Romanis quod eius factionis erat quae Tarentum Hannibali pro-
diderat. hic Quinctium simul pugnantem hortantemque suos incautum 16
hasta transfigit. ille ut praeceps cum armis procidit ante proram, uictor 17
Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigre transgressus cum
summouisset hostes et prora iam Tarentinorum esset, puppim male con-
globati tuerentur Romani, repente et alia a puppe triremis hostium
apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc ceteris 18
terror iniectus ubi praetoriam nauem captam uidere, fugientesque
passim aliae in alto mersae, aliae in terram remis abreptae mox praedae
fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis quae cum commeatu se- 19
quebantur perpaucae in potestatem hostium uenere; aliae ad incertos
uentos hinc atque illinc obliqua transferentes uela in altum euectae sunt.

Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quat- 20
tuor milia hominum frumentatum egressa cum in agris passim uagaren-
tur, Liuius qui arci praesidioque Romano praeerat intentus in omnes 21
occasiones gerendae rei, C. Persium impigrum uirum cum duobus milibus
et ⟨quingentis⟩ armatorum ex arce emisit. qui uage effusos per agros 22
palatosque adortus cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida
fuga incidentes semiapertis portarum foribus in urbem compulit, ne⟨que
multum afuit quin⟩ urbs eodem impetu caperetur. ita aequatae res ad 23
Tarentum, Romanis ⟨terra, Tarentinis⟩ uictoribus mari. frumenti spes
quae in oculis fuerat utrosque frustrata pariter.

Per idem tempus Laeuinus consul iam magna parte anni circumacta in **40**
Siciliam ueteribus nouisque sociis exspectatus cum uenisset, primum ac
potissimum omnium ratus Syracusis noua pace inconditas componere res,
Agrigentum inde, quod belli reliquum erat tenebaturque a Carthaginien- 2
sium ualido praesidio, duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno 3

33 (Pol. 9. 22. 4, 27) Eutrop. 3. 14. 4

2 mare *recc.* mari P | pedestres *Fab.* pedestris *codd.* || 4 agminum *Koch* agminus P agminis P^1 || 8 hic B D A^pN hinc P || 9 transfigit P transfixit L | ille ut A^p ille atque P atque ille *Rup.* || 14 ubi *Woelff.* ut in P ut $C^x \pi^2$ uti M^2 || 16 cum commeatu $M^x A^p$ cummeatu P || 21 qui C A a ui P || 22 persium P perseum A^p || 23 ⟨quingentis⟩ *suppl. Alsch.* || 25 incidentes P incedentis L || 25–26 ⟨-que . . . quin⟩ *suppl. Conw.* ne⟨c multum afuit quin⟩ *Alsch.* || 27 ⟨terra, Tarentinis⟩ *edd.* tarentinis *post* mari A^v ⟨terra, Carthaginiensibus⟩ *Conw.* || 31 Syracusis *Gron.* syracusus P syracusanis π^2 || 32 Carthaginiensibus *Alan*

210 erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Muttine Numidisque
4 spem repositam habebant. per totam Siciliam uagus praedas agebat ex
sociis Romanorum, neque intercludi ab Agrigento ui aut arte ulla nec
5 quin erumperet ubi uellet prohiberi poterat. haec eius gloria quia iam
imperatoris quoque famae officiebat postremo in inuidiam uertit, ut ne
bene gestae quidem res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent.
6 postremo praefecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctori-
tatem quoque ei inter Numidas erepturum.
7 Quod longe aliter euenit. nam ueterem fauorem eius sua insuper in-
uidia auxit; neque ille indignitatem iniuriae tulit confestimque ad Laeui-
8 num occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta
fides compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Nu-
midae cum occupassent pulsis inde custodibus aut caesis, Romanos ad id
9 ipsum missos in urbem acceperunt. et cum agmine iam in media urbis
ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumul-
tum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse, ad com-
10 primendam seditionem processit. atque illic cum ei multitudo maior
quam Numidarum procul uisa ⟨esset⟩ et clamor Romanus haudquaquam
ignotus ad aures accidisset, priusquam ad ictum teli ueniret capessit
11 fugam. per auersam portam emissus adsumpto comite Epicyde cum pau-
cis ad mare peruenit; nactique opportune paruum nauigium, relicta
hostibus Sicilia de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiece-
12 runt. alia multitudo Poenorum Siculorumque ne temptato quidem certa-
mine, cum caeci in fugam ruerent clausique exitus essent, circa portas
13 caesa. oppido recepto Laeuinus qui capita rerum Agrigenti erant uirgis
caesos securi percussit, ceteros praedamque uendidit; omnem pecuniam
Romam misit.
14 Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum peruasisset, omnia repente
ad Romanos inclinauerunt. prodita breui sunt uiginti oppida, sex ui cap-
15 ta; uoluntaria deditione in fidem uenerunt ad quadraginta. quarum
ciuitatium principibus cum pro cuiusque merito consul pretia poenasque
exsoluisset, coegissetque Siculos positis tandem armis ad agrum colendum
16 animos conuertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera in-
sula sed urbis Romae atque Italiae – id quod multis saepe tempestati-
bus fecerat – annonam leuaret, ab Agathyrna inconditam multitudinem
17 secum in Italiam transuexit. quattuor milia hominum erant, mixti ex

35 Pol. 9. 27. 10

2 habebant **P** habebat π^2**L** || 3 sociis **P**^{x} sociis ad **P** || 7 postremo **C**^{x} propter postremo **P** propterea postremo **A**^{p} || 9 euenit **M**^{2}**AN** uenit **P** || 13. 14 ad id ipsum **C**^{x} ad ipsem **P** || 15 hanno non **R**^{x} π^2 hannon **P** || 17 illic *scripsi* ille *codd.* || 18 ⟨esset⟩ *add. discip. Siesbyei* || 20 comite **C** comitem **P** || 29 ui **C**^{x}**M**^{x} π^2 sui **P** || 30 quadraginta **P** sexaginta **L** || 31 pretia **P** praemia **AN**

omni conluuione exsules obaerati, capitalia ausi plerique et cum in ciui- *210*
tatibus suis ac sub legibus uixerant, et postquam eos ex uariis causis
fortuna similis conglobauerat Agathyrnam per latrocinia ac rapinam to-
lerantes uitam. hos neque relinquere Laeuinus in insula tum primum 18
noua pace coalescente uelut materiam nouandis rebus satis tutum ratus
est, et Reginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum ad-
suetam latrociniis quaerentibus manum. et quod ad Siciliam attinet eo
anno debellatum est.

In Hispania principio ueris P. Scipio, nauibus deductis euocatisque 41
edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde *(re uera a. 209)*
Hiberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hibernis conuenire cum 2
iussisset, ipse cum quinque milibus sociorum ab Tarracone profectus ad
exercitum est. quo cum uenisset adloquendos maxime ueteres milites qui
tantis superfuerunt cladibus ratus, contione aduocata ita disseruit.
'Nemo ante me nouus imperator militibus suis priusquam opera eorum 3
usus esset gratias agere iure ac merito potuit; me uobis priusquam 4
prouinciam aut castra uiderem obligauit fortuna, primum quod ea pie-
tate erga patrem patruumque meum uiuos mortuosque fuistis, deinde 5
quod amissam tanta clade prouinciae possessionem integram et populo
Romano et successori mihi uirtute uestra obtinuistis. sed cum iam benigni- 6
tate deum id paremus atque agamus non ut ipsi maneamus in Hispania
sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu
hostes sed ut ultro transeamus transferamusque bellum, uereor ne cui 7
uestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria cladium
nuper acceptarum aut pro aetate mea uideatur. aduersae pugnae in 8
Hispania nullius in animo quam meo minus oblitterari possunt, quippe
cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud
cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt; sed ut familiaris 9
paene orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna tum
uirtus desperare de summa rerum prohibet. ea fato quodam data nobis
sors est, ut magnis omnibus bellis uicti uicerimus. uetera omitto, Por- 10
sennam Gallos Samnites; a Punicis bellis incipiam. quot classes, quot
duces, quot exercitus priore bello amissi sunt! iam quid hoc bello memo-
rem? omnibus aut ipse adfui cladibus aut, quibus afui, maxime unus 11
omnium eas sensi. Trebia Trasumennus Cannae quid aliud sunt quam
monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? adde de- 12

13 Pol. 10. 6. 1 sqq.; App. Ib. 19

1 et *secl. Ma.* || **3** ac $CM^2\pi^2$ at P || **4** laeuinus $CM^2\pi^2$ laeuianos P | in $C^x M^2 A^1$ *om.* P || **14** superfuerunt P superfuerant K || **16** uobis $C^x M^2 \pi^2$ nouis P || **21** paremus $CA^p N^{\sigma 1}$ parmu (?) P || **30** ea P, eo *cett.* | data *Gron.* nata P donata L || **31** bellis $C^x M^2 \pi^2$ belli P | porsennam P^2 porsinam P || **34** ⟨a⟩ quibus *Ma.* || **36** defectionem C fectione P

210 (209) fectionem Italiae maioris partis, Siciliae, Sardiniae; adde ultimum terro-
rem ac pauorem, castra Punica inter Anienem ac moenia Romana posita
et uisum prope in portis uictorem Hannibalem. in hac ruina rerum stetit
una integra atque immobilis uirtus populi Romani; haec omnia strata
humi erexit ac sustulit.
13 Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem uadenti Hasdru-
bali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre coniunxisset nullum iam
nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis; et
14 hae secundae res illas aduersas sustinuerunt. nunc benignitate deum
omnia secunda prospera in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque
15 geruntur. in Sicilia Syracusae Agrigentum captum, pulsi tota insula ho-
stes, receptaque prouincia in dicionem populi Romani est. in Italia
16 Arpi recepti, Capua capta; iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus
Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus nihil iam maius
precatur deos quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra li-
17 ceat. quid igitur minus conueniat, milites, quam cum aliae super alias
clades cumularentur ac di prope ipsi cum Hannibale starent, uos hic
cum parentibus meis – aequentur enim etiam honore nominis – susti-
nuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem cum iam illic
18 omnia secunda laetaque sunt animis deficere? nuper quoque quae acci-
derunt – utinam tam sine meo luctu quam [uestro transissent] – ***
Nunc di immortales imperii Romani praesides qui centuriis omnibus
ut mihi imperium iuberent dari fuere auctores, idem auguriis auspiciisque
19 et per nocturnos etiam uisus omnia laeta ac prospera portendunt. animus
quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus uates, praesagit nostram
Hispaniam esse, breui extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque
20 foeda fuga impleturum. quod mens sua sponte diuinat, idem subicit
ratio haud fallax. uexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant.
tres duces discordantes prope ut defecerint alii ab aliis trifariam exerci-
21 tus in diuersissimas regiones distraxere. eadem in illos ingruit fortuna
quae nuper nos adflixit. nam et deseruntur ab sociis ut prius ab Celt-
iberis nos, et diduxere exercitus, quae patri patruoque meo causa exitii
22 fuit; nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis

29 Pol. 10. 7. 3 sqq.

1 maioris partis *hic Forch.*, *post* Siciliae *codd.* ‖ 8 esset C^{x}A set P sed CR | mei A^{p} ei P ‖ 12 dicionem *Ald.* dicione *codd.* ‖ 18 enim P enim ipsi AL ‖ 19 labantem P labentem CANL | cum iam *Ma.* quia *codd.* ‖ 20 sint *recc.* | nuper *π* te nuper P | quae *recc.* *om.* P ‖ 21 *post* quam *deficiunt* P *π*, *post* transissent V, *usque ad 43. 8;* A^{p*} *haec omnia codici ad finem huius decadis subiungit*, L^{2} *in margine adponit* | uestro transissent A^{p*}KWY *del. Heerwagen* nostro transissent L^{2}V ‖ 23.24 auspiciisque et SpA^{p*} auspiciis et L^{2} ‖ 28 nostram K nostramque A^{p*} opem nostramque $A^{v}L^{2}$ ‖ 29 exercitus A^{p*} exercitum Sp ‖ 30 illos *Frob.* 2 uiros A^{p*} ‖ 31 ab . . . ab A^{p*}XY a . . . a WZ

resistere poterunt. uos modo, milites, fauete nomini Scipionum, suboli *210 (209)*
imperatorum uestrorum uelut accisis recrescenti stirpibus. agite, ueteres 23
milites, nouum exercitum nouumque ducem traducite Hiberum, tradu-
cite in terras cum multis fortibus factis saepe a uobis peragratas. breui 24
faciam ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique simili-
tudinem oris uoltusque et lineamenta corporis, ita ingenii fidei uirtutis- 25
que exemplum ⟨et⟩ effigiem uobis reddam ut reuixisse aut renatum sibi
quisque Scipionem imperatorem dicat.'

Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis 42
eius M. Silano cum tribus milibus peditum et trecentis equitibus, ceteras
omnes copias – erant autem uiginti quinque milia peditum, duo milia
quingenti equites – Hiberum traiecit. ibi quibusdam suadentibus ut, 2
quoniam in tres tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus, pro-
ximum adgrederetur, periculum esse ratus ne eo facto in unum omnes
contraheret nec par unus esset tot exercitibus, Carthaginem Nouam in- 3
terim oppugnare statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus tum
hostium omni bellico apparatu plenam – ibi arma, ibi pecunia, ibi totius
Hispaniae obsides erant – sitam praeterea cum opportune ad traicien- 4
dum in Africam tum super portum satis amplum quantaeuis classi, et
nescio an unum in Hispaniae ora qua nostro adiacet mari. nemo omnium 5
quo iretur sciebat praeter C. Laelium. is classe circummissus ita moderari
cursum nauium iussus erat ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum
ostenderet et classis portum intraret. septimo die ab Hibero Carthaginem 6
uentum est simul terra marique. castra ab regione urbis qua in septen-
trionem uersa est posita; his ab tergo – nam frons natura tuta erat –
uallum obiectum.

Etenim sita Carthago sic est. sinus est maris media ferme Hispaniae 7
ora maxime Africo uento oppositus, ⟨ad duo milia⟩ et quingentos passus
introrsus retractus, paululo plus passuum ⟨mille et ducentos⟩ in latitu-
dinem patens. huius in ostio sinus parua insula obiecta ab alto portum ab 8
omnibus uentis praeterquam Africo ⟨tutum⟩ facit. ab intimo sinu paene-

9 Pol. 10. 6. 7 sqq. || 20 Pol. 10. 9. 1, 4 sqq. || 27 Pol. 10. 10. 1 sqq.; Sil. 15. 220 sqq.

2 uestrorum A^{P*}K nostrorum *cett.* || 7 exemplum *secl. Hertz* | ⟨et⟩ *addidi* ⟨ac⟩ *Ald.* || 10 trecentis] quingentis *Sig. ex Pol. 10. 6. 7* || 13 tres A^{P*}KXZ *om.* L^2W || 14 periculum A^{P*}KW periculo L^2Y || 15 unus esset A^{P*}Z esset unus XY || 20 an unum Sp an num A^{P*} an omnium $A^{v}L^2$ | in . . . ora Sp oram A^{P*}K in . . . oram *recc.* | qua Sp quam A^{P*} | omnium A^{P*} autem L^2 autem omnium W || 22 exercitum Sp A^{P*} exercitus $A^{x}L^2$ || 23 et A^{P*} *om.* Sp || 26 uallum *Frob. 2* nullum Sp nullum uallum $A^{P*}L^2$ duplum uallum *Gron.* || 27 etenim Sp A^{P*} ceterum L^2 || 28 ⟨ad duo milia⟩ *add. Sig. ex Pol. 10. 10. 1* || 29 paululo Sp paulo *cett.* | ⟨mille et ducentos⟩ *suppl. Ma. ex Pol. 10. 9. 7* | latitudinem A^{P*}X latitudine WZ altitudine L^2Y || 31 ⟨tutum⟩ *suppl. Ald.*

210 (209) insula excurrit; tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a
meridie cincta mari. ab occasu stagnum claudit paulum etiam ad sep-
tentrionem fusum, incertae altitudinis utcumque exaestuat aut deficit
9 mare. continenti urbem iugum ducentos ferme et quinquaginta passus
patens coniungit. unde cum tam parui operis munitio esset, non obiecit
uallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans siue
ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret.
43 Cetera quae munienda erant cum perfecisset, naues etiam in portu
uelut maritimam quoque ostentans obsidionem instruxit; circumuectus-
que classem cum monuisset praefectos nauium ut uigilias nocturnas in-
2 tenti seruarent — omnia ubique primo obsessum hostem conari —, re-
gressus in castra ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum
oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundae
cohortando faceret, contione aduocata ita disseruit.
3 'Ad urbem unam oppugnandam si quis uos adductos credit, is magis
operis uestri quam emolumenti rationem exactam, milites, habet; op-
pugnabitis enim uere moenia unius urbis, sed in una urbe uniuersam ce-
4 peritis Hispaniam. hic sunt obsides omnium nobilium regum populo-
rumque, qui simul in potestate uestra erunt, extemplo omnia quae nunc
5 sub Carthaginiensibus sunt in dicionem tradent. hic pecunia omnis ho-
stium, sine qua neque illi gerere bellum possunt quippe qui mercennarios
exercitus alant, et quae uobis maximo usui ad conciliandos animos bar-
6 barorum erit. hic tormenta armamenta arma, omnis apparatus belli est
7 qui simul et uos instruet et hostes nudabit. potiemur praeterea cum pul-
cherrima opulentissimaque urbe tum opportunissima portu egregio, unde
terra marique quae belli usus poscunt suppeditentur; quae cum magna
8 ipsi habebimus tum dempserimus hostibus multo maiora. haec illis arx,
hoc horreum aerarium armamentarium, hoc omnium rerum receptacu-
lum est. huc rectus ex Africa cursus est, haec una inter Pyrenaeum et
9 Gades statio, hinc omni Hispaniae imminet Africa. ***[sed quoniam uos
instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Nouam oppugnandam
totis uiribus et bono animo transeamus.' cumque omnes una uoce hoc
faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tunc terra marique eam
oppugnari iubet.

15 Pol. 10. 11. 6 sqq.

2 paulum Sp patulum $A^{p*}L^2$ || 3 aut deficit Sp A^{p*} *om.* L^2 || 8 etiam *recc.* quae A^{p*} cē L^2 || 10 classem Sp A^{p*}J classe A^vL^2 | intenti Sp interim *cett.* || 12–13 ab urbe ... oppugnanda Sp ad urbem ... oppugnandam *cett.* || 14 cohortando Sp hortando *cett.* || 15 credit A^{p*}XZ querit Y queritur L^2W | is A^{p*}KWZ id L^2Y || 16 uestri A^{p*} nostri A^vX || 17 unius urbis] urbis unius A^{p*} || 20 dicionem Sp A^{p*} dicionem nostram *recc.* || 22 uobis] nobis *Ald.* || 23 armamenta Sp *om. cett.* || 29 huc *Ald.* hoc A^{p*} hic *cett.* || 30 omni A^{p*} omnis *recc.* | *lacuna patet ex Pol. 10. 11. 6 sqq.* | sed ... p. 45, 1 dux A^{p*} sed ... uos L^2, *tum* instructos ... dux L *haec omnia ut spuria del. Heerw.*

Contra Mago Poenorum dux] †armauerat, cum terra marique instrui 44
oppugnationem uideret, et ipse copias ita disponit. oppidanorum duo 2
milia ab ea parte qua castra Romana erant opponit; quingentis militibus
arcem insidit, quingentos tumulo urbis in orientem uerso imponit. mul-
titudinem aliam quo clamor, quo subita uocasset res intentam ad omnia
occurrere iubet. patefacta deinde porta eos quos in uia ferente ad castra 3
hostium instruxerat emittit. Romani duce ipso praecipiente parumper
cessere ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. et 4
primo haud impares stetere acies; subsidia deinde identidem summissa
e castris non auerterunt solum in fugam hostes sed adeo effusis institerunt ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus inrupturi fuisse in urbem uiderentur.

Trepidatio uero non in proelio maior quam tota urbe fuit. multae sta- 5
tiones pauore atque fuga desertae sunt relictique muri, cum qua cuique
erat proximum desiluissent. quod ubi egressus Scipio in tumulum quem 6
Mercuri uocant animaduertit multis partibus nudata defensoribus moenia esse, omnes e castris excitos ire ad oppugnandam urbem et ferre scalas iubet. ipse trium prae se iuuenum ualidorum scutis oppositis — ingens 7
enim iam uis omnis generis telorum e muris uolabat — ad urbem succedit. hortatur, imperat quae in rem sint; quod plurimum ad accendendos 8
militum animos intererat, testis spectatorque uirtutis atque ignauiae
cuiusque adest. itaque in uolnera ac tela ruunt, neque illos muri neque 9
superstantes armati arcere queunt quin certatim adscendant. et ab naui- 10
bus eodem tempore ea quae mari adluitur pars urbis oppugnari coepta
est. ceterum tumultus inde maior quam uis adhiberi poterat. dum ad- 11
plicant, dum raptim exponunt scalas, militesque dum qua cuique proximum est in terram euadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios impediunt.

Inter haec repleuerat iam Poenus armatis muros, et uis magna ex in- 45
genti copia congesta telorum suppeditabat. sed neque uiri nec tela nec 2
quicquam aliud aeque quam moenia ipsa sese defendebant. rarae enim

1 Pol. 10. 12. 2sqq.; App. Ib. 20 || 18 Pol. 10. 13. 2sqq. || 29 Pol. 10. 13. 6sqq.

1 poenorum dux $A^{p*}L^{2}$ dux poenorum Y | armauerat] *hinc exstant* Pπ || 4 insidit *Ma.* insedit *codd.* || 5 quo^{2} ... uocasset P quos ubi auocasset π^{2} quo uis aduocasset A^{p} || 7 emittit *Weiss.* mittit PL || 9 impares C impare P || 13 in PC *om. cett.* || 14 fuga *Gron.* oga P loca C | relictique muri $CM^{2}\pi^{2}$ relicti quem uiri P || 15 ubi egressus *Salm.* obuere essus P obuersus C^{x} || 16 Mercuri uocant animaduertit *Rub.* mercurium cantanti aduertit P mercurium uocant aduertit A^{p} || 20 sint P *ut. uid.* sunt *cett.* | quod P quodque V || 22 uolnera π uolnerata P || 23 ascendant $M^{2}A^{p}$ ascendunt P || 25 adhiberi *Gron.* hiberi P || 26 raptim *Crev.* partim *codd.* || 27 alii $M^{2}A^{p}$ alia P || 29 ex ingenti *Gron.* et ingenti P et ingens A^{x} || 30 copia C conia P | tela $C^{x}M^{2}$ teli P

210 (209) scalae altitudini aequari poterant, et quo quaeque altiores, eo infirmiores
3 erant. itaque cum summus quisque euadere non posset, subirent tamen
alii, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis cum altitudo cali-
4 ginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. et cum passim homines
scalaeque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresc-
5 eret, signum receptui datum est. quod spem non praesentis modo ab
tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit
scalis et corona capi urbem non posse; opera et difficilia esse et tempus
datura ad ferendam opem imperatoribus suis.
6 Vix prior tumultus conticuerat cum Scipio ab defessis iam uolneratis-
que recentes integrosque alios accipere scalas iubet et ui maiore adgredi
7 urbem. ipse ut ei nuntiatum est aestum decedere, quod per piscatores
Tarraconenses nunc leuibus cumbis nunc, ubi eae siderent, uadis perua-
gatos stagnum compertum habebat facilem pedibus ad murum trans-
8 itum dari, eo secum armatos ⟨quingentos⟩ duxit. medium ferme diei
erat, et ad id quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua,
acer etiam septentrio ortus inclinatum stagnum eodem quo aestus fere-
bat, et adeo nudauerat uada ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi ge-
9 nua uix superaret. hoc cura ac ratione compertum in prodigium ac deos
uertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare uerterent et stagna au-
ferrent uiasque ante nunquam initas humano uestigio aperirent, Neptu-
num iubebat ducem itineris sequi ac medio stagno euadere ad moenia.
46 Ab terra ingens labor succedentibus erat; nec altitudine tantum moe-
nium impediebantur, sed quod †euntes† ad ancipites utrimque ictus
subiectos habebant Romanos, ut latera infestiora subeuntibus quam
2 aduersa corpora essent. at parte [in] alia quingentis et per stagnum fa-
cilis transitus et in murum adscensus inde fuit; nam neque opere emuni-
tus erat ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret, nec
ulla armatorum statio aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem
3 eo ferendam unde periculum ostendebatur. ubi urbem sine certamine
intrauere, pergunt inde quanto maximo cursu poterant ad eam portam
4 circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti om-
nium non animi solum fuere sed etiam oculi auresque pugnantium spec-
5 tantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit

10 Pol. 10. 14. 1 sqq. || 26 Pol. 10. 14. 13 sqq.; Sil. 15. 237 sqq.; App. Ib. 21–22; Front. Strat. 3. 9. 1; Oros. 4. 18. 1

2 erant CM² π^2 erunt P || 9 datura K daturum P || 11 et *recc.* *om.* P || 13 eae Aᵛ ea *cett.* | uadis A¹ uagis P || 15 eo secum *Gron.* eos eum P | ⟨quingentos⟩ *hic suppl. Weiss., post* eo *Crev.* || 16 aestu CˣM² est ut P || 20 auerterent *Luchs* || 22 itineris π itineri P || 24 euntes *codd.* *fort.* erumpentes (*cf. 48. 4 infra*) adeuntes *Gron.* *alia alii* || 26 in *secl. Weiss.* || 30 eo ferendam Sp?N$^{\sigma 2}$ offerendam P || 34 et Aᵖ *om.* P | ante ab (*sed* a) tergo senserit Sp ab tergo an (ante P²) sentiret P

captam urbem quam tela in auersos inciderunt et utrimque ancipitem 210 (209)
hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu et moenia capta et 6
porta intus forisque pariter refringi coepta, et mox caedendo confractis
ac distractis ne iter impediretur foribus armati impetum fecerunt. magna 7
multitudo et muros transcendebat, sed ii passim ad caedem oppidanorum
uersi; illa quae portam ingressa erat iusta acies cum ducibus, cum ordini-
bus media urbe in forum processit. inde cum duobus itineribus fugientes 8
uideret hostes, alios ad tumulum in orientem uersum qui tenebatur quin-
gentorum militum praesidio, alios in arcem in quam et ipse Mago cum
omnibus ferme armatis qui muris pulsi fuerant refugerat, partem co-
piarum ad tumulum expugnandum mittit, partem ipse ad arcem ducit.
et tumulus primo impetu est captus et Mago arcem conatus defendere, 9
cum omnia hostium plena uideret neque spem ullam esse, se arcemque et
praesidium dedidit. quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae, 10
nec ulli puberum qui obuius fuit parcebatur; tum signo dato caedibus
finis factus. ad praedam uictores uersi quae ingens omnis generis fuit.

Liberorum capitum uirile secus ad decem milia capta; inde qui ciues 47
Nouae Carthaginis erant dimisit, urbemque et sua omnia quae reliqua
eis bellum fecerat restituit. opifices ad duo milia hominum erant; eos 2
publicos fore populi Romani edixit cum spe propinqua libertatis si ad
ministeria belli enixe operam nauassent. ceteram multitudinem incola- 3
rum iuuenum ac ualidorum seruorum in classem ad supplementum re-
migum dedit; et auxerat nauibus duodeuiginti captiuis classem. extra 4
hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum perinde ac si
sociorum liberi essent cura habita. captus et apparatus ingens belli; 5
catapultae maximae formae centum uiginti, minores ducentae octoginta
una, ballistae maiores uiginti tres, minores quinquaginta duae, scorpio- 6
num maiorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus,
signa militaria septuaginta quattuor. et auri argenti relata ad impera- 7
torem magna uis. paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex,
librales ferme omnes pondo; argenti infecti signatique decem et octo
milia et trecenta pondo, uasorum argenteorum magnus numerus. haec 8
omnia C. Flaminio quaestori adpensa adnumerataque sunt. tritici qua-

17 Pol. 10. 17. 6 sqq.; App. Ib. 23

1 auersos *Ald.* aduersos *codd.* | et Sp *om.* P || 2 turbatis CA^P uerbatis P || 3 coepta P coepit Sp | confractis $N^{\sigma 2}$ confectis P || 4 impediretur AN impediret P | foribus $M^1 \pi^2$ fortibus P || 5 ii C i P || 7 in P usque in $N^{\sigma 2}$ || 9 militum $C^x M^2$AN milium P | in arcem A^v -que in arcem $N^{\sigma 2}$ *om.* P || 11 partem $C^x A^P$ partim P *om.* Sp || 13 spem ullam $A^P N^{\sigma 2}$ se multam P || 15 caedibus π aedibus P || 17 uirile secus P$N^{\sigma 2}$ uirile sexus π uirilis sexus $M^2 A^P$ || 23 duodeuiginti *Sig. ex Pol. 10. 7. 13* octo *codd.* || 26 formae PSp ferme Cπ^2 || 28 maiorum A^P *om.* P || 29 argenti P et argenti C^x argentique M^2AN || 31 librales SpA^P libras P librae AN | infecti *Gron.* facti (*uel* factae) *codd.* || 33 quadringenta P quadraginta C

9 dringenta milia modium, hordei ducenta septuaginta. naues onerariae
sexaginta tres in portu expugnatae captaeque, quaedam cum suis oneri-
bus frumento, armis, aere praeterea ferroque et linteis et sparto et nauali
10 alia materia ad classem aedificandam, ut minimum omnium inter tantas
opes belli captas Carthago ipsa fuerit.

48 Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis naualibus urbem custodire iusso,
2 ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli
operibus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe tantum laboris
periculique adissent et capta cum iis qui in arcem confugerant iniquo
3 etiam loco pugnassent, curare corpora iussit. postero die militibus
naualibusque sociis conuocatis primum dis immortalibus laudes grates-
que egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania
uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnes paene Afri-
cae atque Hispaniae opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur et
4 sibi ac suis omnia superessent. militum deinde uirtutem conlaudauit
quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata
stagni uada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx
5 deterruisset quo minus transcenderent omnia perrumperentque. itaque
quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus
eius esse qui primus murum adscendisset; profiteretur qui se dignum eo
duceret dono.

6 Duo professi sunt, Q. Trebellius centurio legionis quartae et Sex. Digi-
tius socius naualis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant quam stu-
7 dia excitauerant uterque sui corporis hominum. sociis C. Laelius praefec-
8 tus classis, legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. ea contentio
cum prope seditionem ueniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum
pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudicarent uter
9 prior in oppidum transcendisset, C. Laelio et M. Sempronio aduocatis
partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit, eosque tres
10 recuperatores considere et causam cognoscere iussit. cum res eo maiore
ageretur certamine quod amoti tantae dignitatis non tam aduocati quam
moderatores studiorum fuerant, C. Laelius relicto consilio ad tribunal ad
11 Scipionem accedit, eumque docet rem sine modo ac modestia agi, ac
prope esse ut manus inter se conferant: ceterum etiamsi uis absit, nihilo
minus detestabili exemplo rem agi, quippe ubi fraude ac periurio decus

18 Zon. 9. 8

1 naues Sp ad naues P at naues π^2 || 2 expugnatae captaeque A^P N^{σ1} expugnataeque P || 5 belli captas Sp N^{σ1} belli castas P bellicas *cett.* || 8 operibus P operis Sp L || 13 omnes (-is) paene A^P L omnis P omnes *Ma.* || 22 trebellius Sp A^P tiberilius P || 24 praefectus N^{σ1} -que tectus Sp q P que π || 25 legionariis A^P N^{σ1} legionarii PL || 29 p. Sp A^P *om.* P || 31 amoti PN^{σ1} admoti C^x M^1 A^P || 32 ad^1 AN an P ante C || 33 accedit RM π^1 accendit P

petatur uirtutis. stare hinc legionarios milites, hinc classicos per omnes 12
deos paratos iurare magis quae uelint quam quae sciant uera esse, et
obstringere periurio non se solum suumque caput sed signa militaria et
aquilas sacramentique religionem. haec se ad eum de sententia P. Cor- 13
neli et M. Semproni deferre. Scipio conlaudato Laelio ad contionem
aduocauit pronuntiauitque se satis compertum habere Q. Trebellium et
Sex. Digitium pariter in murum escendisse, seque eos ambos uirtutis
causa coronis muralibus donare. tum reliquos prout cuique meritum 14
uirtusque erat donauit; ante omnes C. Laelium praefectum classis et
omni genere laudis sibimet ipse aequauit, et corona aurea ac triginta bubus donauit.

Tum obsides ciuitatium Hispaniae uocari iussit, quorum quantus nu- 49
merus fuerit piget scribere, quippe ubi alibi trecentos ferme, alibi tria
milia septingentos uiginti quattuor fuisse inueniam; aeque et alia inter
auctores discrepant. praesidium Punicum alius decem, alius septem, 2
alius haud plus quam duum milium fuisse scribit. capta alibi decem milia
capitum, alibi supra quinque et uiginti inuenio. scorpiones maiores mi- 3
noresque ad sexaginta captos scripserim si auctorem Graecum sequar
Silenum; si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex milia, minorum
tredecim milia – adeo nullus mentiendi modus est. ne de ducibus quidem 4
conuenit. plerique Laelium praefuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanum
dicant; Arinen praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis Antias 5
Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. non de numero nauium capta- 6
rum, non de pondere auri atque argenti et redacta pecunia conuenit; si
aliquis adsentiri necesse est, media simillima ueri sunt.

Ceterum uocatis obsidibus primum uniuersos bonum animum habere 7
iussit: uenisse enim eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam 8
metu obligare homines malit, exterasque gentes fide ac societate iunctas
habere quam tristi subiectas seruitio. deinde acceptis nominibus ciuita- 9
tium recensuit captiuos quot cuiusque populi essent, et nuntios domum
misit ut ad suos quisque recipiendos ueniret. si quarum forte ciuitatium 10
legati aderant, eis praesentibus suos restituit; ceterorum curam benigne
tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit. inter haec e media turba ob- 11

13 Pol. 10. 18. 3 sqq.

2 paratos Sp A^P N^σ2 apparatos P || 4 *post* aquilas *add.* ut in pluribus A^x L | se A^P N^σ2 L *om.* P || 6 aduocauit P uocauit Sp | compertum habere P comperisse Sp | Trebellium] tiberilium P || 7 escendisse P R ascendisse *cett.* | ambos N^σ2 *om.* P || 8 cuique P cuiusque *recc.* || 10 ipse P ipsi AN | ac triginta P uiginti Sp? || 13 ubi P cum A^P L || 16–17 decem ... alibi A^P N^x *om.* P || 17 inuenio A^P N^σ2 L inuenias P || 24 pondere C π^2 ponere P numero Sp | redacta pecunia Sp redactae pecuniae P || 25 simillima P similia Sp | ueri Sp ueneris P ueris C π^2 || 27 uenisse enim A^P uenisses P uenire enim N^σ2 || 29 tristi P a tristi Sp || 32 suos C^x π^2 uos P || 33 e P *om.* Sp

210 (209) sidum mulier magno natu Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum
reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit ut
12 curam cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. cum
Scipio nihil defuturum iis profecto diceret, tum rursus mulier 'Haud
magni ista facimus' inquit; 'quid enim huic fortunae non satis est? alia
me angit cura aetatem harum intuentem; nam ipsa iam extra periculum
13 iniuriae muliebris sum.' simul aetate et forma florentes circa eam Indi-
bilis filiae erant aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente
14 colebant. tum Scipio 'Meae populique Romani disciplinae causa facerem'
15 inquit 'ne quid quod sanctum usquam esset apud nos uiolaretur; nunc
ut id curem impensius uestra quoque uirtus dignitasque facit, quae ne in
16 malis quidem oblitae decoris matronalis estis.' spectatae deinde integri-
tatis uiro tradidit eas, tuerique haud secus uerecunde ac modeste quam
hospitum coniuges ac matres iussit.

50 Captiua deinde a militibus adducitur ad eum adulta uirgo adeo eximia
2 forma ut quacumque incedebat converteret omnium oculos. Scipio per-
contatus patriam parentesque inter cetera accepit desponsam eam prin-
3 cipi Celtiberorum; adulescenti Allucio nomen erat. extemplo igitur pa-
rentibus sponsoque ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum
sponsae amore, ubi primum uenit accuratiore eum sermone quam paren-
4 tes adloquitur. 'Iuuenis' inquit 'iuuenem appello, quo minor sit huius
inter nos sermonis uerecundia. ego cum sponsa tua capta a militibus no-
5 stris ad me ducta esset, audiremque tibi eam cordi esse et forma faceret
fidem, quia ipse, si frui liceret ludo aetatis praesertim in recto et legitimo
amore et non res publica animum nostrum occupasset, ueniam mihi dari
6 sponsam impensius amanti uellem, tuo cuius possum amori faueo. fuit
sponsa tua apud me eadem qua apud soceros tuos parentesque suos
uerecundia; seruata tibi est ut inuiolatum et dignum me teque dari tibi
7 donum posset. hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus
populo Romano sis, et si me uirum bonum credis esse quales patrem
patruumque meum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri similes
8 in ciuitate Romana esse, nec ullum in terris hodie populum dici posse
quem minus tibi hostem tuisque esse uelis aut amicum magis.'

15 Pol. 10. 19. 3 sqq.; Antias fr. 25 P. (= Gell. 7. 8. 3); Val. Max. 4. 3. 1; Sil. 15. 268 sqq.; Front. Strat. 2. 11. 5; Dio 16. fr. 57. 43; Vir. ill. 49. 8; Polyaen. 8. 16. 6; Zon. 9. 8

4 iis **Sp** his $\mathbf{N}^{\sigma 2}$ *om.* **P** || **5.6** alia me angit **Sp** aliam **P** alia me **N** || **7** simul aetate **Sp** stimulat et aetate **P** || **8** filiae erant aliaeque **Sp**$\mathbf{N}^{\sigma 2}$ filiaeque **P** || **10** quid π quit **P** *om.* **Sp** || **11** facit **P** *om.* **Sp** monet $\mathbf{Sp}^{x}$ || **14** hospitum **Sp**$\mathbf{N}^{\sigma 2}$ hostitum **P** hostium **C**π^{2} || **17** eam **P** eam esse $\mathbf{N}^{1}$ || **18** allucio **Sp** aluccio **P** || **19** ab **P** a **Sp** || **21** quo minor $\mathbf{N}^{\sigma 2}$ minor **PL** quo minus **Sp***?* || **21.22** huius inter nos **Sp**$\mathbf{N}^{\sigma 2}$ inter nos huius **P** || **24** in recto et legitimo **Sp** in lecto et lecto et legitimo **P** in recto et laeto et legitimo $\mathbf{N}^{\sigma 1}$ || **27** qua $\mathbf{M}^{2}$**Sp***?*$\mathbf{A}^{p}$ quam **P** || **30** quales **P** qualem $\mathbf{A}^{p}$ || **33** magis *scripsi monente discipulo D. Weir* malis *codd.*

Cum adulescens simul pudore et gaudio perfusus dextram Scipionis 9
tenens deos omnes inuocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam
sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo atque illius erga se merito
esset, parentes inde cognatique uirginis appellati; qui, quoniam gratis 10
sibi redderetur uirgo ad quam redimendam satis magnum attulissent auri
pondus, orare Scipionem ut id ab se donum acciperet coeperunt, haud 11
minorem eius rei apud se gratiam futuram esse adfirmantes quam reddi-
tae inuiolatae foret uirginis. Scipio, quando tanto opere peterent accep- 12
turum se pollicitus, poni ante pedes iussit, uocatoque ad se Allucio 'Super
dotem' inquit 'quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona
accedent'; aurumque tollere ac sibi habere iussit. his laetus donis hono- 13
ribusque dimissus domum, impleuit populares laudibus meritis Scipionis:
uenisse dis simillimum iuuenem, uincentem omnia cum armis tum be-
nignitate ac beneficiis. itaque dilectu clientium habito cum delectis mille 14
et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem reuertit.

Scipio retentum secum Laelium dum captiuos obsidesque et praedam 51
ex consilio eius disponeret, satis rebus omnibus compositis, data quin- 2
quereme captiuisque Magone et quindecim ferme senatoribus qui simul
cum eo capti erant in nauem impositis, nuntium uictoriae Romam mittit.
ipse paucos dies quibus morari Carthagine statuerat exercendis naualibus 3
pedestribusque copiis absumpsit. primo die legiones in armis quattuor 4
milium spatio decurrerunt; secundo die arma curare et tergere ante
tentoria iussi; tertio die rudibus inter se in modum iustae pugnae con-
currerunt, praepilatisque missilibus iaculati sunt; quarto die quies data;
quinto iterum in armis decursum est. hunc ordinem laboris quietisque 5
quoad Carthagine morati sunt seruarunt. remigium classicique milites 6
tranquillo in altum euecti agilitatem nauium simulacris naualis pugnae
experiebantur. haec extra urbem terra marique corpora simul animosque 7
ad bellum acuebant. urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium
generum in publicam officinam inclusis. dux cuncta pari cura obibat. 8
nunc in classe ac nauali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc ope-
ribus adspiciendis tempus dabat, quaeque in officinis quaeque in ar-

16 Pol. 10. 19. 8sqq.

1 cum Sp *om. cett.* | perfusus Sp perusus P perculsus C || 2 quoniam Sp quā iam P || 3 merito Sp$N^{\sigma 2}$ *om.* P || 9 Allucio] alluceio P || 11 accedent P accedant L | honoribusque $A^{P}N^{\sigma 2}$ honoribus P || 15 quadringentis P trecentis A^{P}L || 17 satis rebus omnibus *scripsi* satis omnibus P rebus omnibus Sp$N^{\sigma 2}$ satis omnibus rebus *Walt.* || 18 captiuisque magone P captiuis cum magone Sp$N^{\sigma 2}$ e captiuis atque Magone *Ma.* || 19 nauem *Ma.* naue ut P naues sex *Conw.* || 23 iussi *Gron.* iussit *codd.* || 24 praepilatisque P piiatisque Sp || 27 pugnae $C^{x}M^{2}$ pugna P || 29–30 belli . . . publicam officinam *Walt.* belli . . . publica officina P bellicam officinam Sp || 30 dux Sp$N^{\sigma 2}$ data P | obibat Sp$N^{\sigma 2}$ ubibat P subibat π || 31 nunc[1] . . . decurrebat Sp$N^{\sigma 1}$ *om.* PL | nauali Sp$N^{\sigma 1}$ naualibus *H. J. Müll.*

210 (209) mamentario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies
9 certamine ingenti faciebat. his ita incohatis refectisque quae quassata
erant muri dispositisque praesidiis ad custodiam urbis Tarraconem est
10 profectus, a multis legationibus protinus in uia aditus quas partim dato
responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus
11 nouis ueteribusque sociis edixerat conuentum. et cuncti ferme qui cis
Hiberum incolunt populi, multi etiam ulterioris prouinciae conuenerunt.
Carthaginiensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis
compresserunt. deinde, ut clarior res erat quam ut tegi ac dissimulari
12 posset, eleuabant uerbis: necopinato aduentu ac prope furto unius diei
urbem unam Hispaniae interceptam. eius rei tam paruae praemio elatum
insolentem iuuenem immodico gaudio speciem magnae uictoriae impo-
13 suisse. at ubi appropinquare tres duces, tres uictores hostium exercitus
audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.
14 haec in uolgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari quantum sibi ad om-
nia uirium Carthagine amissa decessisset.

LIBER XXVII

1 Hic status rerum in Hispania erat. in Italia consul Marcellus Salapia
2 per proditionem recepta Marmoreas et Meles de Samnitibus ui cepit. ad
tria milia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta erant,
oppressa; praeda – et aliquantum eius fuit – militi concessa. tritici
quoque ducenta quadraginta milia modium et centum decem milia hor-
3 dei inuenta. ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit quanta cla-
4 des intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe. castra ibi
Cn. Fuluius proconsul habebat spe recipiendae Herdoneae, quae post
Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita nec
5 praesidiis firmata. neglegentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea
quod labare iis aduersus Poenum fidem senserat postquam Salapia
6 amissa excessisse iis locis in Bruttios Hannibalem auditum est. ea omnia
ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam sociae
retinendae urbis et spem fecere incautum hostem adgrediendi.

17 Plut. Marc. 24. 3 || 22 Plut. Marc. 24; Sil. 17. 304; App. Hann. 48; Front. Strat. 2. 5. 21; Oros. 4. 18. 3; Eutrop. 3. 14

1 ac $N^{\sigma x}$ quae ac P quae ab AL | singulos $C^{x}M^{2}A^{p}N^{\sigma 2}$ singula P || 2–3 quae . . . muri $SpN^{\sigma 2}$ qua quassauerant muris P qua quassati erant, muris *Crev.* || 3 ad custodiam $N^{\sigma 2}$ accusato iam P || 6 nouis $N^{\sigma 2}$ in suis P || 10 posset C^{x} possent P || 11 eius Sp cuius P || 14 extemplo A^{p} exemplo P || 18 marmoreas P maronea $A^{p}N^{\sigma 2}L$ || 20 militi P militum Sp usui militum *Rhen.* || 27 senserat $M^{2}A^{p}N$ senserant P

Exercitu expedito ita ut famam prope praeueniret magnis itineribus *210*
ad Herdoneam contendit, et quo plus terroris hosti obiceret acie instructa
accessit. par audacia Romanus, consilio et uiribus impar, copiis raptim 7
eductis conflixit. quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt. ce- 8
terum Hannibal signo equitibus dato ut, cum pedestres acies occupassent
praesenti certamine oculos animosque, circumuecti pars castra hostium
pars terga oppugnantium inuaderent, ipse Cn. Fului similitudinem no- 9
minis – quia Cn. Fuluium praetorem biennio ante in iisdem deuicerat
locis – increpans, similem euentum pugnae fore adfirmabat. neque ea 10
spes uana fuit. nam cum comminus acie et peditum certamine multi
cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris 11
tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus sextam ante
legionem quae in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quin-
tam deinde atque eos qui ad prima signa erant auertit. pars in fugam 12
effusi, pars in medio caesi, ubi et ipse Cn. Fuluius cum undecim tribu-
nis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot caesa in eo proelio 13
milia sint quis pro certo adfirmet, cum tredecim milia alibi, alibi haud
plus quam septem inueniam? castris praedaque uictor potitur. Herdo- 14
neam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit nec mansuram
in fide si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios
traducta incendit; occidit principes qui cum Fuluio conloquia occulta
habuisse comperti sunt. Romani qui ex tanta clade euaserant diuersis 15
itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

Marcellus nihil admodum tanta clade territus litteras Romam ad sena- 2
tum de duce atque exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eun- 2
dem se, qui post Cannensem pugnam ferocem uictoria Hannibalem contu-
disset, ire aduersus eum, breuem illi laetitiam qua exultet facturum. et 3
Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito tum timor in futurum
erat. consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in con- 4
spectu Hannibalis loco plano, cum Poenus collem teneret, posuit castra.
addidit et aliam fidentis speciem quod prior in aciem eduxit; nec de- 5
tractauit Hannibal ut signa portis efferri uidit. ita tamen aciem instruxe-
runt ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad

24 Plut. Marc. 24. 3sqq.; Front. Strat. 2. 2. 6

2 acie N^{x} acies P || 3 par Sp pari P || 4 inierunt M^{2}AN iniecerunt P || 5 acies $A^{p}N^{\sigma 2}$ aues P || 7 oppugnantium AN oppidantium P pugnantium L trepidantium *Gron. alia alii* | cn. fului(i) V in fuluis P in fuluii AN consulem fuluii A^{p}L || 12 a castris $A^{p}N^{\sigma 2}$ acris P | ante *secl. Voss* || 17 sint N^{x} sunt P | alibi alibi ANL^{1} alibi P || 20 omni metapontum $C^{x}A^{p}$ omnium et a ponto P omni metaponto $N^{\sigma 2}$ || 21 occidit P perempti *post* comperti sunt Sp^{x} | qui *om.* P || 23 semermes *Gron.* semerses P semiermes A^{p} inermes Sp || 24 litteras L litteris P | romam $N^{\sigma 2}$ romae P || 25 atque $N^{\sigma 2}$L et P || 28 cum ... tum P quam ... tam Sp || 29 in^{1} $A^{p}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 33 collem N collet P colle P^{x}

210
6 oppidum adplicarent. ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale
Hispani milites et funditores Baliares, elephanti quoque commisso iam
7 certamine in proelium acti. diu pugna neutro inclinata stetit. ab hora
tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae
acies essent, primae legioni tertia, dextrae alae sinistra subiit, et apud
8 hostes integri a fessis pugnam accepere. nouum atque atrox proelium ex
iam segni repente exarsit recentibus animis corporibusque; sed nox in-
9 certa uictoria diremit pugnantes. postero die Romani ab sole orto in mul-
tum diei stetere in acie; ubi nemo hostium aduersus prodiit, spolia per
10 otium legere et congestos in unum locum cremauere suos. nocte inse-
quenti Hannibal silentio mouit castra et in Apuliam abiit. Marcellus,
ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone
relictis praepositoque iis L. Furio Purpurione tribuno militum, uestigiis
11 institit sequi. ad Venusiam adeptus eum est. ibi per dies aliquot cum ab
stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa ma-
12 gis proelia quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuere. inde
per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Han-
nibal nocte signa moueret locum insidiis quaerens, Marcellus nisi certa
luce et explorato ante non sequeretur.

3 Capuae interim Flaccus dum bonis principum uendendis, agro qui
publicatus erat locando — locauit autem omnem frumento — tempus
terit, ne deesset materia in Campanos saeuiendi, nouum in occulto gliscens
2 per indicium protractum est facinus. milites aedificiis emotos simul ut
cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens ne suum quoque
exercitum sicut Hannibalis nimia urbis amoenitas emolliret, in portis
3 murisque sibimet ipsos tecta militariter coegerat aedificare; erant autem
pleraque ex cratibus ac tabulis facta, alia harundine texta stramento in-
4 tecta, omne uelut de industria alimentum ignis. haec noctis una hora
omnia ⟨ut⟩ incenderent centum septuaginta Campani principibus Blossiis
5 fratribus coniurauerunt. indicio eius rei ex familia Blossiorum facto,
portis repente iussu proconsulis clausis cum ad arma signo dato milites
concurrissent, comprehensi omnes qui in noxa erant et quaestione acriter
habita damnati necatique; indicibus libertas et aeris dena milia data.

6 Nucerinos et Acerranos querentes ubi habitarent non esse, Acerris ex

34 App. Hann. 49 (Zon. 9. 6 fin.)

1–3 ab Romanis . . . stetit *huc transp. Heus.*, *post* acies essent (5) *codd.* || 2 et funditores A^{p}N$^{\sigma 2}$ effunditor P effunditur π || 5 subiit P subit Sp || 7 iam *Duk.* tam *codd.* | corporibusque C^{x} A^{p}N$^{\sigma 2}$ corporis P | sed A^{p}N$^{\sigma 2}$ ex P et P^{2} || 9 diei π dici P diem Sp | prodiit P prodit Sp || 11 et C^{x} *om.* P || 12 numistrone A^{p} nuministro P || 16–p. 55, 2 quam magna . . . atellam A^{p*} (*ad finem huius decadis*) N$^{\sigma 3}$ (*in marg.*) L *om.* P π || 21 omnem Sp omne A^{p*}N$^{\sigma 3}$ || 26 ipsos Sp*?* A^{p*}N$^{\sigma 3}$ ipsis Ald. || 28 omnia *Rhen.* | alimentum A^{p*2} alimentis Sp A^{p*}N$^{\sigma 3}$ || 29 ⟨ut⟩ *hic Ma.* *ante* noctis W *om. cett.* | Campani] Capuani *Rhen.*

210
parte incensis Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatum misit. Acer- 7
ranis permissum ut aedificarent quae incensa erant; Nucerini Atellam,
quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare iussis, traducti. inter mul- 8
tas magnasque res quae nunc secundae nunc aduersae occupabant cogi-
tationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogul- 9
nius et P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum coemendum quod
Tarentum portaretur profecti; et mille milites de exercitu urbano, par
numerus Romanorum sociorumque, eodem in praesidium cum frumento
missi.
Iam aestas in exitu erat comitiorumque consularium instabat tempus; 4
sed litterae Marcelli negantis e re publica esse uestigium abscedi ab Han-
nibale, cui cedenti certamenque abnuenti grauis ipse instaret, patribus 2
curam iniecerant ne aut consulem tum maxime res agentem a bello
auocarent aut in annum consules deessent. optimum uisum est quam- 3
quam extra Italiam esset Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari.
ad eum litterae iussu senatus ab L. Manlio praetore urbano missae cum 4
litteris consulis M. Marcelli, ut ex iis nosceret quae causa patribus eum
potius quam collegam reuocandi ex prouincia esset. eo ferme tempore 5
legati ab rege Syphace Romam uenerunt, quae is prospera proelia cum
Carthaginiensibus fecisset memorantes: regem nec inimiciorem ulli po- 6
pulo quam Carthaginiensi, nec amiciorem quam Romanis esse adfirma-
bant. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios im-
peratores Romanos; nunc ab ipso uelut fonte petere Romanam amici-
tiam uoluisse. senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse 7
legatos cum donis ad regem misit L. Genucium ⟨P.⟩ Poetelium P. Po-
pillium. dona tulere togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, 8
pateram auream ex quinque pondo factam. protinus et alios Africae regu- 9
los iussi adire; iis quoque quae darentur portata, togae praetextae et
terna pondo paterae aureae. et Alexandream ad Ptolomaeum et Cleo- 10
patram reges M. Atilius et M'. Acilius legati ad commemorandam re-
nouandamque amicitiam missi dona tulere, regi togam et tunicam pur-
puream cum sella eburnea, reginae pallam pictam cum amiculo purpureo.
Multa ea aestate qua haec facta sunt ex propinquis urbibus agrisque 11
nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum,

14 Plut. Marc. 24. 6

3 iussis A^P iussit **P** || 4 occupabant $A^P N^{\sigma 2}$ occultabant **P** || 6 etruriam **P** aetoliam **Sp** A^P || 8 romanorum sociorumque $A^P N^{\sigma 2}$ romanorumue **P** || 12 abnuenti $A^P N^{\sigma 2}$ abeunti **P** | patribus A^P ipse $N^{\sigma 2}$ *om.* **PL** || 13 consulem **Sp?L** cos. m **P** consulem marcellum π^2 || 16 l. manlio **AN** malliò **P** | urbano *Sig.* urbis **PL** || 19 quae is **Sp** quaeque **P** quaeque his $N^{\sigma 2}$ | cum **AN** rex cum **P** || 21 romanis **SpL** romamno **P** romano π || 22 in $N^{\sigma 2}$ *om.* **P** || 25 P. *Frob. 2* *om. codd.* || 27 pateram auream . . . factam **SpLK** paterам ex quinque pondo auri factam **P** || 28 portata C^1**SpAN** porta **P** || 29 terna **P** ternae π^2 || 33 ea **P** *om.* **Sp**

210
12 Iouis aedis culmen fulmine ictum ac prope omni tecto nudatum; iisdem
ferme diebus Anagniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine
ullo ignis alimento arsisse, et aues ad compitum Anagninum in luco Dia-
13 nae nidos in arboribus reliquisse. Tarracinae in mari haud procul portu
angues magnitudinis mirae lasciuientium piscium modo exultasse;
14 Tarquiniis porcum cum ore humano genitum; et in agro Capenate ad
lucum Feroniae quattuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse.
15 haec prodigia hostiis maioribus procurata decreto pontificum, et suppli-
catio diem unum Romae ad omnia puluinaria, alterum in Capenate agro
ad Feroniae lucum indicta.

5 M. Valerius consul litteris excitus, prouincia exercituque mandato
L. Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte nauium
in Africam praedatum simul speculatumque quae populus Carthaginien-
2 sis ageret pararetque misso, ipse decem nauibus Romam profectus cum
prospere peruenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis
3 commemorauit: cum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique ma-
4 gnis saepe cladibus bellatum esset, se eam prouinciam confecisse. nemi-
nem Carthaginiensem in Sicilia esse, neminem Siculum non esse; qui
fugati metu inde afuerint, omnes in urbes, in agros suos reductos arare,
5 serere. desertam recoli terram, tandem frugiferam ipsis cultoribus, po-
6 puloque Romano pace ac bello fidissimum annonae subsidium. exim
Muttine et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant in
senatum introductis, honores omnibus ad exsoluendam fidem consulis
7 habiti; Muttines etiam ciuis Romanus factus, rogatione ab tribunis plebis
ex auctoritate patrum ad plebem lata.

8 Dum haec Romae geruntur, M. Valerius quinquaginta nauibus cum
ante lucem ad Africam accessisset, improuiso in agrum Vticensem escen-
9 sionem fecit, eumque late depopulatus multis mortalibus cum alia omnis
generis praeda captis ad naues rediit et ad Siciliam tramisit, tertio decimo
10 die quam profectus inde erat Lilybaeum reuectus. ex captiuis quaestione
habita haec comperta consulique Laeuino omnia ordine perscripta ut
11 sciret quo in statu res Africae essent: quinque milia Numidarum cum
Masinissa Galae filio, acerrimo iuuene, Carthagine esse, et alios per totam
Africam milites mercede conduci qui in Hispaniam ad Hasdrubalem
12 traicerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Ita-

3 ad C[x]M[2]A[P]N et ad P || 4 mari *Frob. 2* mare *codd.* || 9 unum A[P]N[σ2] *om.* P | capenate A[P]L capenati P || 12 l. V *om. cett.* || 13 speculatumque N[σ2]L speculatum P || 14 pararetque RM parereque P || 15 peruenisset P uenisset Sp | ibi SpL ubi P || 18 in M[2]A[P]N[σ2] *om.* P | non esse *hic Ma., post* afuerint *codd.* || 19 in agros P agrosque L || 20 serere N[σ2] *om.* P || 23 consulis SpL a consule P || 24 tribunis V tr̄ P tribuno L || 28 eumque M[2]N cumque P || 29 rediit C[2]K redit P || 30 profectus P profectus eo A[P] | erat N[σ2] *om.* P || 32 res africae Sp africae res P | essent Sp π[2] esset P || 34 conduci A[P]L deduci P

liam transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam uictoriam credere *210*
Carthaginienses; classem praeterea ingentem apparari ad Siciliam repe- 13
tendam, eamque se credere breui traiecturam. haec recitata a consule ita 14
mouere senatum ut non exspectanda comitia consuli censeret, sed dic-
tatore comitiorum habendorum causa dicto extemplo in prouinciam red-
eundum. illa disceptatio tenebat quod consul in Sicilia se M. Valerium 15
Messallam qui tum classi praeesset dictatorem dicturum esse aiebat,
patres extra Romanum agrum – eum autem Italia terminari – negabant
dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consule- 16
ret, ita decreuit senatus ut consul priusquam ab urbe discederet populum
rogaret quem dictatorem dici placeret, eumque quem populus iussisset
diceret dictatorem; si consul noluisset, praetor populum rogaret; si ne
is quidem uellet, tum tribuni ad plebem ferrent. cum consul se populum 17
rogaturum negasset quod suae potestatis esset praetoremque uetuisset
rogare, tribuni plebem rogarunt plebesque sciuit ut Q. Fuluius qui tum ad
Capuam erat dictator diceretur. sed quo die id plebis concilium futurum erat, 18
consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique patres litteras ad M. Clau-
dium mittendas censuerunt ut desertae ab collega rei publicae subueniret,
diceretque quem populus iussisset dictatorem. ita a M. Claudio consule 19
Q. Fuluius dictator dictus, et ex eodem plebis scito ab Q. Fuluio dictatore
P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

Dictator postquam Romam uenit, C. Sempronium Blaesum legatum 6
quem ad Capuam habuerat in Etruriam prouinciam ad exercitum misit
in locum C. Calpurni praetoris, quem ut Capuae exercituique suo prae-
esset litteris exciuit. ipse comitia in quem diem primum potuit edixit, 2
quae certamine inter tribunos dictatoremque iniecto perfici non potue-
runt. Galeria iuniorum quae sorte praerogatiua erat Q. Fuluium et Q. Fa- 3
bium consules dixerat, eodemque iure uocatae ⟨aliae⟩ inclinassent ni se
tribuni plebis C. et L. Arrenii interposuissent, qui neque magistratum con- 4
tinuari satis ciuile esse aiebant et multo foedioris exempli eum ipsum crea-
ri qui comitia haberet. itaque si suum nomen dictator acciperet, se comi- 5
tiis intercessuros; si aliorum praeterquam ipsius ratio haberetur, comitiis
se moram non facere. dictator causam comitiorum auctoritate senatus, 6
plebis scito, exemplis tutabatur: namque Cn. Seruilio consule cum C. Fla- 7
(217)

6 Plut. Marc. 25. 1 sqq.

4 consuli *Ald.* consulis *codd.* | censeret Sp censerent P || 4–5 dictatore . . . dicto Sp dictatorem dici . . . et P || 6 quod $N^{\sigma 1}$ quo P || 8 italia *recc.* in italia P || 15 plebem K pl P plebis LJ || 19 diceretque quem *π* diceret quemque P | ita a m. C^x italiam P ita a marcello A^p || 20 ab q. *recc.* et ab q. P || 23 ad^2 $C^x A^p N^{\sigma 1}$ *om.* P || 25 edixit $A^p N^{\sigma 2}$ dixit P || 26 inter A^pL in P | potuerunt A^pL potuerant P || 28 dixerat $N^{\sigma 2}$L dixerant P | ⟨aliae⟩ *addidi* ⟨reliquae⟩ *Ald.* | ni se *Drak.* nisi *codd.* || 29 Arrenii *Alsch.* arriani PL || 31 acciperet P exciperet SpL || 34 exemplis $C^x M^2 N^{\sigma 2}$L exempli P | cum c. Sp*?* cumo P cum cn. A^pL

210 minius alter consul ad Trasumennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad
plebem latum plebemque sciuisse ut, quoad bellum in Italia esset, ex
iis qui consules fuissent quos et quotiens uellet reficiendi consules populo
8 ius esset; exemplaque in eam rem se habere, uetus L. Postumi Megelli
qui interrex iis comitiis quae ipse habuisset consul cum C. Iunio Bubulco
creatus esset, recens Q. Fabi qui sibi continuari consulatum nisi id bono
9 publico fieret profecto nunquam sisset. his orationibus cum diu certa-
tum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit ut eo quod
10 censuisset senatus staretur. patribus id tempus rei publicae uisum est ut
per ueteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur;
11 itaque moram fieri comitiis non placere. concedentibus tribunis comitia
habita; declarati consules Q. Fabius Maximus quintum Q. Fuluius Flac-
12 cus quartum. praetores inde creati L. Veturius Philo, T. Quinctius Cris-
pinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. magistratibus in annum
creatis Q. Fuluius dictatura se abdicauit.

13 Extremo aestatis huius classis Punica nauium quadraginta cum prae-
14 fecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem primo, dein postquam
ibi P. Manlius Vulso praetor cum exercitu apparuit circumacta inde ad
alterum insulae latus Caralitanum agrum uastauit, et cum praeda omnis
generis in Africam rediit.

15 Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Seruilius
pontifex factus in locum T. Otacili Crassi; Ti. Sempronius Ti. filius Lon-
16 gus augur factus in locum C. Atili Serrani. decemuir item sacris faciundis
in locum Ti. Semproni C. filii Longi Ti. Sempronius Ti. filius Longus suf-
fectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Aemilius Papus maxi-
17 mus curio, neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. et censores
hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum maxi-
mum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec praetor ante fuerat quam
18 censor est factus; ex aedilitate gradum ad censuram fecit. sed hi censores
neque senatum legerunt neque quicquam publicae rei egerunt. mors diremit
19 L. Veturi; inde et Licinius censura se abdicauit. aediles curules L. Veturius
et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. aediles ple-
beii Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Ce-
reris dedere, et ludos pro temporis eius copia magnifice apparatos fecerunt.

2 sciuisse P iussisse Sp $A^{P}N^{\sigma 2}$ || 4 exemplaque Sp exemplumque P | in eam rem P in ea re A^{P} || 6 recens q. Sp? π^{2} recensque P || 7 his π iis P || 9 uisum P interesse uisum Sp^{x} || 13 inde A^{P}L in P || 14 tubulus $N^{\sigma 2}$ tumulus P || 18 uulso A^{P} colso P || 20 rediit C^{x}L redit P || 23 C. Atili Serrani *Momms. ex 22. 35. 2* t. otacili(i) crassi *codd.* | faciundis *recc.* faciendis P || 24 Ti.^{1} *Sig.* t. P | C. *Pigh.* ti. P | Ti.^{3} *Pigh.* c. P || 31 ueturii A^{P}L ueturius P | l. A^{P} *om.* P || 32 plebei P plebis π^{2} || 33 cereris A^{v} ceteris P cereris aedem LK || 34 dedere A^{v} debere P | eius Sp A^{P} huius P | magnifice apparatos Sp magnifici apparatus P magnifici apparatos A^{P}

210
—209

Exitu anni huius C. Laelius legatus Scipionis die quarto et tricensimo 7
quam a Tarracone profectus erat Romam uenit, isque cum agmine cap-
tiuorum ingressus urbem magnum concursum hominum fecit. postero die 2
in senatum introductus captam Carthaginem caput Hispaniae uno die,
receptasque aliquot urbes quae defecissent nouasque in societatem ad-
scitas exposuit. ex captiuis comperta iis ferme congruentia quae in litte- 3
ris fuerant M. Valeri Messallae; maxime mouit patres Hasdrubalis trans-
itus in Italiam uix Hannibali atque eius armis obsistentem. productus 4
et in contionem Laelius eadem edisseruit. senatus ob res feliciter a P. Sci-
pione gestas supplicationem in unum diem decreuit. C. Laelium primo
quoque tempore cum quibus uenerat nauibus redire in Hispaniam iussit.
Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, 5
haud nescius quosdam esse qui anno insequenti captam tradiderint, quod 6
mihi minus simile ueri uisum est annum integrum Scipionem nihil ge-
rendo in Hispania consumpsisse.

Q. Fabio Maximo quintum Q. Fuluio Flacco quartum consulibus idi- 7
bus Martiis quo die magistratum inierunt Italia ambobus prouincia de-
creta, regionibus tamen partitum imperium; Fabius ad Tarentum, Ful-
uius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum 8
imperium. praetores sortiti prouincias, C. Hostilius Tubulus urbanam,
L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam,
C. Aurunculeius Sardiniam. exercitus ita per prouincias diuisi: ⟨Q.⟩ Ful- 9
uio duae legiones quas in Sicilia M. Valerius Laeuinus haberet, Q. Fabio
quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset; urbanus exercitus ut in 10
Etruriam succederet, C. Calpurnius eidem praeesset prouinciae exerci-
tuique; Capuam exercitumque quem Q. Fuluius habuisset T. Quinctius
obtineret; C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore prouinciam exerci- 11
tumque qui tum Arimini erat acciperet. M. Marcello quibus consul rem ges-
serat legiones decretae. M. Valerio cum L. Cincio — iis quoque enim proro-
gatum in Sicilia imperium — Cannensis exercitus datus, eumque supplere 12

16 Fast. Cap. Degrassi 46 sq.; Cic. Brutus 72; Plut. Fab. 19

1 c. (*om.* A^{P} cn. $N^{\sigma 1}$) laelius . . . scipionis $A^{P}N^{\sigma 1}L$ *om.* P || 2 captiuorum $M^{2}\pi^{2}$ capti P || 6 exposuit *hic* P, *post* messalae $N^{\sigma 2}$ | iis V his *cett.* | quae A^{P} quaequae P || 8 obsistentem A^{P} subsistentem PL || 9 et P *om.* L | edisseruit P disseruit *cett.* | a p. scipione Sp ab scipione P || 10 supplicationem Sp $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P supplicationes C^{x} || 13 nescius $A^{P}N^{\sigma 2}$ segnius P | quod P sed SpL || 14 ueri π uiri P || 16 quintum K˙ uel P | quartum K u P || 19 ac M^{2} a P || 22 per $C^{x}M^{2}$ *om.* P | ⟨Q.⟩ *addidi* || 23 M. *recc.* *om.* P || 24 praefuisset urbanus Sp? $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 25 eidem $A^{P}N^{\sigma 2}L$ idem P || 25.26 exercituique capuam $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 26 t. Sp $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 27 C. Hostilius] L. Veturius *Pigh.* || 28 qui tum A^{P} qui tum am P qui tum iam π *om.* Sp | quibus P qui bene $A^{P}N^{\sigma 2}$ || 29 l. cincio A^{P} licinio P | enim PSp est $M\pi^{2}$ || 30 imperium *hic* P, *post* prorogatum Sp?, *ante* prorogatum $A^{P}L$

209
13 ex militibus qui ex legionibus Cn. Fului superessent iussi. conquisitos eos
consules in Siciliam miserunt, additaque eadem militiae ignominia sub
qua Cannenses militabant quique ex praetoris Cn. Fului exercitu ob si-
14 milis iram fugae missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eaedem in
Sardinia legiones quibus P. Manlius Vulso eam prouinciam obtinuerat
15 decretae. P. Sulpicio eadem legione eademque classe Macedoniam obti-
nere iusso prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex
16 Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae; cetera classe pla-
cere praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laeuinum traicere
17 aut mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam uellet. nec de
Hispania quicquam mutatum nisi quod non in annum Scipioni Silanoque,
sed donec reuocati ab senatu forent prorogatum imperium est. ita pro-
uinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

8 Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum
M. Aemili sacerdos crearetur, uetus excitauerunt certamen, patriciis
2 negantibus C. Mamili Atelli, qui unus ex plebe petebat, habendam ratio-
nem esse quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset.
3 tribuni appellati ad senatum reiecerunt, senatus populi potestatem fecit;
4 ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atellus. et fla-
minem Dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus
C. Valerium Flaccum; decemuir sacris faciundis creatus in locum
5 Q. Muci Scaeuolae demortui C. Laetorius. causam inaugurari coacti
flaminis libens reticuissem ni ex mala fama in bonam uertisset. ob ad-
ulescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a
P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque
6 aliis ob eadem uitia inuisus. is, ut animum eius cura sacrorum et caeri-
moniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores ut nemo tota iuuen-
tute haberetur prior nec probatior primoribus patrum suis pariter alie-
7 nisque esset. huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem
intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repe-
8 tiuit, in senatum ut introiret. ingressum eum curiam cum P. Licinius
praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit. flamen uetustum ius
sacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta et sella curuli ei

11 Zon. 9. 10 || 19 Val. Max. 6. 9. 3; Plut. Mor. 291 B; Serv. ad Aen. 8. 552

2 eadem . . . ignominia $A^{P}N^{\sigma 2}L$ ea P || 4 eaedem $C^{x}\pi^{2}$ eadem P || 7 iusso M^{2} $A^{P}N^{\sigma 2}$ iussus P || 8 placere $A^{P}N^{\sigma 1}$ *om.* P || 9–10 laeuinum . . . mittere $A^{P}N^{\sigma 2}$ messalam misere P || 10 uellet $A^{P}N^{\sigma 2}$ *om.* P || 11 annum $C^{x}M^{2}A^{P}N^{\sigma 2}$ annuis P || 13 exercituumque *edd.* exercitumque P exercitusque $C^{x}A^{P}L$ | annum *Gel.* locum *codd.* || 14 curas C^{x} curas cum P || 18 reiecerunt *codd.* ⟨rem⟩ reiecerunt *Gron.* || 19 flaminem *Ald.* flamē P || 20 inaugurari *edd.* augurari *codd.* || 21 decemuir *Ma.* decemuirum P || 22 inaugurari *edd.* inaugurare *codd.* || 31 in senatum ut *Weiss.* ut in senatum ut P ut in senatum $C^{x}M\pi^{2}$ | P. *Glar.* l *codd.* || 33 ei *Ma.* et P

209
flamonio esse. praetor non exoletis uetustate annalium exemplis stare ius 9
sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat: nec patrum nec
auorum memoria Dialem quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia 10
flaminum oblitteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse cum aequum
censuissent, ne ipso quidem contra tendente praetore, magno adsensu
patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita
existimantibus magis sanctitate uitae quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.

Consules priusquam in prouincias irent, duas urbanas legiones in 11
supplementum quantum opus erat ceteris exercitibus militum scripserunt. urbanum ueterem exercitum Fuluius consul C. Fuluio Flacco legato 12
— frater hic consulis erat — in Etruriam dedit ducendum, et legiones
quae in Etruria erant Romam deducendas. et Fabius consul reliquias 13
exercitus Fuluiani conquisitas — fuere autem ad quattuor milia trecenti
quadraginta quattuor — Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit, atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. nihil eae deductae ex insula legiones minuerunt nec uiribus 14
nec specie eius prouinciae praesidium; nam cum praeter egregie supple- 15
tas duas ueteres legiones transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam uim haberet, Siculos quoque qui in exercitu Epicydis
aut Poenorum fuerant, belli peritos uiros, milites scripsit. ea externa 16
auxilia cum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem
exercituum seruauit. altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur diuisam 17
quondam Romani Punicique imperii finibus, classe quoque nauium septuaginta partita ut omni ambitu litorum praesidio orae maritimae essent.
ipse cum Muttinis equitatu prouinciam peragrabat ut uiseret agros cul- 18
taque ab incultis notaret et perinde dominos laudaret castigaretque. ita 19
tantum ea cura frumenti prouenit ut et Romam mitteret et Catinam
conueheret unde exercitui qui ad Tarentum aestiua acturus esset posset
praeberi.

Ceterum transportati milites in Siciliam — et erant maior pars Latini 9
nominis sociorumque — prope magni motus causa fuere; adeo ex paruis
saepe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos 2
sociosque in conciliis ortus: decimum annum dilectibus stipendiis se ex-

27 Cic. Verr. 2. 3. 125

1 flamonio *Luchs* flaminio *codd.* || 2 usu uolebat A^{P} usus ualebat **P** || 3 usurpasse C^{x} usurpasset **P** | inertia C^{x} inertias **P** || 5 praetore $C^{x}\pi^{2}$ praetura **P** || 6 plebisque A^{P} plebisuae **P** || 17 accipere **C** accepere **P** | deductae A^{P} ductae **P** eductae C^{x} || 20 haberet **P** haberent **L** || 23 exercituum $C^{x}M^{2}\pi^{2}$ exercitu **P** | qua regnum $A^{P}L$ regnum qua **P** | hieronis $C^{x}M^{2}$ peronis **P** || 25 nauium $C^{x}V$ *om.* **P** || 26 praesidio C^{x} praesidii **P** || 30 esset **B** isset **P** || 32 erant **P** erat $M\pi^{2}$ || 35 stipendiis (-dis) **P** et stipendiis $A^{P}L$ | se exhaustos *Rup.* sexhaustos **P** exhaustos *cett.*

209
3 haustos esse; quotannis ferme clade magna pugnare; alios in acie occidi,
alios morbo absumi. magis perire sibi ciuem qui ab Romano miles lectus
sit quam qui ab Poeno captus, quippe ab hoste gratis remitti in patriam,
ab Romanis extra Italiam in exsilium uerius quam in militiam ablegari.
4 octauum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante
quam Italia hostis [excedat], quippe nunc cum maxime florens uiribus,
5 excedat. si ueteres milites non redeant in patriam, noui legantur, breui
neminem superfuturum. itaque quod propediem res ipsa negatura sit,
priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perueniant, ne-
6 gandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios uideant Ro-
mani, profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos;
aliter nunquam uiuo Hannibale sine bello Italiam fore. haec acta in
conciliis.

7 Triginta tum coloniae populi Romani erant; ex iis duodecim, cum om-
nium legationes Romae essent, negauerunt consulibus esse unde milites
pecuniamque darent. eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli,
8 Sora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. noua re consules
icti cum absterrere eos a tam detestabili consilio uellent, castigando in-
9 crepandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse
consulibus dicere aiebant quod consules ut in senatu pronuntiarent in ani-
mum inducere non possent; non enim detractationem eam munerum mili-
10 tiae, sed apertam defectionem a populo Romano esse. redirent itaque pro-
pere in colonias, et tamquam integra re, locuti magis quam ausi tantum
nefas, cum suis consulerent. admonerent non Campanos neque Tarenti-
11 nos esse eos sed Romanos, inde oriundos, inde in colonias atque in agrum
bello captum stirpis augendae causa missos. quae liberi parentibus debe-
rent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquae patriae
12 esset. consulerent igitur de integro; nam tum quidem quae temere agi-
tassent ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali uictoriae esse.
13 cum alternis haec consules diu iactassent, nihil moti legati neque se quod
domum renuntiarent habere dixerunt neque senatum suum quid noui
consuleret, ubi nec miles qui legeretur nec pecunia quae daretur in sti-
14 pendium esset. cum obstinatos eos uiderent consules, rem ad senatum
detulerunt, ubi tantus pauor animis hominum est iniectus ut magna pars
actum de imperio diceret. idem alias colonias facturas, idem socios; con-
sensisse omnes ad prodendam Hannibali urbem Romanam.

10 Consules hortari et consolari senatum, et dicere alias colonias in fide

6 excedat *et hic et post* uiribus P *secl. hic* A^v | cum *recc.* tum P || 7 redeant P^2 reant P || 11 profecto C π^2 profecti P || 12 uiuo C^x A^p uno P || 17 sora M^2 co P *om.* C A^p | Circeii *Conw.* cerei P Cercei *Luchs* | setia cales M^2 setiagates P || 20 ut $N^{\sigma 2}$ L^1 *om.* P || 25 in[1] $N^{\sigma 2}$ *om.* P || 26 stirpis A^p urbis P || 29 tradendae A^p tradendi P || 30 diu iactassent A^p $N^{\sigma 2}$ dimastassent P | quod] quid *Conw.* || 31 renuntiarent C^x π^2 renuntiare P | quid] quod *Ma.*

atque officio pristino fore; eas quoque ipsas quae officio decesserint, si *209*
legati circa eas colonias mittantur qui castigent non qui precentur, uere-
cundiam imperii habituras esse. permissum ab senatu iis cum esset age- 2
rent facerentque ut e re publica ducerent, pertemptatis prius aliarum
coloniarum animis, citauerunt legatos quaesiueruntque ab iis ecquid mi-
lites ex formula paratos haberent. pro duodeuiginti coloniis M. Sextilius 3
Fregellanus respondit et milites paratos ex formula esse, et si pluribus
opus esset plures daturos, et quidquid aliud imperaret uelletque populus 4
Romanus enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam
superesse. consules parum sibi uideri praefati pro merito eorum sua uoce 5
conlaudari eos nisi uniuersi patres iis in curia gratias egissent, sequi in
senatum iusserunt. senatus quam poterat honoratissimo decreto adlocu- 6
tus eos, mandat consulibus ut ad populum quoque eos producerent et
inter multa alia praeclara quae ipsis maioribusque suis praestitissent re-
cens etiam meritum eorum in rem publicam commemorarent.

Ne nunc quidem post tot saecula sileantur fraudenturue laude sua;
Signini fuere et Norbani Saticulanique et Fregellani et Lucerini et Ve-
nusini et Brundisini et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et ab altero 8
mari Pontiani et Paestani et Cosani, et mediterranei Beneuentani et
Aesernini et Spoletini et Placentini et Cremonenses. harum coloniarum 9
subsidio tum imperium populi Romani stetit, iisque gratiae in senatu et
apud populum actae. duodecim aliarum coloniarum quae detractauerunt 10
imperium mentionem fieri patres uetuerunt, neque illos dimitti neque
retineri neque appellari a consulibus; ea tacita castigatio maxime ex di-
gnitate populi Romani uisa est. cetera expedientibus quae ad bellum 11
opus erant consulibus, aurum uicensimarium quod in sanctiore aerario
ad ultimos casus seruaretur promi placuit. prompta ad quattuor milia 12
pondo auri. inde quingena pondo data consulibus et M. Marcello et
P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio praetori qui Galliam prouinciam
erat sortitus; additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum 13
quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero auro usi sunt ad uestimenta
praesenti pecunia locanda exercitui qui in Hispania bellum secunda sua
fama ducisque gerebat.

1 decesserint Sp decessissent P || 3 esset BDN^{x} essent P || 3.4 agerent facerentque A$N^{\sigma 2}$ agerentque P || 4 pertemptatis Sp$N^{\sigma 2}$ temptatis P || 5 ecquid] equid P quid Mπ^{2} || 7 ex $A^{p}N^{\sigma 2}$ *om.* P | esse et si C^{x} esset P || 9 deesse CA^{x} $N^{\sigma 2}$ desset P deesse et *Alsch.* || 10 parum sibi P$N^{\sigma 2}$ sibi parum A^{p} || 11 eos *secl. Conw.* || 12 senatum SpL senatu eos P^{2} senatum eos A^{x} | honoratissimo C^{x}ANL honoratissimos P || 13 eos^{1} P *om.* $N^{\sigma 2}$L | quoque A^{p}L *om.* P || 17 norbani A^{p} $N^{\sigma 2}$L norani P | lucerini $A^{p}N^{\sigma 2}$L nucerini P || 17.18 et uenusini et brundisini $A^{p}N^{\sigma 2}$L et uenusini Sp? *om.* P || 19 paestani A^{p}L prestani P | et^{4} $A^{p}N^{\sigma 2}$ *om.* P || 22 aliarum π^{2}L illiarum P illarum C^{x} || 26 sanctiore $C^{x}A^{p}N^{\sigma 2}$L sanctione P || 27 seruaretur Sp$N^{\sigma 2}$L seruabatur P || 28 quingena $N^{\sigma 2}$L quinquagena P quingena quinquagena *Alsch.* || 31 auro $A^{p}N^{\sigma 2}$L *om.* P

209
11 Prodigia quoque priusquam ab urbe consules proficiscerentur procu-
2 rari placuit. in Albano monte tacta de caelo erant signum Iouis arborque
templo propinqua, et Ostiae lucus, et Capuae murus Fortunaeque aedes,
3 et Sinuessae murus portaque. haec de caelo tacta. cruentam etiam flu-
xisse aquam Albanam quidam auctores erant, et Romae intus in cella
aedis Fortis Fortunae de capite signum quod in corona erat in manum
4 sponte sua prolapsum. et Priuerni satis constabat bouem locutum,
uolturiumque frequenti foro in tabernam deuolasse, et Sinuessae natum
5 ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos uol-
gus, ut pleraque faciliore ad duplicanda uerba Graeco sermone, appellat,
6 et lacte pluuisse, et cum elephanti capite puerum natum. ea prodigia
hostiis maioribus procurata et supplicatio circa omnia puluinaria, obse-
cratio in unum diem indicta; et decretum ut C. Hostilius praetor ludos
Apollini sicut iis annis uoti factique erant uoueret faceretque.
7 Per eos dies et censoribus creandis Q. Fuluius consul comitia habuit.
creati censores ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethe-
8 gus P. Sempronius Tuditanus. duo censores ut agrum Campanum fruen-
dum locarent ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesque
9 sciuit. senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo
10 tenuit. Semproni lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum a patri-
bus sequendum aiebat, ut qui primus censor ex iis qui uiuerent fuisset,
11 eum principem legerent; is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius cui
di sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos; se id
suo arbitrio facturum lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum
principem Romanae ciuitatis esse uel Hannibale iudice uicturus esset.
12 cum diu certatum uerbis esset, concedente collega lectus a Sempronio
princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. inde alius lectus senatus
octo praeteritis, inter quos M. Caecilius Metellus erat, infamis auctor
13 deserendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus quoque notis
14 eadem seruata causa, sed erant perpauci quos ea infamia attingeret. illis
omnibus – et multi erant – adempti equi qui Cannensium legionum
equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praete-
rita stipendia procederent iis quae equo publico emeruerant, sed dena
15 stipendia equis priuatis facerent. magnum praeterea numerum eorum

3 ostiae C^x ostium **P** | lucus *Crev.* lacus PL^1 locus $A^pN^{\sigma 2}L$ | aedes A^pN^1 aedis **P** || 5 in cella $N^{\sigma 2}$ cellam **P** || 6 aedis PL^1 *om.* A^xL || 7 bouem **CL** bonum **P** || 8 uolturiumque (uult-) PA^p uulturemque $A^1N^{\sigma 2}L$ || 12 obsecratio **P** et obsecratio C^1L || 14 iis] tribus *W. S. Watt* || 17 duo $SpA^pN^{\sigma 2}L$ in **P** ii *Drak.* || 18 ad A^pL in **P** || 19 lectionem B^xAN legionem **P** || 20 a $A^pN^{\sigma 2}L$ *om.* **P** || 21 ut qui $A^pN^{\sigma 2}L$ ut **P** qui **C** || 22 is t. Sp*?* et ii t. **P** is lelius $A^pN^{\sigma 2}L$ || 23 ei $SpN^{\sigma 2}L$ et **P** || 24 facturum lecturumque **L** lecturum facturumque **P** || 25 uicturus **P** dicturus C^xL || 27 senatu] senatum *Riem.* || 29 cladem $A^pN^{\sigma 2}L$ *om.* **P** | in **P** inde **L** || 33 quae **P** qui $N^{\sigma 2}L$ | emeruerant **P** meruerant *recc.* || 33.34 dena stipendia $A^pN^{\sigma 2}L$ denascendia **P**

conquisiuerunt qui equo merere deberent, atque ex iis qui principio eius *209* belli septemdecim annos nati fuerant neque militauerant omnes aerarios fecerunt. locauerunt inde reficienda quae circa forum incendio con- 16 sumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

Transactis omnibus quae Romae agenda erant, consules ad bellum 12 profecti. prior Fuluius praegressus Capuam; post paucos dies consecutus 2 Fabius, qui et collegam coram obtestatus et per litteras Marcellum ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem dum ipse Tarentum oppugnaret; ea urbe adempta hosti iam undique pulso, nec ubi consisteret nec 3 quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Regium etiam nuntium mittit ad praefectum praesidii quod ab 4 Laeuino consule aduersus Bruttios ibi locatum erat – octo milia homi- 5 num, pars maxima ab Agathyrna sicut ante dictum est ex Sicilia traducta, rapto uiuere hominum adsuetorum; additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. hanc manum ad 6 Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. imperata non impigre solum sed etiam auide executi, direptis fugatisque cultoribus agri, summa ui urbem oppugnabant.

Marcellus et consulis litteris excitus et quia ita in animum indu- 7 xerat neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus ad Canusium Hannibali occurrit. sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus; 8 ceterum ut appropinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus uestigiis instabat, castraque castris conferebat; et 9 opere perfecto extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites peditumque iaculatores leuia certamina serens, casum uniuersae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id quod 10 uitabat certamen. nocte praegressum adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus; castra inde ponentem pugnando undique in munitores operibus prohibet. ita signa conlata pugnatumque totis copiis, et cum iam nox instaret Marte aequo discessum est. castra exiguo distantia spatio raptim ante noctem permunita. postero die luce prima Marcellus in 11 aciem copias eduxit; nec Hannibal detractauit certamen, multis uerbis

7 Plut. Marc. 25. 2 || 11 Plut. Fab. 22

1 merere Sp?Ta^{2}N mereri PA^{P}L | deberent atque SpTa^{2}A^{P}N$^{\sigma 2}$L defrenatque P || 4 regium C^x regiam P regiae *Gron.* || 6 praegressus P progressus L || 8 detinerent L detineret P || 9 nec ubi A^{P}N$^{\sigma 2}$L ne uiri P || 10 fidum A^{P}N$^{\sigma 2}$L fidem P | remorandi P morandi SpL || 12 hominum *secl. Gron.* || 14 indidem PA^{P}L itidem N$^{\sigma 2}$ || 16 depopulandum π L depostulandum P | cauloniam A^{P}N$^{\sigma 2}$ (-eam) cantoneam P || 19 ita Sp?N$^{\sigma 2}$L *om.* P | in animum induxerat SpA^{P}N$^{\sigma 2}$ induxerunt in animum P induxerat in animum L || 21 ubi π L ibi P || 26 turmatim π^2 L turbatim P || 29 praegressum PSp praegressum eum ANL || 30 ponentem M^2 π^2L potentem P || 31 conlata P^{x}L conlocata P

209 adhortatus milites ut memores Trasumenni Cannarumque contunderent
12 ferociam hostis. urgere atque instare eum; non iter quietos facere, non
castra ponere pati, non respirare aut circumspicere; cottidie simul orien-
tem solem et Romanam aciem in campis uidendam esse. si uno proelio
haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.
13 his inritati adhortationibus, simulque taedio ferociae hostium cottidie
14 instantium lacessentiumque, acriter proelium ineunt. pugnatum amplius
duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii
coepere. quod ubi Marcellus uidit, duodeuicensimam legionem in primam
15 aciem inducit. dum alii trepidi cedunt alii segniter subeunt, turbata tota
16 acies est, dein prorsus fusa, et uincente pudorem metu terga dabant. ce-
cidere in pugna fugaque ad duo milia et septingenti ciuium sociorumque,
in iis quattuor Romani centuriones, duo tribuni militum M. Licinius et
17 M. Heluius. signa militaria quattuor de ala prima quae fugit, duo de le-
gione quae cedentibus sociis successerat amissa.

13 Marcellus postquam in castra reditum est contionem adeo saeuam
atque acerbam apud milites habuit ut proelio per diem totum infeliciter
2 tolerato tristior iis irati ducis oratio esset. 'Dis immortalibus ut in tali re
laudes gratesque' inquit 'ago quod uictor hostis, cum tanto pauore inci-
dentibus uobis in uallum portasque, non ipsa castra est adgressus;
3 deseruissetis profecto eodem terrore castra quo omisistis pugnam. qui
pauor hic, qui terror, quae repente qui et cum quibus pugnaretis obliuio
animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes quos uincendo et uictos se-
4 quendo priorem aestatem absumpsistis, quibus dies noctesque fugienti-
bus per hos dies institistis, quos leuibus proeliis fatigastis, quos hesterno
5 die nec iter facere nec castra ponere passi estis. omitto ea quibus gloriari
potestis; cuius et ipsius pudere ac paenitere uos oportet, referam. nempe
6 aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. quid haec nox, quid hic
dies attulit? uestrae iis copiae imminutae sunt, an illorum auctae? non
equidem mihi cum exercitu meo loqui uideor, nec cum Romanis militi-
7 bus; corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos ha-
buissetis, terga uestra uidisset hostis, signa alicui manipulo aut cohorti
ademisset? adhuc caesis legionibus Romanis gloriabatur; uos illi hodierno
die primum fugati exercitus dedistis decus.'

16 Plut. Marc. 25. 8sqq.

2 iter quietos facere **Sp** inter quietos facere **N**$^{\sigma 2}$ *om.* **PL** || 2. 3 non castra **P** castra non **Sp**?**L** || 7 ineunt **CM**^{2} π^{2} in eum **P** || 10 trepidi **P** trepide **Sp** || 12 pugna fugaque **N**$^{\sigma 2}$**L** pugnaque **P** | septingenti **P** septingentos **A**^{p} || 13 in iis **P** in his π inter quos fuere **A**^{p} || 21 profecto **CM**^{2} π^{2} praefecto **P** || 24 priorem aestatem **TaSp** priore aestate **P** in priorem aestatem **L** || 25 fatigastis π fatigatis **PTa** fugastis **ANL** || 27 ac paenitere **PSpTa**^{x} *om.* **Ta** | referam **PTa** *om.* **SpN**$^{\sigma 2}$**L** || 30 meo loqui **SpTaA**^{p}**N**$^{\sigma 2}$ me loqui **P** eloqui **R**^{x}**M** || 31 arma eadem sunt **Ta** arma sut eadem **P** eadem arma sunt **A**^{p}**N**$^{\sigma 2}$**L** | an si **TaA**^{p}**N**^{x} anni **P** || 33 ademisset **TaL** abstulisset **P**

209
Clamor inde ortus ut ueniam eius diei daret; ubi uellet, deinde experi- 8
retur militum suorum animos. 'Ego uero experiar,' inquit, 'milites, et
uos crastino die in aciem educam ut uictores potius quam uicti ueniam
impetretis quam petitis.' cohortibus quae signa amiserant hordeum dari 9
iussit, centurionesque manipulorum quorum signa amissa fuerant destric-
tis gladiis discinctos destitui; et ut postero die omnes pedites equites ar-
mati adessent edixit. ita contio dimissa fatentium iure ac merito sese 10
increpitos, neque illo die uirum quemquam in acie Romana fuisse praeter
unum ducem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia uictoria esset.
postero die armati ornatique ad edictum aderant. imperator eos conlau- 11
dat pronuntiatque a quibus orta pridie fuga esset cohortesque quae signa
amisissent se in primam aciem inducturum; edicere iam sese omnibus 12
pugnandum ac uincendum esse, et adnitendum singulis uniuersisque ne
prius hesternae fugae quam hodiernae uictoriae fama Romam perueniat.
inde cibo corpora firmare iussi ut si longior pugna esset uiribus suffice- 13
rent. ubi omnia dicta factaque sunt quibus excitarentur animi militum,
in aciem procedunt.

Quod ubi Hannibali nuntiatum est, 'Cum eo nimirum' inquit 'hoste res 14
est qui nec bonam nec malam ferre fortunam possit. seu uicit, ferociter
instat uictis; seu uictus est, instaurat cum uictoribus certamen.' signa 2
inde canere iussit, et copias educit. pugnatum utrimque aliquanto quam
pridie acrius est, Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus,
Romanis ad demendam ignominiam. sinistra ala ab Romanis et cohortes 3
quae amiserant signa in prima acie pugnabant, et legio duodeuicensima
ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero le- 4
gati cornibus praeerant; Marcellus mediam aciem hortator testisque
praesens firmabat. ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, 5
et id roboris in omni exercitu erat.

Cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem 6
induci iussit si quem inicere ea res tumultum ac pauorem posset. et primo 7
turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis partim dissipatis terrore
qui circa erant, nudauerant una parte aciem, latiusque fuga manasset ni 8

18 Plut. Marc. 26. 2 sqq.; Oros. 4. 18. 4

4 amiserant **Ta** $A^{P}N^{\sigma 2}$**L** amiserunt **P** || 6 destitui **Ta** destitui iussit **P** destituit **Sp**$N^{\sigma 2}$**L** | pedites equites **Ta** equites pedites **P** pedites equitesque **L** || 7 fatentium **Sp**$A^{P}N^{\sigma 2}$ fatendum **P** || 8 quemquam $A^{P}N^{\sigma 1}$**L** quemque **P** || 10 armati ornatique **TaSpL** ornati armatique **P** ornati *Conw.* | imperator eos **TaC**A^{P}**L** imperatores **P** || 11 cohortesque quae $N^{\sigma 2}$**L** cohortes quaeque **P** || 15 iussi **P**A^{x} iussit **C**$N^{\sigma 2}$**L** | si $A^{P}N^{\sigma 2}$**L** *om.* **P** || 16 factaque $A^{P}N^{\sigma 2}$**L** quae **P** | excitarentur $N^{\sigma 2}$**L** exutarentur **P** || 18. 19 res est $N^{\sigma 2}$**L** resset **P** res esset A^{P} || 19 possit **P** potest $N^{\sigma 2}$**L** || 20 seu uictus $A^{P}N^{\sigma 2}$**L** *om.* **P** || 21 et **Sp**?$N^{\sigma 2}$**L** *om.* **P** || 23 sinistra] dextra *Per.* || 24 duodeuicesima *Per. ex 27. 12. 14* uicensima *codd.* || 26 testisque **P** testis **Sp** || 31 et **SpL** π *om.* **P** | dissipatis **C**$A^{P}N^{\sigma 2}$**L** disputatis **P** | terrore A^{P} $N^{\sigma 2}$**L** errore **P**

209 C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati mani-
pulum eius signi sequi se iussisset. duxit ubi maxime tumultum conglo-
9 batae beluae faciebant, pilaque in eas conici iussit. haesere omnia tela,
haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu et tam conferta turba;
sed ut non omnes uolnerati sunt, ita in quorum tergis infixa stetere pila,
10 ut est genus anceps, in fugam uersi etiam integros auertere. tum iam non
unus manipulus sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fu-
gientium elephantorum poterat, pila conicere. eo magis ruere in suos be-
luae, tantoque maiorem stragem edere quam inter hostes ediderant quanto
acrius pauor consternatam agit quam insidentis magistri imperio regitur.
11 in perturbatam transcursu beluarum aciem signa inferunt Romani pedi-
12 tes, et haud magno certamine dissipatos trepidantesque auertunt. tum
in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est
13 factus quam in castra pauentes compulsi sunt. nam super alia quae
terrorem trepidationemque facerent elephanti forte duo in ipsa porta
corruerant, coactique erant milites per fossam uallumque ruere in castra.
ibi maxima hostium caedes facta; caesa ad octo milia hominum, quinque
14 elephanti. nec Romanis incruenta uictoria fuit; mille ferme et septin-
genti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi;
15 uolnerati permulti ciuium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra
mouit. cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

15 Speculatores qui prosequerentur agmen missi postero die rettulerunt
2 Bruttios Hannibalem petere. iisdem ferme diebus et ad Q. Fuluium con-
sulem Hirpini et Lucani et Volceientes traditis praesidiis Hannibalis
quae in urbibus habebant dediderunt sese clementerque a consule cum
3 uerborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti, et Brut-
tiis similis spes ueniae facta est cum ab iis Vibius et Paccius fratres,
longe nobilissimi gentis eius, eandem quae data Lucanis erat condicio-
nem deditionis petentes uenissent.

4 Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam ui cepit; ibi ad
quattuor milia hominum capta et ceterae praedae aliquantum. inde Ta-
5 rentum profectus in ipsis faucibus portus posuit castra. naues quas Laeui-
nus tutandis commeatibus habuerat partim machinationibus onerat
apparatuque moenium oppugnandorum, partim tormentis et saxis om-

31 Pol. 10. 1; Zon. 9. 8

4 difficili *edd.* difficile *codd.* | tam π^2L tum P eum Sp || 10 consternatam . . . regitur PSpN$^{\sigma 2}$ consternatas . . . reguntur A^P || 12 dissipatos L dissupatas P || 15 facerent PL fecerant A^P | forte A^{P}N$^{\sigma 2}$L que P quoque *Gron.* || 16 corruerant π corruerat P corruerunt C || 19 mille et trecentos N$^{\sigma 2}$L ∞ ccc P || 22 prosequerentur PL sequerentur Sp || 24 Volceientes *edd.* uulcientis P uolcentes A^{P}L || 26 accepti SpL acceptis P accepti sunt π^2 || 27 spes AN$^{\sigma 2}$L res P | uibius A^{P}L uiuius P || 30 in A^{P}N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 31 quattuor A^{P}N$^{\sigma 2}$L tria P || 32 quas Laeuinus *Ung.* quasi liuius P quas liuius M^1π^2L || 33 partim π^2L partem P || 34 apparatuque L apparatu quoque P

nique missilium telorum genere. instruit onerarias quoque, non eas solum 209
quae remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii 6
procul ex nauibus uolnerarent moenium propugnatores. hae naues ab 7
aperto mari ut urbem adgrederentur instructae parataeque sunt; et
erat liberum mare, classe Punica cum Philippus oppugnare Aetolos para-
ret Corcyram tramissa. in Bruttiis interim Cauloniae oppugnatores sub 8
aduentum Hannibalis ne opprimerentur, in tumulum a praesenti impetu
tutum, ad cetera inopem concessere.
Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem ingentem 9
potiundam adiuuit. praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Taren-
tini habebant. eius praesidii praefectus deperibat amore mulierculae 10
cuius frater in exercitu Fabi consulis erat. is certior litteris sororis factus
de noua consuetudine aduenae locupletis atque inter populares tam ho-
norati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid
speraret ad consulem detulit. quae cum haud uana cogitatio uisa esset, 11
pro perfuga iussus Tarentum transire; ac per sororem praefecto conci-
liatus primo occulte temptando animum, dein satis explorata leuitate
blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiae loci cui
praepositus erat. ubi et ratio agendae rei et tempus conuenit, miles nocte 12
per interualla stationum clam ex urbe emissus ea quae acta erant quaeque
ut agerentur conuenerat ad consulem refert.
Fabius uigilia prima dato signo iis qui in arce erant quique custodiam 13
portus habebant, ipse circumito portu ab regione urbis in orientem uersa
occultus consedit. canere inde tubae simul ab arce, simul a portu et ab 14
nauibus quae ab aperto mari adpulsae erant, clamorque undique cum
ingenti tumultu unde minimum periculi erat de industria ortus. consul 15
interim silentio continebat suos. igitur Democrates qui praefectus antea
classis fuerat forte illi loco praepositus, postquam quieta omnia circa se
uidit, alias partes eo tumultu personare ut captae urbis interdum exci-
taretur clamor, ueritus ne inter cunctationem suam consul aliquam uim 16
faceret ac signa inferret, praesidium ad arcem unde maxime terribilis
accidebat sonus traducit. Fabius cum et ex temporis spatio et ex silentio 17

10 Sil. 15. 320sqq.; Plut. Fab. 21. 1sqq.; Polyaenus 8. 14. 3; App. Hann. 49; Eutrop. 3. 16; Auct. Vir. Ill. 43. 5sq.; Oros. 4. 18. 5

1 telorum P telorumque A^{P}L | genere. instruit *interpunxi* | quoque non eas A^{P} $N^{\sigma 2}$L *om.* P || 3 ab P ut L ut ab *Ma.* || 4 ut C^{x}N *om.* PL || 6 cauloniae K caulonee $A^{P}N^{\sigma 2}$ cautones P Caulonis *Gron.* || 7 aduentum L aduentu P || 8 ad … concessere Sp A^{P}L sere P se recepere P^{2} || 9 momentum $A^{P}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 14 impelli P impelli iam $N^{\sigma 2}$ || 16 pro perfuga CL pro ter fuga P profuga Sp || 21 refert PL defert A^{P} || 24 simul a portu π^{2} simul ab ortu P et a portu SpL | ab^{2} P a SpL || 25 ab P *om.* Sp ANL | clamorque P clamor CA^{P}L || 27 antea Sp? $N^{\sigma 2}$L *om.* P || 28 illi Sp? $A^{P}N^{\sigma 2}$L illo P || 32 accidebat Sp accedebat PL | et^{1} P *om.* SpL

209 ipso – quod ubi paulo ante strepebant excitantes uocantesque ad arma,
inde nulla accidebat uox – deductas custodias sensisset, ferri scalas ad
eam partem muri qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare prodi-
18 tionis conciliator nuntiauerat iubet. ea primum captus est murus adiu-
uantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem est; deinde
19 proxima refracta porta ut frequenti agmine signa inferrentur. tum cla-
more sublato sub ortum ferme lucis nullo obuio armato in forum perue-
niunt, omnesque undique qui ad arcem portumque pugnabant in se con-
uerterunt.

16 Proelium in aditu fori maiore impetu quam perseuerantia commissum
est. non animo, non armis, non arte belli, non uigore ac uiribus corporis
2 par Romano Tarentinus erat; igitur pilis tantum coniectis, prius paene
quam consererent manus terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera
3 in suas amicorumque domos. duo ex ducibus Nico et Democrates for-
titer pugnantes cecidere. Philemenus qui proditionis ad Hannibalem auc-
4 tor fuerat cum citato equo ex proelio auectus esset, uagus paulo post
equus errans per urbem cognitus, corpus nusquam inuentum est; credi-
5 tum uolgo est in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem au-
tem praefectum Punici praesidii, cum commemoratione paterni hospitii
6 positis armis uenientem ad consulem, miles obuius obtruncat. alii alios
passim sine discrimine armatos inermes caedunt, Carthaginienses Taren-
tinosque pariter; Bruttii quoque multi passim interfecti, seu per errorem
seu uetere in eos insito odio seu ad proditionis famam, ut ui potius atque
7 armis captum Tarentum uideretur, exstinguendam. tum a caede ad diri-
piendam urbem discursum. triginta milia seruilium capitum dicuntur
capta, argenti uis ingens facti signatique, auri tria milia octoginta pondo,
8 signa tabulae prope ut Syracusarum ornamenta aequauerint. sed maiore
animo generis eius praeda abstinuit Fabius quam Marcellus; qui inter-
roganti scribae quid fieri signis uellet ingentis magnitudinis – di sunt,

22 Plut. Fab. 25. 5sqq. || 27 Strabo 6. 3. 1 (278c); Plut. Marc. 21. 3; Augustin. C. D. 1. 6

3 agitare PL cogitare Sp || 5 deinde SpL inde P || 6 proxima SpL ex proxuma P et proxima $C^2 \pi^2$ || 10 aditu $C^x N^{\sigma 2}$L auditu P || 12 paene PL *om.* Sp? || 15 Philemenus *Drak. ex 25. 8. 3 et Pol. 8. 24. 4* philemenes *codd.* || 16 uagus PL uacuus *Ald.* || 17 errans *del. Walt.* | nusquam AL nūquam P nunquam π || 18 praecipitasse PSp? praecipitatum esse L || 21 passim *del. Conw.* | inermes P inermesque $A^p N^{\sigma 2}$L || 22 bruttii P bruttiis $N^{\sigma 2}$ | multi passim A^pL multi P multis passim (*tum* interfectis) $N^{\sigma 2}$ || 24 a P ab $N^{\sigma 2}$L || 25 triginta milia *recc.* milia triginta PL || 26 capta $A^p N^{\sigma 2}$L capti P | tria milia octoginta *Ma. ex Plut. Fab. 18. 7* LXXXIII milia *codd.* || 27 signa L signata P signa et *Alsch.* | aequauerint P aequarent Sp$A^p N^{\sigma 2}$L | sed Sp?L sed et P set N^x || 28. 29 interroganti scribae $C^x A^p N^{\sigma 1}$L interrogatis scribae P interrogante scriba *Drak.* || 29 signis PL de signis $C^x A^p$

suo quisque habitu in modum pugnantium formati – deos iratos Taren- *209*
tinis relinqui iussit. murus inde qui urbem ab arce dirimebat dirutus est 9
ac disiectus.

Dum haec Tarenti aguntur Hannibal, iis qui Cauloniam obsidebant in
deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti dies noctesque cursim 10
agmine acto, cum festinans ad opem ferendam captam urbem audisset,
'Et Romani suum Hannibalem' inquit 'habent. eadem qua ceperamus
arte Tarentum amisimus.' ne tamen fugientis modo conuertisse agmen 11
uideretur, quo constiterat loco quinque milia ferme ab urbe posuit ca-
stra; ibi paucos moratus dies Metapontum sese recepit. inde duos Meta- 12
pontinos cum litteris principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum
mittit, fidem ab consule accepturos impunita iis priora fore si Metapon-
tum cum praesidio Punico prodidissent. Fabius uera quae adferrent esse 13
ratus, diem qua accessurus esset Metapontum constituit, litterasque ad
principes dedit quae ad Hannibalem delatae sunt. enimuero laetus suc- 14
cessu fraudis si ne Fabius quidem dolo inuictus fuisset, haud procul Me-
taponto insidias ponit. Fabio auspicanti priusquam egrederetur ab Ta- 15
rento, aues semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque caesa con-
sulenti deos haruspex cauendum a fraude hostili et ab insidiis praedixit.
Metapontini, postquam ad constitutam non uenerat diem, remissi ut 16
cunctantem hortarentur, ac repente comprehensi metu grauioris quaestio-
nis detegunt insidias.

Aestatis eius principio qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania cum 17
hiemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis partim *(208)*
remissione obsidum captiuorumque absumpsisset, Edesco ad eum clarus
inter duces Hispanos uenit. erant coniunx liberique eius apud Romanos; 2
sed praeter eam causam etiam uelut fortuita inclinatio animorum, quae
Hispaniam omnem auerterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum.
eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniae 3
principibus, cum omni popularium manu relicto Hasdrubale secedendi
in imminentes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus re-
ceptus ad Romanos esset. Hasdrubal cum hostium res tantis augescere 4
incrementis cerneret, suas imminui, ac fore ut, nisi audendo aliquid
moueret, qua coepissent ruerent, dimicare quam primum statuit. Scipio 5
auidior etiam certaminis erat, cum a spe quam successus rerum augebat

4 Plut. Fab. 23.1 || 10 Plut. Fab. 19.7 sq.; Zon. 9.8 || 23 Pol. 10.34.1 sqq., 37.1 sqq.

1 modum **A**^{p}**N**$^{\sigma 2}$**L** domum **P** || 2 inde qui **C** qui inde **P** || 4 tarenti **A**^{p} *om.* **PL** || 6 acto **SpL** facto **P** || 9 uideretur **C**^{x} uidetur **P** | constiterat **C**^{x} constituerat **PL** || 12 iis **PN**$^{\sigma 2}$ (is) his π**L** *om.* **Sp**? || 16 fuisset **P** esset **Sp**? **A**^{p}**L** || 19 a **A**^{p}**N**$^{\sigma 2}$**L** *om.* **P** || 20 constitutam **L** constitutum **P** || 28 punico **A**^{p}**N**$^{\sigma 2}$**L** ponic. **P** || 29 dubie **C**^{x}**AN** dubiis **P** || 32 tantis **PL** tacitis **Sp** || 34 moueret **C**^{1}**N**$^{\sigma 2}$**L** mouerent **P** | ruerent **Sp A**^{p}**N**$^{\sigma 2}$**L** fluerent **P** || 35 a **Sp**? ea **PL**

209 (208) tum quod, priusquam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare
6 duce exercituque quam simul cum uniuersis malebat. ceterum etiamsi
cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat.
nam cum uideret nullum esse nauium usum, quia uacua omnis Hispa-
niae ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarracone nauales
7 socios terrestribus copiis addidit; et armorum adfatim erat ⟨et⟩ capto-
rum Carthagine et quae post captam eam fecerat tanto opificum numero
incluso.
8 Cum iis copiis Scipio ueris principio ab Tarracone egressus — iam enim
et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum uolebat —
9 ducere ad hostem pergit. per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi
fines transiret prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Man-
10 donius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus haud-
quaquam ⟨ut⟩ barbarus stolide incauteue, sed potius cum uerecundia
⟨ac⟩ grauitate, propiorque excusanti transitionem ut necessariam quam
11 glorianti eam uelut primam occasionem raptam: scire enim se trans-
fugae nomen exsecrabile ueteribus sociis, nouis suspectum esse, neque
eum se reprehendere morem hominum si tam anceps odium causa, non
12 nomen faciat. merita inde sua in duces Carthaginienses commemorauit,
auaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis iniurias in se
13 atque populares. itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos
fuisse; animum iam pridem ibi esse ubi ius ac fas crederent coli. ad deos
quoque confugere supplices qui nequeant hominum uim atque iniurias
14 pati. se id Scipionem orare ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec ho-
nori sit. quales ex ea die experiundo cognorit, perinde operae eorum pre-
15 tium faceret. ita prorsus respondet facturum Romanus, nec pro trans-
fugis habiturum qui non duxerint societatem ratam ubi nec diuini quic-
16 quam nec humani sanctum esset. productae deinde in conspectum iis
coniuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in ho-
17 spitium abducti; postero die foedere accepta fides dimissique ad copias
adducendas. iisdem deinde castris tendebant donec ducibus iis ad hostem
peruentum est.
18 Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baecu-

33 Pol. 10. 38. 7 sqq.; App. Ib. 24 fin.

5 punicis erat $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 6 ⟨et⟩ *suppl. Alsch.* || 6.7 captorum carthagine $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 7.8 numero incluso $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P numero officinis incluso *Weiss.* || 9 copiis PL *om.* Sp? | iam enim PL *om.* Sp? || 12–13 et mandonius . . . indibilis $A^{P}N^{\sigma 1}L$ *om.* P || 14 ⟨ut⟩ *suppl. Ald.* || 15 ⟨ac⟩ *suppl. Alsch.* et C^{x} | excusanti $C^{x}L$ excusati P || 15.16 quam glorianti PL qua gloriati Sp || 16 eam $C^{x}L$ ea PSp | raptam $PN^{\sigma 2}L$ rapta Sp || 18 morem A^{v} nomen P amorem Sp $A^{P}N^{\sigma 2}L$ | tam PL^{1} tamen Sp? $N^{x}L$ || 20 iniurias $A^{P}N^{\sigma 2}L$ iniuria P iniuriam C^{x} || 20.21 in se atque $A^{P}N^{\sigma 2}L$ instatque P || 22 deos A^{P} eos PL || 25 ea Sp? $A^{P}N^{\sigma 2}L$ hac P || 26 faceret P faciat $SpN^{\sigma 2}L$ || 28 iis A^{v} is P eius Sp? $A^{P}N^{\sigma 2}L$ || 31 castris P in castris $N^{\sigma 2}L$ || 33 Baeculam *Sig.* baesulam P betulam L

lam erat; pro castris equitum stationes habebant. in eas uelites antesi- 2
gnanique et qui primi agminis erant aduenientes ex itinere, priusquam
castris locum acciperent, adeo contemptim impetum fecerunt ut facile
appareret quid utrique parti animorum esset. in castra trepida fuga com- 3
pulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis inlata. atque illo 4
quidem die inritatis tantum ad certamen animis castra Romani posue-
runt. nocte Hasdrubal in tumulum copias recepit plano campo in summo 5
patentem; fluuius ab tergo, ante circaque uelut ripa praeceps oram eius
omnem cingebat. suberat et altera inferior summissa fastigio planities; 6
eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. in hunc 7
inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris
hostium aciem uidit, equites Numidas leuiumque armorum Baliares et
Afros demisit. Scipio circumuectus ordines signaque ostendebat hostem, 8
praedamnata spe aequo dimicandi campo captantem tumulos, loci
fiducia non uirtutis aut armorum, stare in conspectu. sed altiora moenia
habuisse Carthaginem quae transcendisset miles Romanus; nec tumulos 9
nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines,
quas cepissent, hostibus ut per praecipitia et praerupta salientes fuge-
rent; eam quoque se illis fugam clausurum. cohortesque duas alteram 10
tenere fauces uallis per quam deferretur amnis iubet, alteram uiam in-
sidere quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret.

Ipse expeditos qui pridie stationes hostium pepulerant ad leuem arma-
turam infimo stantem supercilio ducit. per aspreta primum, nihil aliud 11
quam uia impediti, iere; deinde ut sub ictum uenerunt telorum primo
omnis generis uis ingens effusa in eos est. ipsi contra saxa, quae locus 12
strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum
sed etiam turba calonum immixta armatis. ceterum quamquam adscen- 13
sus difficilis erat et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen
succedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. qui simul cepere 14
aliquid aequi loci ubi firmo consisterent gradu, leuem et concursatorem
hostem atque interuallo tutum cum procul missilibus pugna eluditur,
instabilem eundem ad comminus conserendas manus expulerunt loco, et
cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. inde 15
Scipio, iussis aduersus mediam euadere aciem uictoribus, ceteras copias
cum Laelio diuidit, atque eum parte dextra tumuli circumire donec mol-

1 in A^{P}N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 3 acciperent P caperent N$^{\sigma 2}$L || 7 recepit N$^{\sigma 2}$L recipit P || 8 patentem fluuius SpN$^{\sigma 2}$L patent et fuluius P || 10 altera *edd.* alteram *codd.* | faciliori adscensu *Ma.* || 13 demisit *Ald.* dimisit *codd.* || 14 aequo dimicandi L dimicandi aequo P || 15 aut armorum Sp?N$^{\sigma 2}$L armorumque P || 17 ne PA^{P}L nec Mπ^2 || 18 hostibus Sp?N$^{\sigma 2}$ hostes PL || 20 deferretur PN$^{\sigma 2}$L defertur Sp || 23 aspreta Sp aspera PL | primum SpA^{P}N$^{\sigma 2}$L prima P || 26 praebet A^{P}N$^{\sigma 2}$L praemet P || 27 a(d)scensus CM$^{2}\pi^{2}$L accensus P || 29 primi qui P primique *Leo* || 30 consisterent πL consisterunt P || 33 cum P *om.* Sp?N$^{\sigma 2}$L | altiori SpL altiore P

209 (208) lioris adscensus uiam inueniret iubet; ipse ab laeua circuitu haud magno
16 in transuersos hostes incurrit. inde primo turbata acies est dum ad cir-
cumsonantem undique clamorem flectere cornua et obuertere ordines
17 uolunt. hoc tumultu et Laelius subiit; et dum pedem referunt ne ab tergo
uolnerarentur, laxata prima acies locusque ad euadendum et mediis
18 datus est, qui per tam iniquum locum stantibus integris ordinibus ele-
19 phantisque ante signa locatis nunquam euasissent. cum ab omni parte
caedes fieret Scipio, qui laeuo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in
20 nuda latera hostium pugnabat. et iam ne fugae quidem patebat locus;
nam et stationes utrimque Romanae dextra laeuaque insederant uias, et
porta castrorum ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione
elephantorum quos territos aeque atque hostes timebant. caesa igitur ad
octo milia hominum.

19 Hasdrubal iam antequam dimicaret pecunia rapta elephantisque prae-
missis, quam plurimos poterat de fuga excipiens praeter Tagum flumen
2 ad Pyrenaeum tendit. Scipio castris hostium potitus cum praeter libera
capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captiuis
decem milia peditum duo milia equitum inuenit. ex iis Hispanos sine pre-
3 tio omnes domum dimisit, Afros uendere quaestorem iussit. circumfusa
inde multitudo Hispanorum et ante deditorum et pridie captorum regem
4 eum ingenti consensu appellauit. tum Scipio silentio per praeconem facto
sibi maximum nomen imperatoris esse dixit quo se milites sui appellas-
5 sent; regium nomen, alibi magnum, Romae intolerabile esse. regalem
animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti
6 iudicarent; uocis usurpatione abstinerent. sensere etiam barbari magni-
tudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam
7 alto fastigio aspernantis. dona inde regulis principibusque Hispanorum
diuisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos quos uellet eligere
Indibilem iussit.

8 Cum Afros uenderet iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter
eos forma insigni cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit.
9 quem cum percontaretur Scipio quis et cuias et cur id aetatis in castris
fuisset, Numidam esse se ait, Massiuam populares uocare. orbum a patre
relictum apud maternum auum Galam, regem Numidarum, eductum;
cum auunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginien-

19 Pol. 10. 40. 2 sqq. || 30 Val. Max. 5. 1. 7

1 ipse M π^2L ipsi P || 8 fieret PL fierent Sp || 10 nam A^{p}N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 11 porta . . . clausa erat P portam clauserat M A^v (portas) L || 12 atque N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 18 iis L (hiis) J his K *om.* P || 23 intolerabile PL intolerandum Sp || 24 in se esse N$^{\sigma 2}$L inesse P | taciti A^{p}N$^{\sigma 2}$L tacite P || 25 sensere L censere P || 27 alto A^{p}L magno P || 28 captorum PL captiuorum N^x || 33 esse se N$^{\sigma 2}$L esse P se esse A^p | massiuam C massium PL || 34 eductum π^2 edictum P educatum M^{2}A^{p}L

sibus uenisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter aetatem a 10
Masinissa nunquam ante proelium inisse. eo die quo pugnatum cum Romanis esset inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse;
ibi prolapso equo effusum in praeceps captum ab Romanis esse. Scipio 11
cum adseruari Numidam iussisset, quae pro tribunali agenda erant peragit; inde cum se in praetorium recepisset, uocatum eum interrogat uelletne ad Masinissam reuerti. cum effusis gaudio lacrimis cupere uero dice- 12
ret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clauo cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat; iussisque prosequi quoad uellet equitibus dimisit.

De bello inde consilium habitum; et auctoribus quibusdam ut con- 20
festim Hasdrubalem persequeretur, anceps id ratus ne Mago atque alter 2
Hasdrubal cum eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae
populis absumpsit. paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, 3
cum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem uenere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cetera
exsequenda belli haud parum opportuni. ibi conferentibus quid in cuius- 4
que prouinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniae oram quae ad Oceanum et Gades uergit ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam cense-
bat; inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat beneficiis Sci- 5
pionis occupatos omnium animos publice priuatimque esse, nec transitionibus finem ante fore quam omnes Hispani milites aut in ultima Hi-
spaniae amoti aut traducti in Galliam forent. itaque etiam si senatus 6
Carthaginiensium non censuisset eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset, simul ut Hispanos omnes
procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. exercitum eius cum 7
transitionibus tum aduerso proelio imminutum Hispanis repleri ⟨placere⟩ militibus, et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares
traicere; Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, 8
nec cum Romano manus conserere; Masinissae ex omni equitatu quod roboris esset tria milia equitum expleri, eumque uagum per citeriorem

2 die P die se $N^{\sigma 2}$L || 3 inscio $C^{x}M^{2}\pi^{2}$ in scipio P || 6 uelletne $N^{\sigma 2}$L uelle P || 10 dimisit P dimittit L || 12 persequeretur Sp?L consequeretur P | alter $N^{\sigma 2}$L *om.* P || 14 pyrenaeum C^{x} pyrenaeo P | ipse π ipso P || 19 exsequendi *Ma.* | haud $A^{p}N^{\sigma 2}$ hauo P || 20 prouinciae] prouincia et *Ma.* || 21 hispaniae oram $A^{p}N^{\sigma 2}$L hispania eorum P | gades π cadis P || 26 amoti P moti SpN^{x}L || 28 rerumque $A^{p}N^{3}$L rerum P | ut Sp?$N^{\sigma 2}$L et P || 30 ⟨placere⟩ *addidi* || 33 lusitaniam $M^{2}A^{p}N^{\sigma 2}$ dusitanum F || 34 romano manus Sp$A^{p}N^{\sigma 2}$L romanus P || 35 uagum $N^{\sigma 2}$L uacuum P

209 (208) Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his
decretis ad exsequenda quae statuerant duces digressi. haec eo anno in
Hispania acta.
9 Romae fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum captum astu
10 magis quam uirtute gloriae tamen esse, Fului senescere fama, Marcellus
etiam aduerso rumore esse, superquam quod primo male pugnauerat,
quia uagante per Italiam Hannibale media aestate Venusiam in tecta
11 milites abduxisset. inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis.
is iam a prima pugna quae aduersa fuerat adsiduis contionibus infamem
12 inuisumque plebei Claudium fecerat; et iam de imperio abrogando eius
agebat, cum tamen necessarii Claudi obtinuerunt ut relicto Venusiae
legato Marcellus Romam ueniret ad purganda ea quae inimici obicerent,
13 nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur. forte sub idem tem-
pus et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q. Fuluius consul comi-
tiorum causa Romam uenit.

21 Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu ple-
2 bisque et omnium ordinum. accusauit tribunus plebis non Marcellum
modo sed omnem nobilitatem: fraude eorum et cunctatione fieri ut Han-
nibal decimum iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi quam
3 Carthagine uixerit. habere fructum imperii prorogati Marcello populum
Romanum; bis caesum exercitum eius aestiua Venusiae sub tectis agere.
4 hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum sua-
rum ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed
postero die consulem eum ingenti consensu centuriae omnes crearent.
5 additur collega T. Quinctius Crispinus qui tum praetor erat. postero die
praetores creati P. Licinius Crassus Diues pontifex maximus, P. Licinius
Varus, Sex. Iulius Caesar, Q. Claudius.
6 Comitiorum ipsorum diebus sollicita ciuitas de Etruriae defectione
fuit. principium eius rei ab Arretinis fieri C. Calpurnius scripserat, qui
7 eam prouinciam pro praetore obtinebat. itaque confestim eo missus
Marcellus consul designatus qui rem inspiceret ac, si digna uideretur,
exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. eo metu com-
8 pressi Etrusci quieuerunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum
libertate ac legibus suis responsum ab senatu est ut redirent cum Fabius

4 Plut. Marc. 27; Fab. 23 || 28 Plut. Marc. 28

2 duces $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 3 acta $N^{\sigma 2}L$ accepta P || 4.5 astu magis Sp $A^{P}N^{\sigma 2}L$ agis P || 5 fama π famam P || 7 tecta PL exta Sp statiua *Rhen.* || 8 ei $M^{1}A^{P}L$ et P ei et $N^{\sigma 2}$ || 10 plebei P plebi $N^{x}L$ || 11 ut $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 12 romam $M^{2}L$ romae P roma $N^{\sigma 2}$ | ueniret SpL rediret P | obicerent $A^{P}N^{\sigma 2}L$ decernerent P || 13 nec PL ne CA^{P} || 17 omnium $A^{P}N^{x}L$ omni ui P | accusauit Sp accusauitque PL || 21 uenusiae $C^{x}N^{\sigma 2}$ uenusia P || 23 antiquaretur π^{2} ante quaereretur P || 25 t. M^{2}AN tum P | qui tum C$M^{2}\pi^{2}$ quintu P || 26 diues $A^{P}N^{\sigma 2}L$ diuerso P || 30 pro praetore *edd.* pro pr. P pro praetor A^{P} | itaque P *ut uid.* atque C ita L

208
consul Romam uenisset. ludi et Romani et plebeii eo anno in singulos 9
dies instaurati. aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba, plebeii C. Seruilius et Q. Caecilius Metellus. Seruilium ne- 10
gabant iure aut tribunum plebis fuisse aut aedilem esse quod patrem eius, quem triumuirum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, uiuere atque in hostium potestate esse satis constabat.
Vndecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quin- 22
tum, ut numeretur consulatus quem uitio creatus non gessit, et T. Quinctius Crispinus. utrisque consulibus Italia decreta prouincia est et duo 2
consulum prioris anni exercitus – tertius Venusiae tum erat cui Marcellus praefuerat – ita ut ex tribus eligerent duo quos uellent, tertius ei traderetur cui Tarentum et Sallentini prouincia euenisset. ceterae prouin- 3
ciae ita diuisae: praetoribus P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina et quo senatus censuisset, Sex. Iulio Caesari Sicilia, Q. Claudio [flamini] Tarentum. prorogatum imperium in annum 4
est Q. Fuluio Flacco ut prouinciam Capuam quae T. Quincti praetoris fuerat cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio Tubulo est ut pro praetore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. prorogatum et L. Veturio Philoni est ut pro praetore Galliam eandem 5
prouinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret quibus praetor obtinuisset. quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab se- 6
natu, latumque de prorogando imperio ad populum eius, qui praetor Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus obtinuerat; additae ei ad praesidium prouinciae quinquaginta longae naues quas P. Scipio ex Hispania misisset.
Et P. Scipioni et M. Silano suae Hispaniae suique exercitus in annum 7
decreti. Scipio ex octoginta nauibus quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat quinquaginta in Sardiniam tramittere iussus, quia fama erat magnum naualem apparatum eo anno Carthagine 8
esse, ducentis nauibus omnem oram Italiae Siciliaeque ac Sardiniae impleturos. et in Sicilia ita diuisa res est: Sex. Caesari exercitus Cannensis 9
datus est; M. Valerius Laeuinus – ei quoque enim prorogatum imperium

8 Fast. Cap. Degrassi 46sq.

1 in singulos P^{x}L sin singulos P singulos *Frob. 2* || 2 l. A^{p}L *om.* P | caudinus P claudius L || 3 et ... metellus A^{p}N$^{\sigma 1}$L *om.* P || 6 decem ANL nexem P nouem C || 9 uitio πN$^{\sigma 1}$L uiue P | gessit πL cessit P | t. A^{p}N$^{\sigma 1}$ (tit') L (titus) *om.* P || 10 utrisque consulibus P utrique consulum Sp?L || 14 uaro ... licinio A^{p}N$^{\sigma 1}$ *om.* P || 16 flamini *secl. Jo.* flaminio M^{2}ANL || 20 prorogatum C praerogatum P | eandem A^{p}N$^{\sigma 1}$L tandem P || 23 eius *scripsi* est *codd.* || 24 additae ei A^{p}L additum et P additae et N$^{\sigma 2}$ || 25 longae A^{p}N$^{\sigma 2}$L e P *om.* π || 31 siciliaeque ac sardiniae Sp?L siciliae sardiniaeque P || 32 diuisa res est P diuisa res Sp? diuisae res est N$^{\sigma 2}$ diuisae res L

208 est — classem quae ad Siciliam erat nauium septuaginta obtineret, adderet
eo triginta naues quae ad Tarentum priore anno fuerant; cum ea centum
10 nauium classe, si uideretur ei, praedatum in Africam traiceret. et P. Sul-
picio ut eadem classe Macedoniam Graeciamque prouinciam haberet
prorogatum in annum imperium est. de duabus quae ad urbem Romam
11 fuerant legionibus nihil mutatum; supplementum quo opus esset ut scri-
berent consulibus permissum. una et uiginti legionibus eo anno defen-
12 sum imperium Romanum est. et P. Licinio Varo praetori urbano nego-
tium datum ut naues longas triginta ueteres reficeret quae Ostiae erant,
et uiginti nouas naues sociis naualibus compleret, ut quinquaginta na-
13 uium classe oram maris uicinam urbi Romanae tueri posset. C. Calpurnius
uetitus ab Arretio mouere exercitum nisi cum successor uenisset. idem et
Tubulo imperatum ut inde praecipue caueret ne qua noua consilia ore-
rentur.

23 Praetores in prouincias profecti; consules religio tenebat quod prodi-
2 giis aliquot nuntiatis non facile litabant. et ex Campania nuntiata erant
Capuae duas aedes Fortunae et Martis et sepulcra aliquot de caelo tacta,
Cumis — adeo minimis etiam rebus praua religio inserit deos — mures in
aede Iouis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro consedisse;
3 et Ostiae murum portamque de caelo tactam, Caere uolturium uolasse in
4 aedem Iouis, Volsiniis sanguine lacum manasse. horum prodigiorum cau-
sa diem unum supplicatio fuit. per dies aliquot hostiae maiores sine li-
tatione caesae, diuque non impetrata pax deum. in capita consulum re
publica incolumi exitiabilis prodigiorum euentus uertit.

5 Ludi Apollinares Q. Fuluio Ap. Claudio consulibus a P. Cornelio Sulla
praetore urbano primum facti erant; inde omnes deinceps praetores ur-
6 bani fecerant, sed in unum annum uouebant dieque incerto faciebant. eo
anno pestilentia grauis incidit per urbem agrosque, quae tamen magis
7 in longos morbos quam in perniciales euasit. eius pestilentiae causa et
supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urba-
nus legem ferre ad populum iussus ut ii ludi in perpetuum in statam diem
uouerentur. ipse primus ita uouit fecitque ante diem tertium nonas
Quinctiles; is dies deinde sollemnis seruatus.

15 Plut. Marc. 28. 3

5 prorogatum πL praerogatum P || 6 esset ut N$^{\sigma 2}$L essent P || 7 consulibus N$^{\sigma 2}$L consules P || 8 urbano L urbem P urbis M^{2} π^{2} || 10 compleret L impleret P || 11 maris A^{p}N$^{\sigma 2}$L magis P || 13 caueret M^{2} A^{p}N$^{\sigma 2}$L caperet P | orerentur N$^{\sigma 2}$ (orir-) L caperentur P || 18 Cumis *Lips.* cum iis *codd.* | praua A^{p}N$^{\sigma 2}$L parua P || 19 casini PL casilini K || 20 ostiae (hos-) CA^{p}N$^{\sigma 2}$L ostis P | uolturium (uult-) P uulturem A^{p}N$^{\sigma 2}$L || 25 claudio consulibus a p. V *om.* PL || 27 incerto P incerta L || 28 per urbem Sp in urbe P in urbem M^{2} A^{p}N^{x}L || 29 longos morbos Sp?L morbos longos P | in perniciales SpN$^{\sigma 2}$ (imp-) L permitiabilis P perniciabilis π || 31 ut ii L uti P ut hii A^{p}N$^{\sigma 2}$ || 32 ante PL ad Sp? | nonas] idus *Merk.*

208
De Arretinis et fama in dies grauior et cura crescere patribus. itaque 24
C. Hostilio scriptum est ne differret obsides ab Arretinis accipere; cui
traderet Romam deducendos C. Terentius Varro cum imperio missus.
qui ut uenit, extemplo Hostilius legionem unam quae ante urbem castra 2
habebat signa in urbem ferre iussit, praesidiaque locis idoneis disposuit;
tum in foro citatis senatoribus obsides imperauit. cum senatus biduum 3
ad considerandum [tempus] peteret, aut ipsos extemplo dare aut se
postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. inde portas
custodire iussi tribuni militum praefectique socium et centuriones ne
quis nocte urbe exiret. id segnius neglegentiusque factum; septem prin- 4
cipes senatus priusquam custodiae in portis locarentur ante noctem cum
liberis euaserunt. postero die luce prima cum senatus in forum citari 5
coeptus esset desiderati, bonaque eorum uenierunt; a ceteris senatoribus
centum uiginti obsides liberi ipsorum accepti traditique C. Terentio Ro-
mam deducendi. is omnia suspectiora quam ante fuerant in senatu fecit. 6
itaque tamquam imminente Etrusco tumultu legionem unam, alteram ex
urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in
praesidio urbis; C. Hostilium cum cetero exercitu placuit totam prouin- 7
ciam peragrare et cauere ne qua occasio nouare cupientibus res daretur.
C. Terentius ut Arretium cum legione uenit, claues portarum cum ma- 8
gistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ra-
tus quam neglegentia intercidisse ipse alias claues omnibus portis im-
posuit, cauitque cum cura ut omnia in potestate sua essent. Hostilium 9
intentius monuit ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret,
si ne quid moueri posset praecauisset.
De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, 25
defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis et plerisque aequantibus
eos Campanorum noxae poenaeque. senatus consultum in sententiam 2
M'. Acili factum est ut oppidum praesidio custodiretur Tarentinique
omnes intra moenia continerentur, res integra postea referretur cum
tranquillior status Italiae esset. et de M. Liuio praefecto arcis Tarentinae 3
haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus prae-

31 Cic. Cat. Mai. 11, De Or. 2. 273; Plut. Fab. 23. 3

2 cui Sp et cui PL || 4 qui A^{p}N^{x}L cum qui P || 6 forum *Duk.* || 7 tempus *del. Duk.* || 9 iussi tribuni *Gron.* iussit tribuni P iussit tribunos Sp? A^{p}L | praefectique P praefectosque Sp? A^{p}N$^{\sigma 2}$L || 13 bonaque CN$^{\sigma 2}$ binaque P | a A^{p}N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 14 liberi . . . accepti M^{2}L liber . . . acceptis P liberis . . . acceptis P^{2} || 15 is C iis P || 18 placuit A^{p}N$^{\sigma 2}$L placet P || 21 poposcisset P^{x}A^{p}L poposcissent P | comparere C^{x}MA^{p} comparare P | fraude A^{p}N^{x}L a fraude P | magis ratus A^{v}K magistratus PL || 23 cum cura P *om.* SpL || 25 moueri posset P mouere possent A^{p}L | praecauisset A^{p}N$^{\sigma 2}$L cauisset P || 27 ipso P ipsos A^{p}L || 28 noxae M^{2}A^{p}L mosae P nosse N$^{\sigma 2}$ || 29 M'. *Sig.* m. P | est π^{2}L esse P | tarentinique P^{1} tarentinisque P || 32 senatus consulto (s̄. c̄.) P sociis SpA^{p}N$^{\sigma 2}$L

208
4 fectum quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis praemia
decernentibus quod per quinquennium arcem tutatus esset maximeque
5 unius eius opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores non ad
senatum notionem de eo pertinere dicentibus. cuius sententiae et Fabius
fuit; adiecit tamen fateri se opera Liui Tarentum receptum, quod amici
eius uolgo in senatu iactassent; neque enim recipiundum fuisse nisi amissum foret.

6 Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum quem Q. Fuluius
7 Flaccus habuerat cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum
aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant; in quibus quod, cum
bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti uouisset, dedicatio
8 eius a pontificibus impediebatur quod negabant unam cellam amplius
quam uni deo recte dedicari, quia si de caelo tacta aut prodigii aliquid in
9 ea factum esset, difficilis procuratio foret, quod utri deo res diuina fieret
sciri non posset; neque enim duobus nisi certis deis rite una hostia fieri.
ita addita Virtutis aedes adproperato opere; neque tamen ab ipso aedes
10 eae dedicatae sunt. tum demum ad exercitum quem priore anno Venusiae
reliquerat cum supplemento proficiscitur.

11 Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus quia magnam famam
attulisse Fabio Tarentum ⟨receptum⟩ rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat, et naues indidem accitae
12 erant quae uergentem ad mare partem urbis oppugnarent. ea omissa
oppugnatio est quia Lacinium Hannibal admouerat copias, et collegam
13 eduxisse iam a Venusia exercitum fama erat, cui coniungi uolebat. itaque
in Apuliam ex Bruttiis reditum; et inter Venusiam Bantiamque minus
14 trium milium passuum interuallo consules binis castris consederant. in
eandem regionem et Hannibal rediit auerso ab Locris bello. ibi consules
ambo ingenio feroces prope cottidie in aciem exire, haud dubia spe, si
duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari
posse.

26 Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus uicerat uictusque erat, ut cum eodem si dimicandum foret nec spem nec metum ex
uano habebat, ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum

9 Cic. N. D. 2. 61; Plut. Marc. 28. 1; Val. Max. 1. 1. 8 || 19 Pol. 10. 32; Plut. Marc. 29. 1 sqq.; App. Hann. 50; Val. Max. 1. 6. 9; Zon. 9. 9

2 quod $A^pN^{\sigma 2}L$ quo P || 4 notionem PL notitionem Sp || 11 uouisset πL uobis P || 12–13 amplius . . . deo Sp $A^pN^{\sigma 2}L$ duobus P || 15 sciri $C^xM^2A^pL$ scire P | posset P possit CL || 20 ⟨receptum⟩ rebatur *scripsi* rebatur P ferebatur $R^1M\pi^2$ re⟨ceptum uide⟩batur *Cast.* || 24 a uenusia L ad uenusia P ad uenusiam π || 26 consederant P consederunt $A^pN^{\sigma 2}L$ || 27 rediit P redit SpL || 28 in aciem exire L in aciem beare P milites in aciem excire $A^pN^{\sigma 2}$ || 29 iunctis P coniunctis L || 31 quia P qui L || 33 habebat *Gron.* haberet *codd.*

208
censebat; itaque totus in suas artes uersus insidiis locum quaerebat. leuia 2,3
tamen proelia inter bina castra uario euentu fiebant. quibus cum ex-
trahi aestatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros
posse rati L. Cincio ut ex Sicilia Locros cum classe traiceret scribunt. et 4
ut ab terra quoque oppugnari moenia possent, ab Tarento partem exer-
citus qui in praesidio erat duci eo iusserunt. ea ita futura per quosdam 5
Thurinos comperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Ta-
rento uiam. ibi sub tumulo Peteliae tria milia equitum, duo peditum in
occulto locata; in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad 6
duo milia armatorum caesa, mille et quingenti ferme uiui capti, alii
dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.

Tumulus erat siluestris inter Punica et Romana castra ab neutris 7
primo occupatus, quia Romani qualis pars eius quae uergeret ad hostium
castra esset ignorabant, Hannibal insidiis quam castris aptiorem eum
crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio 8
in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur ne aut
arma aut ipsi procul conspicerentur. fremebant uolgo in castris Romanis 9
occupandum eum tumulum esse et castello firmandum, ne si occupatus
ab Hannibale foret uelut in ceruicibus haberent hostem. mouit ea res 10
Marcellum, et collegae 'Quin imus' inquit 'ipsi cum equitibus paucis ex-
ploratum? subiecta res oculis certius dabit consilium.' adsentiente Cri- 11
spino cum equitibus ducentis uiginti, ex quibus quadraginta Fregellani,
ceteri Etrusci erant, proficiscuntur; secuti tribuni militum M. Marcellus 12
consulis filius et A. Manlius, simul et duo praefecti socium L. Arrenius
et M'. Aulius. immolasse eo die quidam prodidere memoriae consulem 13
Marcellum, et prima hostia caesa iocur sine capite inuentum, in secunda 14
omnia comparuisse quae adsolent, auctum etiam uisum in capite; nec id
sane haruspici placuisse quod secundum trunca et turpia exta nimis laeta
apparuissent.

Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum 27
Hannibale ut nunquam satis castra castris conlata diceret. tum quoque 2

6 Plut. Marc. 29. 2 || 12 Pol. 10. 32 sq.; Cic. Tusc. 1. 89; Nep. Hann. 5. 3; Sil. 15. 343 sqq.; Plut. Marc. 29. 2 sqq.; Pel. – Marc. 3; App. Hann. 50; Val. Max. 1. 6. 9; Oros. 4. 18. 6 sqq.; Eutrop. 3. 16; Auct. Vir. Ill. 45. 7 sq.; Zon. 9. 9 || 25 Plin. H. N. 11. 189

1 censebat $A^{p}N^{\sigma 2}$L credebat P || 3 oppugnari P oppugnare A^{p}L || 5 ab^{2} L a P | partem P eam partem A^{p}L || 6 qui *Sig.* quae *codd.* || 8 peteliae A^{v} petellae P petiliae A^{p}L || 10 quingenti P ducenti $A^{p}N^{\sigma 2}$L || 18 ne si CL nisi P || 21 oculis Sp?L oculis nostris P | adsentiente Sp?L consentienti P adsentienti *Luchs* || 23–24 tribuni militum . . . Manlius *Alsch.* m. marcellum tribuni militum . . . manlius P m. marcellum c. fabius consulis filius et manlius tribuni militum A^{p} marcellum tribunus militum . . . manlius L || 25 M'. *Gron.* m. (*uel* marcus) *codd.* | aulius πL aullius P || 28 placuisse π planecuisse P || 31 diceret SpA^{p}L crederet P

208 uallo egrediens signum dedit ut ad locum miles esset paratus: si collis in
3 quem speculatum irent placuisset, uasa conligerent et sequerentur. exi-
guum campi ante castra erat. inde in collem aperta undique et conspecta
ferebat uia. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positis sed
si quos uagos pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos pos-
sent excipere, signum dat ut pariter ab suis quisque latebris exorerentur.
4 non ante apparuere quibus obuiis ab iugo ipso consurgendum erat quam
circumiere qui ab tergo intercluderent uiam; tum undique omnes exorti,
5 et clamore sublato impetum fecere. cum in ea ualle consules essent ut
neque euaderent in iugum occupatum ab hoste nec receptum ab tergo
circumuenti haberent, extrahi tamen diutius certamen potuisset ni
6 coepta ab Etruscis fuga pauorem ceteris iniecisset. non tamen omisere
pugnam deserti ab Etruscis Fregellani equites donec integri consules
7 hortando ipsique ex parte pugnando rem sustinebant; sed postquam
uolneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prola-
bentem ex equo moribundum uidere, tum et ipsi – perpauci autem super-
erant – cum Crispino consule duobus iaculis icto et Marcello adulescente
saucio et ipso effugerunt.
8 Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis so-
cium M'. Aulius occisus, ⟨L.⟩ Arrenius captus. et lictores consulum quin-
que uiui in hostium potestatem uenerunt, ceteri aut interfecti aut cum
9 consule effugerunt; equites tres et quadraginta aut in proelio aut in fuga
10 ceciderunt, duodeuiginti uiui capti. tumultuatum et in castris fuerat ut
consulibus irent subsidio, cum consulem et filium alterius consulis sau-
cios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra uenientes cer-
11 nunt. mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit tum quod nec pro aetate
– iam enim maior sexaginta annis erat – neque pro ueteris prudentia
ducis tam improuide se collegamque et prope totam rem publicam in
12 praeceps dederat. multos circa unam rem ambitus fecerim si quae de Mar-
13 celli morte uariant auctores omnia exsequi uelim. ut omittam alios, Coe-
lius triplicem gestae rei ordinem edit, unam traditam fama, alteram scrip-
tam laudationem filii qui rei gestae interfuerit, tertiam quam ipse pro

1 si Sp ut si PL || 3 collem $A^pN^{\sigma 2}$L collis P || 4 positis *Luchs* positus *codd.* || 5 progressos possent SpN^xL progressus posset P || 6 ab suis quisque latebris $A^pN^{\sigma 2}$L ab utrisque lateribus P || 8 circumiere A^pL circumire P | intercluderent Sp$A^pN^{\sigma 2}$L includerent P || 10 euaderent Sp euadere possent PL || 13 equites $A^pN^{\sigma 2}$L *om.* P | integri πL integros P || 16 supererant π^2L superaret P || 19 interfectus Sp? A^pL interfecti P || 20 aulius A^p auxilius P^2 | ⟨L.⟩ *edd.* || 22 equites Sp? $A^pN^{\sigma 2}$L equitum P || 23 et Sp? $N^{\sigma 2}$L *om.* P || 27 iam enim maior A^pL maior iam enim P | ueteris PL ueteri $A^pN^{\sigma 2}$ || 29 rem A^pL rem p P || 30 Coelius *edd.* cloelius P lelius celius L || 31 ordinem] seriem *Per.* ordine memoriam *Cast.* *alia alii* || 31, 32 scriptam laudationem P scripta laudatione Sp scriptam in laudatione N^x || 32 interfuerit πSpL interuenerit P | ipse πL ipsi P

208
inquisita ac sibi comperta adfert. ceterum ita fama uariat ut tamen ple- 14
rique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumuentum
tradant.

Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, uolnere 28
alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum
in quo pugnatum erat extemplo transfert. ibi inuentum Marcelli corpus 2
sepelit. Crispinus, et morte collegae et suo uolnere territus, silentio inse-
quentis noctis profectus, quos proximos nanctus est montes in iis loco
alto et tuto undique castra posuit.

Ibi duo duces sagaciter moti sunt alter ad inferendam, alter ad cauen- 3
dam fraudem. anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. 4
eius signi errore ne qui dolus necteretur a Poeno metuens, Crispinus circa
ciuitates proximas miserat nuntios occisum collegam esse, anulisque eius
hostem potitum; ne quibus litteris crederent nomine Marcelli compositis.
paulo ante hic nuntius consulis Salapiam uenerat cum litterae ab Hanni- 5
bale allati sunt Marcelli nomine compositae se nocte quae diem illum se-
cutura esset Salapiam uenturum; parati milites essent qui in praesidio
erant, si quo opera eorum opus esset. sensere Salapitani fraudem; et ab ira 6
non defectionis modo sed etiam equitum interfectorum rati occasionem
supplicii peti, remisso retro nuntio – perfuga autem Romanus erat – 7
ut sine arbitro milites quae uellent agerent, oppidanos per muros ur-
bisque opportuna loca in stationibus disponunt, custodias uigiliasque in 8
eam noctem intentius instruunt, circa portam qua uenturum hostem re-
bantur quod roboris in praesidio erat opponunt. Hannibal quarta uigilia 9
ferme ad urbem accessit. primi agminis erant perfugae Romanorum, et
arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est uentum, Latine omnes
loquentes excitant uigiles aperirique portam iubent: consulem adesse.
uigiles uelut ad uocem eorum excitati tumultuari, trepidare, moliri por- 10
tam. cataracta deiecta [clausa] erat; eam partim uectibus leuant partim
funibus subducunt in tantum altitudinis ut subire recti possent. uixdum 11
satis patebat iter cum perfugae certatim ruunt per portam; et cum sescen-
ti ferme intrassent, remisso fune quo suspensa erat cataracta magno sonitu
cecidit. Salapitani alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa umeris, ut 12

6 Cic. Cat. Mai. 75; Plut. Marc. 30. 1 sq. || 11 Plut. Marc. 30. 2; App. Hann. 51

3 tradant A^{P}L tradunt P || 5 iniectum $A^{P}N^{\sigma 2}$L infectum P || 8 nanctus P nactus CL || 10 alter ad cauendam $A^{P}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 11 anulis P anulo $A^{P}N^{x}$L || 12 qui Sp cui P quis A^{P}L quid $N^{\sigma 2}$ || 13 anulisque P anuloque A^{P}L || 15 cum PL quam $N^{\sigma 2}$ || 16 compositae ML et compositae P | nocte] necte P noctem $N^{\sigma 2}$L || 17 parati $C^{x}A^{P}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 18 quo PSp qua $A^{P}N^{\sigma 2}$L || 19 non $C^{x}A^{P}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 20.21 erat ut $A^{P}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 21 arbitro C arbitrio PL || 23 rebantur $C^{x}M^{2}A^{P?}$ quaerebantur P uerebantur $N^{\sigma 2}$L || 27 aperirique $C^{2}M^{2}\pi^{2}$ aperique P aperireque L || 29 deiecta *del.* N^{x}, *Conw.* | clausa *seclusi* || 30 recti A^{P}L recte P || 31 patebat π petebat P

208 inter pacatos, gerentes arma inuadunt, alii e turribus portae murisque
13 saxis sudibus pilis absterrent hostem. ita inde Hannibal suamet ipse
fraude captus abiit, profectusque ad Locrorum soluendam obsidionem,
quam ⟨instruxerat L.⟩ Cincius summa ui operibus tormentorumque omni
genere ex Sicilia aduecto oppugnans.
14 Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem,
15 prima spes morte nuntiata Marcelli adfulsit. secutus inde nuntius Hanni-
balem Numidarum equitatu praemisso ipsum quantum adcelerare posset
16 cum peditum agmine sequi. itaque ubi primum Numidas edito e speculis
signo aduentare sensit, et ipse patefacta repente porta ferox in hostes
erumpit. et primo magis quia improuiso id fecerat quam quod par uiri-
17 bus esset anceps certamen erat; deinde ut superuenere Numidae tantus
pauor Romanis est iniectus ut passim ad mare ac naues fugerent, relictis
operibus machinisque quibus muros quatiebant. ita aduentu Hannibalis
soluta Locrorum obsidio est.
29 Crispinus postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exer-
citum cui collega praefuerat M. Marcellum tribunum militum Venusiam
2 abducere iussit. ipse cum legionibus suis Capuam profectus uix lecticae
agitationem prae grauitate uolnerum patiens, Romam litteras de morte
3 collegae scripsit quantoque ipse in discrimine esset: se comitiorum causa
non posse Romam uenire, quia nec uiae laborem passurus uideretur et
de Tarento sollicitus esset ne ex Bruttiis Hannibal eo conuerteret agmen;
legatos opus esse ad se mitti uiros prudentes cum quibus quae uellet de
4 re publica loqueretur. hae litterae recitatae magnum et luctum morte
alterius consulis et metum de altero fecerunt. itaque et Q. Fabium filium
ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati missi, Sex.
Iulius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus cum paucis ante
5 diebus ex Sicilia redisset. hi nuntiare consuli iussi ut si ad comitia ipse
uenire Romam non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum
6 causa; si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere
in eam regionem inde abducere legiones in qua plurimas sociorum urbes
tueri posset.
7 Eadem aestate M. Valerius cum classe centum nauium ex Sicilia in
Africam tramisit, et ad Clupeam urbem escensione facta agrum late, nullo
ferme obuio armato, uastauit. inde ad naues raptim praedatores recepti,
8 quia repente fama accidit classem Punicam aduentare. octoginta erant
et tres naues; cum his haud procul Clupea prospere pugnat Romanus.

1 e turribus SpL et turribus eius $A^pN^{\sigma 2}$ et turri eius P || 4–5 quam ⟨instruxerat L.⟩ Cincius . . . oppugnans *temptaui* **quam cinus . . . oppugnas P quam cincius . . . oppugnabat $A^pN^{\sigma 2}L$ qua ⟨cingebat urbem L.⟩ . . . oppugnans** *Jo.* **|| 8 posset P possit L || 9 e P** *om.* **SpL || 18 abducere PSp?L adducere π^2 || 26 uenusiam PL uenusianum Sp? || 27 alimentus π halimetus PL || 28 ipse $N^{\sigma 2}L$** *om.* **P || 33 classe πL classem P || 35 uastauit P^1A^p uastuit P uastabat L**

duodeuiginti nauibus captis, fugatis aliis cum magna terrestri naualique 208
praeda Lilybaeum rediit. (209)

Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis auxilium tulit, 9
quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat, et Aetoli nauibus per fretum quod Naupactum et Patras interfluit – Rhion incolae uocant – exercitu traiecto depopulati erant. Attalum quo- 10
que regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo [anno] concilio detulerant, fama erat in Europam traiecturum.

Ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli 30
duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt; habebant et ab Attalo auxilia secum et mille ferme ex 2
Romana classe a P. Sulpicio missos. aduersus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit; mille admodum hostium utraque pugna occidit. inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis 3
moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. eo legati ab rege Aegypti Ptolomaeo Rhodiisque et 4
Atheniensibus et Chiis uenerunt ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander rex Athamanum. omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, 5
ferociore quam pro ingeniis Graecorum gente, quam ne Philippus regnumque eius rebus Graeciae, graue libertati futurum, immisceretur. de 6
pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum, concilioque ei et locus et dies certa indicta; interim triginta dierum indutiae impetratae.

Profectus inde rex per Thessaliam Boeotiamque Chalcidem Euboeae 7
uenit ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audierat, portibus et litorum adpulsu arceret. inde, praesidio relicto aduersus Attalum si forte 8
interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum leuisque armaturae Argos uenit. ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad 9
eum delata quia se Macedonum reges ex ea ciuitate oriundos referunt,

3 Pol. 10. 25sq., 41. 1sq.; App. Mac. 3; Dio fr. 57. 57; Zon. 9. 9 || **26** Pol. 10. 42. 1sqq. || **30** Pol. 10. 25. 1sqq.

4 machanidas A^{P}N$^{\sigma 2}$L machinaidas P || **6** uocant C^{x}A^{P}N$^{\sigma 2}$L uocantes P || **8** anno *del.* A^{x}L annuo *Weiss.* | detulerant L detulerunt P | traiecturum C^{x} A^{P}L tracturum P || **9** lamiam L labiam P lamiam iam π^{2} || **11** ab attalo A^{P} (act-)N$^{\sigma 2}$L altato P || **12** p. P praefecto A^{P}L || **15** ad Phalara] ad phalera AN a phalera P ad phaleram A^{P}N$^{\sigma 2}$L (-aram) | reduxit A^{P}L duxit P A^{x} || **17** circa P *om.* Sp circa naues L || **18** ptolomaeo CA^{P}N^{x}L ptolomei P || **18.19** rhodiisque et atheniensibus PL atheniensibus rhodiisque M || **22** ferociore ... gente *scripsi* ferocioris ... gentis PL ferociori ... gente *Gron.* || **23** graue CL graui P || **24** concilioque ei et N$^{\sigma 2}$ concilio et P conciliogue ei A^{P}L || **27** et C^{1}A^{P}N$^{\sigma 2}$L et ut P || **29** leuisque P leuis SpL || **31** referunt] ferunt *Per.*

208 (209) Heraeis peractis ab ipso ludicro extemplo Aegium profectus est ad indic-
10 tum multo ante sociorum concilium. ibi de Aetolico finiendo bello actum
11 ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Graeciam esset. sed ea omnia,
uixdum indutiarum tempore circumacto, Aetoli turbauere, postquam et
Attalum Aeginam uenisse et Romanam classem stare ad Naupactum au-
12 diuere. uocati enim in concilium Achaeorum, in quo et eae legationes erant
quae ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quaedam parua
13 contra fidem conuentionis tempore indutiarum facta; postremo negarunt
dirimi bellum posse nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis
14 restitueretur Atintania, Scerdilaedo et Pleurato Ardiaei. enimuero indi-
gnum ratus Philippus uictos uictori sibi ultro condiciones ferre, ne antea
quidem se aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam
habentem quieturos Aetolos, sed uti omnes socios testes haberet se pacis,
15 illos belli causam quaesisse. ita infecta pace concilium dimisit, quattuor
milibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum et quinque longis
16 nauibus acceptis, quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthagi-
niensium et ex Bithynia ab rege Prusia uenientibus nauibus, statuerat
nauali proelio lacessere Romanos iam diu in regione ea potentes maris.
17 ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Nemeorum appetebat tem-
pus, quae celebrari uolebat praesentia sua.
31 Occupato rege apparatu ludorum et per dies festos licentius quam inter
belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus
classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum agrumque nobilissimae
2 fertilitatis effuse uastauit. fama eius rei Philippum ab ludis exciuit; rap-
timque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim
per agros grauesque praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos
3 compulit in naues. classis Romana haudquaquam laeta praeda Naupac-
tum rediit. Philippo ludorum quoque qui reliqui erant celebritatem quan-
taecumque, de Romanis tamen, uictoriae partae fama auxerat, laetitia-
4 que ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam quod populariter dempto

30 Pol. 10. 26; Plut. Mor. 760 A–B

1 peractis $N^{\sigma 2}$ coactis **PL** | Aegium *Glar.* regium **P** rhium $A^{P}L$ || **4** indutiarum $M^2A^PN^{\sigma 2}L$ indutus latiarum **P** || **5** audiuere $A^PN^{\sigma 2}L$ nudius re **P** || **7** phalara **P** phaleram (*uel* phalaram) $A^PN^{\sigma 2}L$ | primum $N^{\sigma 2}L$ primi **P** || **10** Atintania *Gron.* atintanta **P** athamanis $A^PN^{\sigma 2}L$ | scerdilaedo **P** cerdileo $A^PN^{\sigma 2}L$ | Ardiaei *Gron.* arrhidaei **P** archide A^xL || **12** ullam **P** nullam $N^{\sigma 2}L$ || **13** uti $A^PN^{\sigma 2}L$ ut **P** || **16** adiecisset $A^PN^{\sigma 2}L$ adcepisset **P** | missae nuper $C^xA^xN^{\sigma 2}L$ misenum per **P** || **19** ab eo A^PL abo **P** | nemeorum $A^PN^{\sigma 2}L$ eorum **P** || **20** celebrari $A^PN^{\sigma 2}L$ celebrare **P** || **22** p. **PSp?**L^1 praefectus $A^PN^{\sigma 2}L$ | ab naupacto $N^{\sigma 2}L$ annibali pacto **P** a naupacto P^2 || **23** adpulit CA^PL aptulit **P** abpulit $N^{\sigma 2}$ | sicyonem $A^PN^{\sigma 2}L$ silycionem **P** | agrumque nobilissimae $A^PN^{\sigma 2}L$ *om.* **P** || **24** exciuit $A^PN^{\sigma 2}L$ sciuit **P** || **25** iussis C^x**Sp?**A^PL sis **P** iussit se $N^{\sigma 2}$ || **26** ut A^PN^xL aut **P** || **27** in **P** ad **Sp?**$N^{\sigma 2}L$ || **28** rediit **P** redit **L** || **30** eo $A^PN^{\sigma 2}L$ ed **P** et $M\pi^2$

capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu, aequauerat ceteris se *208 (209)*
in speciem, quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. praebuissetque haud 5
dubiam eo facto spem libertatis nisi omnia intoleranda libidine foeda ac
deformia effecisset. uagabatur enim cum uno aut altero comite per ma-
ritas domos dies noctesque; et summittendo se in priuatum fastigium quo 6
minus conspectus eo solutior erat, et libertatem cum aliis uanam osten-
disset totam in suam licentiam uerterat. neque enim omnia emebat aut 7
eblandiebatur sed uim etiam flagitiis adhibebat, periculosumque et uiris
et parentibus erat moram incommoda seueritate libidini regiae fecisse.
uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, 8
ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto paucisque additis diebus, 9
Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis accitum
acceptumque in urbem erat, eiciendum. Cycliadas – penes eum summa 10
imperii erat – Achaeique ad Dymas regi occurrere, et Eleorum accensi
odio quod a ceteris Achaeis dissentirent, et infensi Aetolis quos Roma-
num quoque aduersus se mouisse bellum credebant. profecti ab Dymis 11
coniuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab
Dymaeo dirimit.

Primum diem quo fines hostium ingressi sunt populando absumpse- 32
runt; postero die acie instructa ad urbem accesserunt, praemissis equiti-
bus qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent
Aetolorum. ignorabant Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto 2
Cyllenen traiecisse, et expositis in terram quattuor milibus armatorum
silentio noctis ne conspici agmen posset intrasse Elim. itaque improuisa 3
res ingentem iniecit terrorem postquam inter Aetolos Eleosque Romana
signa atque arma cognouere. et primo recipere suos uoluerat rex; deinde 4
contracto iam inter Aetolos et Tralles – Illyriorum id est genus – cer-
tamine, cum urgeri uideret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem
Romanam incurrit. ibi equus pilo traiectus cum prolapsum super caput 5
regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Romanis im-
petu in regem facto et protegentibus regiis; insignis et ipse in pugna fuit 6
cum pedes inter equites coactus esset proelium inire. dein cum iam impar
certamen esset, caderentque circum eum multi et uolnerarentur, raptus
ab suis atque alteri equo iniectus fugit. eo die castra quinque milia pas- 7

1 purpuraque P purpura Sp?$N^{\sigma 2}$L || 2 gratius π^2L erat ius P || 4 deformia CN^{x}L deformi P | enim PL autem $N^{\sigma 2}$ | maritas PL^1 maritumas Sp maritimas A^{p}L || 8 etiam $A^{p}N^{x}$L *om.* P | adhibebat PL addebat A^{v} || 10 arato Sp $N^{\sigma 2}$L erato P || 15 imperii erat $C^{x}M^{2}\pi^{2}$ imperiebat P || 17 ab $A^{p}N^{\sigma 2}$L ar P || 18 ab $A^{p}N^{\sigma 2}$L a P || 22 portis $A^{p}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 25 intrasse elim. itaque CA^{p} $N^{\sigma 2}$L intrasset limitaque P || 26 eleosque $A^{p}N^{\sigma 2}$L (eli-) aeosqua P || 29 urgeri $C^{x}A^{p}N^{\sigma 2}$L urbe geri P || 30 super *Ma.* per PSpL in A^{p} || 32 ipse in *scripsi* ipsius *codd.* || 34 et P *om.* Sp || 35 fugit PL fuit Sp

208 (209) suum ab urbe Eleorum posuit; postero die ad propinquum Eleorum
castellum – Pyrgum uocant – copias omnes eduxit, quo agrestium mul-
8 titudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam
inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adueniens
cepit, compensaueratque ea praeda quod ignominiae ad Elim acceptum
9 fuerat. diuidenti praedam captiuosque – fuere autem quattuor milia
hominum, pecorumque omnis generis ad uiginti milia – nuntius ex Mace-
donia uenit Aeropum quendam corrupto arcis praesidiique praefecto
Lychnidum cepisse, tenere et Dassaretiorum quosdam uicos et Dardanos
10 etiam concire. omisso igitur Achaico atque Aetolico bello, relictis tamen
duobus milibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et
11 Polyphanta ducibus ad praesidium sociorum, profectus ab Dymis per
Achaiam Boeotiamque et Euboeam decimis castris Demetriadem in
Thessaliam peruenit.

33 Ibi alii maiorem adferentes tumultum nuntii occurrunt, Dardanos in
Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestaeum
campum, famamque inter barbaros celebrem esse Philippum occisum.
2 expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnauit, in ar-
borem inlatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeae
3 praefregit; id inuentum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad
Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis uol-
4 gauit. post profectionem ex Achaia regis Sulpicius Aeginam classe pro-
5 fectus cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud pro-
cul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius
Aeginae hibernarunt.

6 Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum ludorum-
que faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex uolnere moritur;
7 alii Tarenti alii in Campania mortuum tradunt. id quod nullo ante bello
acciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti uelut orbam
rem publicam reliquerant. dictator Manlius magistrum equitum C. Ser-
8 uilium – tum aedilis curulis erat – dixit. senatus quo die primum est
habitus ludos magnos facere dictatorem iussit quos M. Aemilius praetor
urbanus C. Flaminio Cn. Seruilio consulibus fecerat et in quinquennium

1 ad . . . eleorum $A^{P}L$ *om.* P || 2 pyrgum SpL phyrcum P quod pyrgum A^{P} $N^{\sigma 2}$ (phyr-) | copias omnes *hic* P omnes copias *post* postero die $N^{x}L$ | eduxit P duxit L || 6 fuere P (-ra) V fuerunt Sp?M π^{2} || 7 hominum P peditum hominum SpN π^{2} | pecorumque L pecoris P pecorisque $N^{\sigma 2}$ | uiginti milia L^{1} milia uiginti P || 9 Dassaretiorum *Sab.* darsetiorum P || 10 atque aetolico $A^{P}N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 11 generis $A^{P}N^{\sigma 2}$ conseris P | armatorum $A^{P}N^{\sigma 2}L$ armorum P || 12 polyphanta AL polyphania P || 15 nuntii π nuntio P || 18 cum ANL *om.* P || 21 regis PTa^{2} philippi Sp$A^{P}L$ philippi regis $N^{\sigma 2}$ || 23 sese P se L || 24 p. P proconsul $A^{P}L$ || 26 quinctius P quinctius crispinus $A^{P}L$ || 27 t. $A^{P}L$ l. P || 28 tarenti alii $A^{P}N^{\sigma 2}$ *om.* P | id] ita *Weis.* || 33 urbanus V urbi P urbis L

208
uouerat; tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum uouit. cete- 9
rum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent,
omnibus aliis omissis una praecipua cura patres populumque incessit con-
sules primo quoque tempore creandi, et ut eos crearent potissimum quo-
rum uirtus satis tuta a fraude Punica esset; cum toto eo bello damnosa 10
praepropera ac feruida ingenia imperatorum fuisse, tum eo ipso anno con-
sules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum in necopinatam frau-
dem lapsos esse. ceterum deos immortales miseritos nominis Romani 11
pepercisse innoxiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus
damnasse.

Cum circumspicerent patres quosnam consules facerent, longe ante alios 34
eminebat C. Claudius Nero. ei collega quaerebatur; et uirum quidem eum 2
egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque quam tempora belli
postularent aut hostis Hannibal; temperandum acre ingenium eius mo- 3
derato et prudenti uiro adiuncto collega censebant. M. Liuius erat, mul-
tis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus; quam ignominiam 4
adeo aegre tulerat ut rus migrarit et per multos annos et urbe et omni
coetu caruerit hominum. octauo ferme post damnationem anno M. Clau- 5
dius Marcellus et M. Valerius Laeuinus consules reduxerant eum in ur-
bem; sed erat ueste obsoleta capilloque et barba promissa, prae se ferens
in uoltu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Vetu- 6
rius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem deponere, et in se-
natum uenire fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum 7
quoque aut uerbo adsentiebatur aut pedibus in sententiam ibat donec
cognati hominis eum causa M. Liui Macati, cum fama eius ageretur,
stantem coegit in senatu sententiam dicere. tunc ex tanto interuallo 8
auditus conuertit ora hominum in se, causamque sermonibus praebuit:
indigno iniuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse quod tam
graui bello nec opera nec consilio talis uiri usa res publica esset. C. Neroni 9
neque Q. Fabium neque M. Valerium Laeuinum dari collegam posse,
quia duos patricios creari non liceret; eandem causam in T. Manlio 10
esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque
esset. egregium par consulum fore si M. Liuium C. Claudio collegam adiun-

11 Val. Max. 4. 2. 2, 7. 2. 6; Sil. 15. 594sqq.; Zon. 9. 9

1 uouit $C^x A^p N^{\sigma 2}$L mouit P || 4 et ut Ta? A^pL ut P et $N^{\sigma 2}$ || 6 praepropera πL praepropere P | fuisse Sp fuissent PTa?L | anno Ta$A^p N^{\sigma 2}$L *om.* P || 7 in necopinatam Ta? $A^p N^{\sigma 2}$L in necopia nactam P || 12 ei $A^p N^{\sigma 2}$L et P | eum PTa? *om.* A^pL || 13 egregium $C^x A^p N^x$L egreciae P || 14 eius *hic* PTa?, *ante* ingenium LV *del. Conw.* || 16 ante annis TaL annis ante P || 17 ut PL ut et A^p | migrarit Ta^2 migraret PL migrarent Ta || 18 caruerit TaSpL careret P || 20 prae se ferens Ta A^x prae se referens P praeferens SpN^xL || 25 fama PL de fama A^p || 26 coegit Ta $A^p N^{\sigma 2}$L cogit P || 27 praebuit Ta$A^p N^{\sigma 2}$L *om.* P || 30 collegam L collegas PTa? || 32 recusaturusque $C\pi^2$L recuraturusque P || 33 c. TaL cum P consuli A^p

208

11 xissent. nec populus mentionem eius rei ortam a patribus est aspernatus.
12 unus eam rem in ciuitate is cui deferebatur honos abnuebat, leuitatem
ciuitatis accusans: sordidati rei non miseritos candidam togam inuito
13 offerre, eodem honores poenasque congeri. si bonum uirum ducerent,
quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita
14 male credito priore consulatu alterum crederent? haec taliaque arguentem
et querentem castigabant patres, et M. Furium memorantes reuocatum
de exsilio patriam pulsam sede sua restituisse. ut parentium saeuitiam, sic
15 patriae patiendo ac ferendo leniendam esse. adnisi omnes cum ⟨C.⟩ Claudio M. Liuium consulem fecerunt.

35 Post diem tertium eius diei praetorum comitia habita. praetores creati
L. Porcius Licinus ⟨C.⟩ Mamilius C. et A. Hostilii Catones. comitiis perfectis ludisque factis dictator et magister equitum magistratu abierunt.
2 C. Terentius Varro in Etruriam pro praetore missus ut ex ea prouincia
C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret quem T. Quinctius consul
3 habuerat. et L. Manlius trans mare legatus iret uiseretque quae res ibi
gererentur; simul, quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat
quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset,
4 adiret id concilium ut, qui Siculi bello ibi profugi aut Tarentini ciues relegati ab Hannibale essent, domos redirent scirentque sua omnia quae
ante bellum habuissent reddere populum Romanum.

5 Quia periculosissimus annus imminere uidebatur neque consules in re
publica erant, in consules designatos omnes uersi quam primum eos sortiri prouincias et praesciscere quam quisque eorum prouinciam, quem ho-
6 stem haberet, uolebant. de reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu
7 actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo; inimicitiae autem nobiles
inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Liuio sua calamitas fece-
8 rat quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis
erat, et nihil opus esse reconciliatione aiebat: acrius et intentius omnia
9 gesturos timentes ne crescendi ex se inimico collegae potestas fieret. uicit
tamen auctoritas senatus ut positis simultatibus communi animo consi-
10 lioque administrarent rem publicam. prouinciae iis non permixtae regionibus sicut superioribus annis, sed diuersae extremis Italiae finibus, al-

11 Val. Max. 7. 2. 6; Auct. Vir. Ill. 50. 2

4 bonum uirum A^pN^xL bonum **P** uirum bonum **Ta**? || 5 malo ... si **Ta** $A^pN^{\sigma 2}L$ *om.* **P** || 8 patriam pulsam **PSp** A^p patria pulsum $M^2\pi^2L$ || 9 C. *Ald.* *om. codd.* || 12 licinus **N** licinius **PL** | ⟨C.⟩ Mamilius *Sig.* manilius **P** c. manlius **C** mamilius **L** | C. et A. *Alsch.* t. et a. **PL** | Hostilii *Voss* hostiliis **P** hostilius $CN^{\sigma 2}L$ || 14 pro praetore **L** pro pl. **P** propraetor M^2A^p pro p. r. $N^{\sigma 2}$ || 14.15 prouincia c. $N^{\sigma 2}L$ prouinciae **P** || 15–16 quinctius ... l. $A^pN^{\sigma 2}L$ *om.* **P** || 16 res ibi C^x**Sp**$A^pN^{\sigma 2}L$ sibi **P** || 18 graeciae $A^pN^{\sigma 2}L$ *om.* **P** || 19 concilium C^xA^vL consilium **P** || 20 omnia **SpL** omnia iis **P** || 24 quisque **Sp**$N^{\sigma 2}L$ quis **P** || 25 haberet **P** habere $CN^{\sigma 2}$ || 30 inimico $A^pN^{\sigma 2}L$ inimi **P** minime π || 31 animo $A^pN^{\sigma 2}L$ mo **P** *om.* π

teri aduersus Hannibalem Bruttii Lucani, alteri Gallia aduersus Hasdru- *208*
balem, quem iam Alpibus adpropinquare fama erat, decreta. exercitum e 11
duobus qui in Gallia quique in Etruria esset, addito urbano, eligeret
quem mallet qui Galliam esset sortitus. cui Bruttii prouincia euenisset, 12
nouis legionibus urbanis scriptis utrius mallet consulum prioris anni
exercitum sumeret; relictum a consule exercitum Q. Fuluius proconsul 13
acciperet, eique in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria 14
Tarentum mutauerant prouinciam, pro Tarento Capuam mutauerunt;
legio una data est cui Fuluius proximo anno praefuerat.

De Hasdrubalis aduentu in Italiam cura in dies crescebat. Massilien- 36
sium primum legati nuntiauerant eum in Galliam transgressum erectos-
que aduentu eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mer- 2
cede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab 3
Roma Sex. Antistius et M. Raecius ad rem inspiciendam rettulerant mi-
sisse se cum Massiliensibus ducibus qui per hospites eorum principes
Gallorum omnia explorata referrent: pro comperto habere Hasdrubalem 4
ingenti iam coacto exercitu proximo uere Alpes traiecturum, nec tum eum
quicquam aliud morari nisi quod clausae hieme Alpes essent.

In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque, 5
et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Mar-
ci qui biennio ante mortuus erat. hoc eodem anno et lustrum conditum 6
est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. censa 7
ciuium capita centum septuaginta septem milia centum octo, minor ali-
quanto numerus quam qui ante bellum fuerat. eo anno primum ex quo 8
Hannibal in Italiam uenisset comitium tectum esse memoriae proditum
est: et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Me-
tello et C. Seruilio, et plebeiis ludis biduum instauratum a C. Mamilio et 9
M. Caecilio Metello aedilibus plebis. et tria signa ad Cereris eidem dede-
runt. et Iouis epulum fuit ludorum causa.

Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Liuius iterum; qui, 10
quia iam designati prouincias sortiti erant, praetores sortiri iusserunt. *207*
C. Hostilio iurisdictio urbana euenit; addita et peregrina ut tres in prouin- 11
cias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio

19 (Plut. Marc. 2.2) || 30 Fast. Cap. Degrassi 46sq.

1 lucani PL et lucani V || 9 data est PL data Sp? || 10 in^1 C^{x}M^{2}L *om.* P || 11 nuntiauerant L nuntiauerunt P || 14 raecius P rectius L | rettulerant P qui rettulerunt AN qui rettulerant L || 15 se P sese L || 19 P. Aelius *Sig. ex 41.21.8* l. aquilius P p. aquilius L || 20 cn. P c. A^{p}L || 23 centum septuaginta septem (CLXXVII) *temptaui ex Perioch. 20 et 29.37.6* CXXXVII *codd.* CLXXXVII *Drak.* || 27 plebeiis ludis . . . instauratum PL plebeii ludi . . . instaurati A^x || 28 eidem N$^{\sigma 2}$ fidem P edem A^{p}L || 31 quia iam V quia P pa iam N$^{\sigma 2}$L || 32 iurisdictio N$^{\sigma 2}$L *om.* P | ut C^{x}A^{p}L ui P ul N$^{\sigma 2}$

207
12 Gallia euenit. summa legionum trium et uiginti ita per prouincias diuisa:
binae consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres praetores
13 in Sicilia et Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Ful-
uius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam
14 C. Hostilius Tubulus Capuae; duae urbanae ut scriberentur. primis quat-
tuor legionibus populus tribunos creauit; in ceteras consules miserunt.
37 Priusquam consules proficiscerentur, nouendiale sacrum fuit quia
2 Veiis de caelo lapidauerat. sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia
quoque nuntiata: Minturnis aedem Iouis et lucum Maricae, item Atellae
3 murum et portam de caelo tacta; Minturnenses, terribilius quod esset,
adiciebant sanguinis riuum in porta fluxisse; et Capuae lupus nocte por-
4 tam ingressus uigilem laniauerat. haec procurata hostiis maioribus prodi-
gia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum
5 nouendiale instauratum quod in Armilustro lapidibus uisum pluere. li-
beratas religione mentes turbauit rursus nuntiatum Frusinone natum in-
fantem esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum quam quod
is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus mas an femina esset natus
6 erat. id uero haruspices ex Etruria acciti foedum ac turpe prodigium di-
cere: extorre agro Romano, procul terrae contactu alto mergendum.
7 uiuum in arcam condidere, prouectumque in mare proiecerunt. decreuere
item pontifices ut uirgines ter nouenae per urbem euntes carmen cane-
rent. id cum in Iouis Statoris aede discerent conditum ab Liuio poeta car-
8 men, tacta de caelo aedes in Auentino Iunonis reginae; prodigiumque id
ad matronas pertinere haruspices cum respondissent donoque diuam pla-
9 candam esse, aedilium curulium edicto in Capitolium conuocatae, quibus
in urbe Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia essent,
ipsae inter se quinque et uiginti delegerunt ad quas ex dotibus stipem con-
10 ferrent; inde donum peluis aurea facta lataque in Auentinum, pureque et
caste a matronis sacrificatum.
11 Confestim ad aliud sacrificium eidem diuae ab decemuiris edicta dies,
cuius ordo talis fuit. ab aede Apollinis boues feminae albae duae porta
12 Carmentali in urbem ductae; post eas duo signa cupressea Iunonis regi-
13 nae portabantur. tum septem et uiginti uirgines longam indutae uestem
carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan
laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum si referatur.

1. 2 diuisa binae Sp dimissa ut unae P diuis aut bine A^p N$^{\sigma 2}$ (diuisas) diuise ut bine L || **3** et[1] L in P || **4** in bruttiis . . . claudius A^p N$^{\sigma 2}$L *om.* P || **6** in N^{x}L ut in P || **9** minturnis π^2 menturnis P || **10** tacta P tactam CL || **11** nocte *hic* P *om.* Sp *post* riuum L || **13** fuit Sp?L fuit ut P || **14** armilustro P armilustrio A^p N$^{\sigma 1}$L || **15** frusinone natum A^p N$^{\sigma 2}$L *om.* P || **15. 16** infantem esse P esse infantem L || **19** extorre P extorrem ANL || **20** condidere P condiderunt L || **22** discerent A^p discederent P discernerent N$^{\sigma 2}$L || **23** aedes *recc.* aedis P || **24** ad π *om.* P || **28. 29** pureque et caste SpL pure casteque P

uirginum ordinem sequebantur decemuiri coronati laurea praetextatique. *207*
a porta Iugario uico in forum uenere; in foro pompa constitit, et per ma- 14
nus reste data uirgines sonum uocis pulsu pedum modulantes incesse-
runt. inde uico Tusco Velabroque per bouarium forum in cliuum Publi- 15
cium atque aedem Iunonis reginae perrectum. ibi duae hostiae ab de-
cemuiris immolatae, et simulacra cupressea in aedem inlata.
Dis rite placatis dilectum consules habebant acrius intentiusque quam 38
prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam et belli terror dupli- 2
catus noui hostis in Italiam aduentu, et minus iuuentutis erat unde scri-
berent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam uaca- 3
tionem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus
edixere in diem certam ut quo quisque iure uacationem haberet ad sena-
tum deferret. ea die ad senatum hi populi uenerunt, Ostiensis Alsiensis 4
Antias Anxurnas Minturnensis Sinuessanus, et ab supero mari Senensis.
cum uacationes suas quisque populus recitaret, nullius cum in Italia hostis 5
esset praeter Antiatem Ostiensemque uacatio obseruata est; et earum
coloniarum iuniores iure iurando adacti supra dies triginta non pernoc-
taturos se extra moenia coloniae suae donec hostis in Italia esset.
Cum omnes censerent primo quoque tempore consulibus eundum ad 6
bellum – nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus,
ne Gallos Cisalpinos neue Etruriam erectam in spem rerum nouarum solli-
citaret, et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex 7
Bruttiis atque obuiam ire fratri posset – Liuius cunctabatur, parum
fidens suarum prouinciarum exercitibus: collegam ex duobus consulari- 8
bus egregiis exercitibus et tertio cui Q. Claudius Tarenti praeesset elec-
tionem habere. intuleratque mentionem de uolonibus reuocandis ad
signa. senatus liberam potestatem consulibus fecit et supplendi unde uel- 9
lent et eligendi de omnibus exercitibus quos uellent permutandique ⟨et⟩
ex prouinciis quos e re publica censerent esse traducendi. ea omnia cum 10
summa concordia consulum acta. uolones in undeuicensimam et uicensi-
mam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Sci- 11
pione M. Liuio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo milia Hi-
spanorum Gallorumque, ad duo milia de legione militum, equitum mille
octingentos mixtos Numidas Hispanosque; M. Lucretium has copias
nauibus aduexisse. et sagittariorum funditorumque ad tria milia ex Sici- 12
lia C. Mamilium misisse.

2 constitit et Sp*?* constitet P constitit CM^2A^P conspicit et $N^{\sigma 2}$ || 3 incesserunt A^PN^x intercesserunt P || 8 annis $C^xM^2\pi^2$ anno P || 13 uenerunt P aduenerunt L || 14 Minturnensis] menturnensis alsiensis P menturnensis salpiensis C || 18 se PL se esse Sp*?* || 28 et *suppl. Ald.* || 29 quos] quo *Ma.* | traducendos *Conw.* | ea $A^PN^{\sigma 2}L$ *om.* P || 31 roboris $CN^{\sigma 2}L$ roris P || 32 m. P *om.* L || 33 ad $SpN^{\sigma 2}L$ et P || 34 octingentos Sp *om.* PL || 35 aduexisse $SpN^{\sigma 2}L$ adduxisse P | tria P quattuor A^PL

207

39 Auxerunt Romae tumultum litterae ex Gallia allatae ab L. Porcio
2 praetore: Hasdrubalem mouisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo
milia Ligurum conscripta armataque coniunctura se transgresso in Ita-
liam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet; se cum inuali-
3 do exercitu quoad tutum putaret progressurum. hae litterae consules
raptim confecto dilectu maturius quam constituerant exire in prouincias
coegerunt, ea mente ut uterque hostem in sua prouincia contineret,
4 neque coniungi aut conferri in unum uires pateretur. plurimum in eam
rem adiuuit opinio Hannibalis quod, etsi ea aestate transiturum in Ita-
liam fratrem crediderat, recordando quae ipse in transitu nunc Rhodani
nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses ex-
5 hausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspec-
tabat. ea tardius mouendi ex hibernis causa fuit.
6 Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expe-
ditiora fuere. non enim receperunt modo Aruerni eum deincepsque aliae
7 Gallicae atque Alpinae gentes, sed etiam secutae sunt ad bellum; et cum
per munita pleraque transitu fratris quae antea inuia fuerant ducebat,
tum etiam duodecim annorum adsuetudine peruiis Alpibus factis inter
8 mitiora iam transibant hominum ingenia. inuisitati namque antea alieni-
genis nec uidere ipsi aduenam in sua terra adsueti, omni generi humano
insociabiles erant; et primo ignari quo Poenus pergeret, suas rupes
9 suaque castella et pecorum hominumque praedam peti crediderant. fama
deinde Punici belli quo duodecimum annum Italia urebatur satis edo-
cuerat uiam tantum Alpes esse; duas praeualidas urbes, magno inter se
maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare.
10 Hae causae aperuerant Alpes Hasdrubali. ceterum quod celeritate iti-
11 neris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis
12 quam oppugnat, corrupit. crediderat campestris oppidi facilem expugna-
tionem esse, et nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio
13 eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. non ipse se solum ea
oppugnatione impediit, sed Hannibalem, post famam transitus eius tanto
14 spe sua celeriorem, iam mouentem ex hibernis continuerat, quippe repu-
tantem non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam
ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia uictor regressus temptasset.

1 Pol. 11. 1; Sil. 15. 475sqq.; App. Hann. 52; Zon. 9. 9

1 adlatae P misse L | porcio π^2L populo P || 6 exire in M^{2}A^{p}N$^{\sigma 2}$L exiret P exire ad C || 7 ut uterque N$^{\sigma 2}$L utrique P || 8 conferri N$^{\sigma 2}$L conferre P || 12 maturumque A^{p}N$^{\sigma 2}$L aturumque P || 15 aliae P *om.* SpL || 17 ducebat MN^{x}L ducebant P || 19 transibant P transibat L || 21 insociabiles N$^{\sigma 2}$L insociales P || 22 suaque AN suasque P et suas C sua L || 23 italia A^{p}N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 30 ratum P *del.* N^{x}L | ipse se SpN$^{\sigma 2}$ ipse P nec se L || 31 oppugnatione SpN$^{\sigma 2}$ oppugnatio P impugnatione L | impediit Sp impedit PL || 32 celeriorem PL celerioris M^x

Consules diuersis itineribus profecti ab urbe uelut in duo pariter bella 40
distenderant curas hominum, simul recordantium quas primus aduentus
Hannibalis intulisset Italiae clades, simul cum illa angeret cura, quos tam 2
propitios urbi atque imperio fore deos ut eodem tempore utrobique res
publica prospere gereretur. adhuc aduersa secundis pensando rem ad id
tempus extractam esse. cum in Italia ad Trasumennum et Cannas prae- 3
cipitasset Romana res, prospera bella in Hispania prolapsam eam ere-
xisse. postea cum in Hispania alia super aliam clades duobus egregiis 4
ducibus amissis duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia
Siciliaque gesta quassatam rem publicam excepisse, et ipsum interuallum 5
loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium
dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeber- 6
rimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum to-
tam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior uicisset intra
paucos dies castra cum altero iuncturum. terrebat et proximus annus lu- 7
gubris duorum consulum funeribus. his anxii curis homines digredientes
in prouincias consules prosecuti sunt. memoriae proditum est plenum 8
adhuc irae in ciues M. Liuium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio
ne priusquam genus hostium cognosset temere manum consereret, re-
spondisse ubi primum hostium agmen conspexisset pugnaturum. cum 9
quaereretur quae causa festinandi esset, 'aut ex hoste egregiam gloriam'
inquit 'aut ex ciuibus uictis gaudium meritum certe, etsi non honestum,
capiam'.

Priusquam Claudius consul in prouinciam perueniret, per extremum 10
finem agri Tarentini ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem
expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini
terribilem tumultum intulit; ad quattuor milia hominum occidit, nouem 11
signa militaria cepit. mouerat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius,
qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. itaque ne cum 12
duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Ta-
rentino mouit atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen 13
conuertit; Hostilius Capuam petens obuius ad Venusiam fit consuli Clau-
dio. ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta milia, duo milia 14

24 Zon. 9. 9

4 ut $P^x A^p N^{\sigma 1}$L urbit P | utrobique *π* utrubique P utroubique L || 5 adhuc P *om.* L | pensando rem A^pL pensandorum P pensando M^3 || 7 erexisse P rexisse $N^{\sigma 2}$L || 9 duos $C^x N^{\sigma 2}$L duobus P | multa P *om.* L || 12 italiam P italia N^xL || 15 paucos . . . castra $A^p N^{\sigma 2}$L *om.* P || 17 prouincias A^pL prouinciam P || 24 perueniret SpL ueniret P || 25 Tarentini *Ma.* laritanis P larinatis P^1 larinati N^x || 26 incomposito $C^x A^p N^{\sigma 2}$L inposito P | agmini *Frob. 2* agmine *codd.* || 32 fit $N^{\sigma 2}$L fuit P || 33 electa P (-tu) $CN^{\sigma 2}$ lecta A^pL || 33–p. 96,1 duo milia et quingenti L et P duo et quingenti $A^p N^{\sigma 2}$

207 et quingenti equites quibus consul aduersus Hannibalem rem gereret;
reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus ut Q. Fuluio proconsuli
traderet.

41 Hannibal undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in praesi-
diis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum uenit spe recipiendi
2 oppida quae per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia con-
sul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille ferme et quingentos
3 passus castra locat ab hoste. Grumenti moenibus prope iniunctum uide-
4 batur Poenorum uallum; quingenti passus intererant. castra Punica ac
Romana interiacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri
Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti quod nihil siluae
5 neque ad insidias latebrarum habebant. in medio campo ab stationibus
procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. id modo Roma-
num quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur; Hannibal inde
6 euadere cupiens totis uiribus in aciem descendebat. tum consul ingenio
hostis usus, quod minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant,
quinque cohortes additis quinque manipulis nocte iugum superare et in
7 auersis collibus considere iubet; tempus exsurgendi ex insidiis et adgre-
diendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium
8 praefectum socium edocet quos cum iis mittebat. ipse luce prima copias
omnes peditum equitumque in aciem eduxit. paulo post et ab Hannibale
signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurren-
tium est sublatus; inde eques pedesque certatim portis ruere ac palati
9 per campum properare ad hostes. quos ubi effusos consul uidet, tribuno
militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat ut equites legionis quanto
10 maximo impetu possit in hostem emittat: ita pecorum modo incomposi-
tos toto passim se campo effudisse ut sterni obterique priusquam in-
struantur possint.

42 Nondum Hannibal e castris exierat cum pugnantium clamorem audi-
2 uit; itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. iam primos
occupauerat equestris terror; peditum etiam prima legio et dextra ala
proelium inibat. incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti
3 casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis et procurren-
tium ad certamen numero augetur; pugnantesque, quod nisi in uetere

1 rem $N^{\sigma 2}$L *om.* P bellum A^{v} || 4 in[1] P$A^{p}N^{\sigma 2}$ *om.* L || 8 locat ab hoste P ab hoste locat L | iniunctum P iunctum $M^{2}A^{x}$L || 11 neutris *Frob. 2* neutri *codd.* || 12 latebrarum PL latebrosum A^{p} || 15 euadere $A^{p}N^{\sigma 2}$L *om.* P || 16 quod *scripsi* quo *codd.* || 17 cohortes K cohortibus *cett.* || 18 collibus P uallibus $A^{p}N^{\sigma 2}$L | adgrediendi $N^{\sigma 2}$L adgredi P || 20 ipse $C^{x}M^{2}\pi^{2}$L ipsis P || 21 eduxit P duxit L || 23 ruere Cπ^{2}L uere P || 24 uidet P (uide) π uidit L || 26 possit P posset L || 27 effudisse $A^{p}N^{\sigma 2}$L fudisse P | obterique P operique Sp || 31 equestris $A^{p}N^{\sigma 1}$L eques P equester C^{x}

exercitu et duci ueteri haud facile est, inter tumultum ac terrorem in- *207*
struxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per 4
colles clamor ab tergo auditus metum ne intercluderentur a castris
iniecisset. inde pauor incussus et fuga passim fieri coepta est; minorque 5
caedes fuit quia propinquitas castrorum breuiorem fugam perculsis fecit.
equites enim tergo inhaerebant; in transuersa latera inuaserant cohortes 6
secundis collibus uia nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo milia 7
hominum occisa, supra septingentos capti. signa militaria nouem ademp-
ta; elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria
pugna fuerat, quattuor occisi duo capti. circa quingentos Romanorum 8
sociorumque uictores ceciderunt.

Postero die Poenus quieuit; Romanus in aciem copiis eductis, post-
quam neminem signa contra efferre uidit, spolia legi caesorum hostium et
suorum corpora conlata in unum sepeliri iussit. inde insequentibus con- 9
tinuis diebus aliquot ita institit portis ut prope inferre signa uideretur,
donec Hannibal tertia uigilia crebris ignibus tabernaculisque, quae pars 10
castrorum ad hostes uergebat, et Numidis paucis qui in uallo portisque se
ostenderent relictis, profectus Apuliam petere intendit. ubi inluxit, suc- 11
cessit uallo Romana acies; et Numidae ex composito paulisper in portis
se ualloque ostentauere, frustratique aliquamdiu hostes citatis equis
agmen suorum adsequuntur. consul ubi silentium in castris et ne paucos 12
quidem qui prima luce obambulauerant parte ulla cernebat, duobus equi-
tibus speculatum in castra praemissis, postquam satis tuta omnia esse
exploratum est, inferri signa iussit; tantumque ibi moratus dum milites 13
ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit multoque ante noctem
copias reduxit. postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam 14
et uestigia agminis sequens haud procul Venusia hostem adsequitur. ibi 15
quoque tumultuaria pugna fuit; supra duo milia Poenorum caesa. inde
nocturnis montanisque itineribus Poenus ne locum pugnandi daret Me-
tapontum petiit. Hanno inde – is enim praesidio eius loci praefuerat – 16
in Bruttios cum paucis ad exercitum nouum comparandum missus;
Hannibal, copiis eius ad suas additis, Venusiam retro quibus uenerat iti-
neribus repetit, atque inde Canusium procedit. nunquam Nero uestigiis 17
hostis abstiterat, et Q. Fuluium, cum Metapontum ipse proficisceretur,
in Lucanos ne regio ea sine praesidio esset arcessierat.

1 duci ueteri P duce uetere A^{P}N$^{\sigma 2}$L || 2 decurrentium C^{x}A^{P}N$^{\sigma 2}$L decursu P || 3 a N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 6 inhaerebant PL habebant N$^{\sigma 2}$ || 8 supra septingentos *edd.* supra septingenti P septingenti *Conw.* | adempta P adepta L || 10 circa quingentos P et circa SpN$^{\sigma 2}$L et circa ducentos L^{1} || 11 uictores PL ductores Sp*?* || 12 copiis eductis Sp*?*A$^{P?}$ copiis ductis P eductis copiis L || 13 uidit P uidet N$^{\sigma 2}$L || 16 quae P qua Sp*?*A^{P}L || 18 ostenderent M^{2}A^{P}N$^{\sigma 2}$ (-et) ostenderunt P || 20 hostes P (-is) π hostem L || 21 paucos P passus SpN$^{\sigma 2}$ || 27 uenusia *recc.* uenusiam P || 28 duo P tria A^{v}L || 33 repetit N^{x}L repetiit P || 35 arcessierat A^{P}N$^{\sigma 2}$L arcessiebat P

207

43 Inter haec ab Hasdrubale, postquam ad Placentiae obsidionem acces-
sit, quattuor Galli equites duo Numidae cum litteris missi ad Hanniba-
2 lem, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi
essent dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis iti-
neribus Tarentum delati a uagis per agros pabulatoribus Romanis ad
3 Q. Claudium propraetorem deducuntur. eum primo incertis implicantes
responsis, ut metus tormentorum admotus fateri uera coegit, edocuerunt
4 litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. cum iis litteris sicut erant
signatis L. Verginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem
5 traduntur; duae simul turmae Samnitium praesidii causa emissae. qui
ubi ad consulem peruenerunt litteraeque lectae per interpretem sunt et
6 ex captiuis percontatio facta, tum Claudius non id tempus esse rei publi-
7 cae ratus quo consiliis ordinariis, prouinciae suae quisque finibus, per
exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret — auden-
dum ac nouandum aliquid improuisum, inopinatum, quod coeptum non
minorem apud ciues quam hostes terrorem faceret, perpetratum in ma-
8 gnam laetitiam ex magno metu uerteret — litteris Hasdrubalis Romam
ad senatum missis simul et ipse patres conscriptos quid pararet edocet.
9 monet ut cum in Vmbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legio-
nem a Capua Romam arcessant, dilectum Romae habeant, exercitum
10 urbanum ad Narniam hosti opponant. haec senatui scripta. praemissi
item per agrum Larinatem Marrucinum Frentanum Praetutianum, qua
exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus para-
tos militi ad uescendum in uiam deferrent, equos iumentaque alia pro-
11 ducerent ut uehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu ciuium
sociorumque quod roboris erat delegit, sex milia peditum mille equites.
pronuntiat occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea
praesidium uelle; ut ad iter parati omnes essent. profectus nocte flexit in
12 Picenum. et consul quidem quantis maximis itineribus poterat ad colle-
gam ducebat, relicto Q. Catio legato qui castris praeesset.

44 Romae haud minus terroris ac tumultus erat quam fuerat biennio
ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus portisque fuerant.
neque satis constabat animis tam audax iter consulis laudarent uitupe-
2 rarentne; apparebat, quo nihil iniquius est, ex euentu famam habiturum.

2 App. Hann. 52 || 31 Pol. 11. 1. 1; Sil. 15. 577 sqq.

1 ad . . . obsidionem accessit Sp$N^{\sigma 2}$ ab . . . obsidione abscessit PL || 3 medios hostes A^PL mediostem P medium hostem C || 6 propraetorem P proconsulem A^P | implicantes π inplicante P || 10 emissae P missae πL || 15 ac nouandum $A^P N^{\sigma 2}$L *om.* P | inopinatum P$A^{P?}$ inopinatumque LK || 18 pararet P paret SpL || 19 monet $A^P N^{\sigma 2}$L *om.* P || 21 senatui πL senatu P || 22 Praetutianum *edd.* praetutilanum (*uel* -tutilianum) *codd.* | qua Cπ^2 quae P || 24 producerent π produceret P || 31 biennio] quadriennio *Glar.* || 32 cum P quam $N^{\sigma 2}$L || 33 audax $A^{P?}$L aut audax P

castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu cui *207*
detractum foret omne quod roboris quod floris fuerit. et consulem in 3
Lucanos ostendisse iter cum Picenum et Galliam peteret, castra relin-
quentem nulla alia re tutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque
exercitus partem abisse ignoraret. quid futurum si id palam fiat, et aut 4
insequi Neronem cum sex milibus armatorum profectum Hannibal toto
exercitu uelit aut castra inuadere praedae relicta sine uiribus, sine impe-
rio, sine auspicio? ueteres eius belli clades, duo consules proximo anno 5
interfecti terrebant: et ea omnia accidisse cum unus imperator, unus
exercitus hostium in Italia esset. nunc duo bella Punica facta, duos in-
gentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse; quippe et Hasdru- 6
balem patre eodem Hamilcare genitum, aeque impigrum ducem, per tot
annos in Hispania Romano exercitatum bello, gemina uictoria insignem
duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem 7
celeritate ex Hispania, et concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo ma-
gis quam Hannibalem ipsum gloriari posse; quippe in iis locis hunc coegis- 8
se exercitum quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quae
miserrima mortis genera sint, amisisset. adiciebant etiam periti rerum 9
Hispaniae haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem
in saltu impedito deprensus forte haud secus quam puerum conscriben-
dis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset. omnia maiora 10
etiam uero praesidia hostium, minora sua, metu interprete semper in de-
teriora inclinato, ducebant.

Nero postquam iam tantum interualli ab hoste fecerat ut detegi consi- **45**
lium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. negat ullius consilium 2
imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse quam suum. ad 3
certam eos se uictoriam ducere, quippe ad quod bellum collega non ante-
quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datae ab senatu co-
piae fuissent maiores instructioresque quam si aduersus ipsum Hanni-
balem iret profectus sit, eo ipsos quantumcumque uirium momentum
addiderint rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie – nam ne 4
ante audiatur daturum operam – alterum consulem et alterum exerci-
tum aduenisse haud dubiam uictoriam facturum. famam bellum con- 5
ficere, et parua momenta in spem metumque impellere animos. gloriae
quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos laturos;
semper quod postremum adiectum sit id rem totam uideri traxisse. cer- 6

5 abisse Sp? $N^{\sigma 2}$L abesset P || 8 duo consules $A^P N^{\sigma 2}$L dilocos P || 13 annos $A^P N^{\sigma 2}$L *om.* P || 15 et P *om.* L || 16 iis L his P || 19 eum *Crev.* cum P eo $N^{\sigma 2}$L || 20 saltu $A^P N^{\sigma 2}$L aliu P || 21 elusisset $M^2 A^P N^{\sigma 2}$L elusisse P || 24 iam $A^P N^{\sigma 2}$L *om.* P | ut detegi C^xL uide tegi P || 26 speciem P spe $A^{P?}$ spem L | audacius $M^2 \pi^2$L audacibus P || 30 eo ipsos PL eos ipsos AN eo ipsi si *Ma.* || 32 audiatur SpA^PL audiretur P || 35 gesta $N^{\sigma 2}$L gestae P | partae L partes P

207 nere ipsos quo concursu, qua admiratione, quo fauore hominum iter
suum celebretur.
7 Et hercule per instructa omnia ordinibus uirorum mulierumque un-
dique ex agris effusorum inter uota ac preces et laudes ibant. illos prae-
sidia rei publicae, uindices urbis Romanae imperiique appellabant: in
illorum armis dextrisque suam liberorumque suorum salutem ac liber-
8 tatem repositam esse. deos omnes deasque precabantur ut illis faustum
iter, felix pugna, matura ex hostibus uictoria esset, damnarenturque ipsi
9 uotorum quae pro iis suscepissent ut, quemadmodum nunc solliciti pro-
sequerentur eos, ita paucos post dies laeti ouantibus uictoria obuiam
10 irent. inuitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus ut quae
ipsis iumentisque usui essent ab se potissimum sumerent. benigne omnia
11 cumulata dare; modestia certare milites ne quid ultra usum necessarium
sumerent. nihil morari nec ab signis subsistere cibum capientes, diem ac
noctem ire; uix quod satis ad naturale desiderium corporum esset quieti
12 dare. et ad collegam praemissi erant qui nuntiarent aduentum percon-
tarenturque clam an palam, interdiu an noctu uenire sese uellet, iisdem
an aliis considere castris. nocte clam ingredi melius uisum est.
46 Tessera per castra ab Liuio consule data erat ut tribunus tribunum,
2 centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet: neque
enim dilatari castra opus esse, ne hostis aduentum alterius consulis
sentiret. et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat
quod Claudianus exercitus nihil ferme praeter arma secum in expeditio-
3 nem tulerat; ceterum in ipso itinere auctum uoluntariis agmen erat offe-
rentibus ultro sese, et ueteribus militibus perfunctis iam militia et iuueni-
bus quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque
4 uirium aptum militiae uidebatur, conscripserat. ad Senam castra alte-
rius consulis erant, et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat.
itaque cum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero ne ante
5 noctem castra ingrederetur. silentio ingressi ab sui quisque ordinis ho-
minibus in tentoria abducti cum summa omnium laetitia hospitaliter
excipiuntur.
Postero die consilium habitum cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit.
6 castra iuncta consulum castris habebat; et ante aduentum eorum per
loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus ut trans-

4 ac SpL et P || 6 liberorumque SpL liberorum P || 8 iter πL iterque P || 10 uictoria N^{x} uictoriam P || 11 fatigare P flagitare SpL || 14 signis N$^{\sigma 2}$L signis nec P | subsistere] absistere *Frob. 2* || 16 percontarenturque A^{p}L recunctarenturque P ne cunctarentur quod Mπ^{2} || 17 sese A^{p}N$^{\sigma 2}$L esse P || 18 ingredi A^{p}N$^{\sigma 2}$L inaredi P | melius PL *om.* Sp || 19 tribunus tribunum PL tribunum tribunus Sp*?* || 22 coartatio N$^{\sigma 2}$L cortatio P || 23 in C^{x}M^{2}A^{p}N$^{\sigma 2}$L *om.* P || 24 auctum A^{p}N$^{\sigma 2}$L aut cum P || 25 et[1] J ex PL ut N$^{\sigma 2}$ || 28 ferme inde PL inde ferme Sp*?* ferme *Conw.* || 30 sui A^{x} suis *cett.* || 33 licinus N licinius *cett.* || 35 cum A^{p}N$^{\sigma 2}$L *om.* P

itum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus *207*
hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in consilio aderat. multorum 7
eo inclinant sententiae ut, dum fessum uia ac uigiliis reficeret militem
Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus
pugnandi differretur. Nero non suadere modo sed summa ope orare in- 8
stitit ne consilium suum quod tutum celeritas fecisset temerarium moran-
do facerent; errore qui non diuturnus futurus esset uelut torpentem Han- 9
nibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi nec ad sequendum se
iter intendisse. antequam se moueat, deleri exercitum Hasdrubalis posse,
redirique in Apuliam. qui prolatando spatium hosti det, eum et illa 10
castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter ut per otium ubi uelit
Hasdrubali coniungatur. extemplo signum dandum et exeundum in 11
aciem, abutendumque errore hostium absentium praesentiumque dum
neque illi sciant cum paucioribus nec hi cum pluribus et ualidioribus rem
esse. consilio dimisso signum pugnae proponitur confestimque in aciem 12
procedunt.

Iam hostes ante castra instructi stabant. moram pugnae attulit quod 47
Hasdrubal, prouectus ante signa cum paucis equitibus, scuta uetera
hostium notauit quae ante non uiderat et strigosiores equos; multitudo
quoque maior solita uisa est. suspicatus enim id quod erat, receptui pro- 2
pere cecinit, ac misit ad flumen unde aquabantur, ubi et excipi aliqui
possent et notari oculis si qui forte adustioris coloris ut ex recenti uia
essent; simul circumuehi procul castra iubet specularique num auctum 3
aliqua parte sit uallum, et ut attendant semel bisne signum canat in
castris. ea cum ordine relata omnia essent, castra nihil aucta errorem 4
faciebant. bina erant sicut ante aduentum consulis alterius fuerant, una
M. Liui, altera L. Porci; neutris quicquam quo latius tenderetur ad mu-
nimenta adiectum. illud ueterem ducem adsuetumque Romano hosti 5
mouit, quod semel in praetoris castris signum, bis in consularibus refe-
rebant cecinisse; duos profecto consules esse, et quonam modo alter ab
Hannibale abscessisset cura angebat. minime id quod erat suspicari pot- 6
erat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum ut ubi dux, ubi exercitus
esset cum quo castra conlata habuerit ignoraret: profecto haud mediocri 7

17 Sil. 15. 601 sqq.

3 inclinabant *edd.* || 4 paucos A^{p}N$^{\sigma2}$L paruos P || 5 pugnandi SpN$^{\sigma2}$L pugnae P | ope orare A^{p}N$^{\sigma2}$L operare P || 8 se PL *om.* Sp? || 9 deleri P delere Sp A^{p}N$^{\sigma1}$L | exercitum . . . posse A^{p}N$^{\sigma2}$L *om.* P || 10 redirique *Gron.* redireque A^{p}N$^{\sigma2}$L que P || 12 et exeundum A^{p}N$^{\sigma2}$L et aeundum P || 13 praesentiumque A^{p}N$^{\sigma2}$L que P || 19 uiderat RA^{p}N$^{\sigma2}$L uidebat P || 20 suspicatus CA^{p}N$^{\sigma2}$L suscitatus P | enim P *om.* L || 22 oculis πL oculos P | qui C^{x}A^{p}L quit P quid π || 24 ut PL *om.* Sp || 25 relata omnia N$^{\sigma2}$K omnia relata A^{p}L omnia P || 27 neutris C^{x}L naeutri P neutri π || 29 praetoris PL praetoriis C^{x} || 30 duos . . . esse A^{p}N$^{\sigma2}$L *om.* P || 33 conlata PL coniuncta A^{p} | habuerit PL haberet Sp?

207 clade absterritum insequi non ausum. magno opere uereri ne perditis re-
bus serum ipse auxilium uenisset, Romanisque eadem iam fortuna in Italia
8 quae in Hispania esset. interdum litteras suas ad eum non peruenisse
credere, interceptisque iis consulem ad sese opprimendum accelerasse.
His anxius curis exstinctis ignibus, uigilia prima dato signo ut taciti
9 uasa conligerent, signa ferri iussit. in trepidatione et nocturno tumultu
duces parum intente adseruati alter in destinatis iam ante animo latebris
subsedit, alter per uada nota Metaurum flumen tranauit. ita desertum ab
ducibus agmen primo per agros palatur, fessique aliquot somno ac uigi-
10 liis sternunt corpora passim atque infrequentia relinquunt signa. Hasdru-
bal dum lux uiam ostenderet ripa fluminis signa ferri iubet; et per tor-
tuosi amnis sinus flexusque cum errore ⟨re⟩uoluens haud multum pro-
cessisset, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset transiturus
11 erat. sed cum, quantum a mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus
amnem ripis non inueniret uada, diem terendo spatium dedit ad insequen-
dum sese hosti.
48 Nero primum cum omni equitatu aduenit; Porcius deinde adsecutus
2 cum leui armatura. qui cum fessum agmen carperent ab omni parte in-
cursarentque, et iam omisso itinere quod fugae simile erat, castra metari
3 Poenus in tumulo super fluminis ripam uellet, aduenit Liuius peditum
omnibus copiis non itineris modo sed ad conserendum extemplo proelium
4 instructis armatisque. sed ubi omnes copias coniunxerunt derectaque
acies est, Claudius dextro in cornu, Liuius ab sinistro pugnam instruit;
5 media acies praetori tuenda data. Hasdrubal omissa munitione castro-
rum postquam pugnandum uidit, in prima acie ante signa elephantos
conlocat. circa eos laeuo in cornu aduersus Claudium Gallos opponit,
6 haud tantum iis fidens quantum ab hoste timeri eos credebat; ipse dex-
trum cornu aduersus M. Liuium sibi atque Hispanis — et ibi maxime in
7 uetere milite spem habebat — sumpsit; Ligures in medio post elephantos
positi. sed longior quam latior acies erat; Gallos prominens collis tegebat.
8 ea frons quam Hispani tenebant cum sinistro Romanorum cornu concur-
rit. dextra Romanis acies extra proelium eminens cessabat; collis oppo-
situs arcebat ne aut a fronte aut ab latere adgrederentur.

18 Pol. 11. 1 sqq.; Hor. C. 4. 4. 37 sqq.; Sil. 15. 626 sqq.; Flor. 1. 22. 50; App. Hann. 52; Eutrop. 3. 18; Oros. 4. 18. 9; Auct. Vir. Ill. 48. 2 sqq.; Zon. 9. 9

8 intente Sp? A^{P}L inte P iter C^{x} π^{2} | adseruati Sp? A^{P}L adseruat P || 10 somno ac uigiliis] uigiliis ac somno *Zing.* uigiliis somno *Alan* || 12 ostenderet ripa fluminis A^{P}N$^{\sigma 2}$L ostendentis P || 13 errore ⟨re⟩uoluens *scripsi* errorem uoluens P errore uoluens C π^{2} Sp? L errore ⟨iter re⟩uoluens *Riem.* || 15 erat A^{P}N$^{\sigma 2}$L *om.* P | a mari A^{P}N$^{\sigma 2}$L mare P || 16 terendo A^{P}N$^{\sigma 2}$L ferendo P || 20 fugae C^{x} A^{P}N$^{\sigma 2}$L fuga P || 22 itineris P Sp? itineri A^{x}L || 23 derectaque P directaque C R^{2}M π^{2} || 27 conlocat P locat Sp L || 28 fidens C A^{P}N$^{\sigma 2}$L fidene P | credebat ipse A^{P}N$^{\sigma 2}$L credebatur se P || 33 Romanis *scripsi* omnis *codd.* || 34 a N$^{\sigma 2}$L *om.* P

Inter Liuium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, 9
atroxque caedes utrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior pedi- 10
tum equitumque Romanorum, ibi Hispani, uetus miles peritusque Ro-
manae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem uersi elephanti,
qui primo impetu turbauerant antesignanos, et iam signa mouerant loco;
deinde crescente certamine et clamore impotentius iam regi et inter duas 11
acies uersari uelut incerti quorum essent, haud dissimiliter nauibus sine
gubernaculo uagis. Claudius 'quid ergo praecipiti cursu tam longum iter 12
emensi sumus?' clamitans militibus, cum in aduersum collem frustra
signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non 13
uidebat posse, cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem
magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit, 14
et non hostibus modo sed etiam suis inopinantibus in sinistrum hostium
latus incurrit; tantaque celeritas fuit ut cum ostendissent se ab latere
mox in terga iam pugnarent. ita ex omnibus partibus, a fronte ab latere 15
ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque, et ad Gallos iam caedes per-
uenerat. ibi minimum certaminis fuit; nam et pars magna ab signis ab- 16
erant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros, et qui aderant iti-
nere ac uigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, uix arma umeris
gerebant; et iam diei medium erat, sitisque et calor hiantes caedendos 17
capiendosque adfatim praebebat.

Elephanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste interfecti. fabrile 49
scalprum cum malleo habebant; id, ubi saeuire beluae ac ruere in suos
coeperant, magister inter aures positum ipsa in compage qua iungitur
capiti ceruix quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima uia mor- 2
tis in tantae molis belua inuenta erat ubi regendi spem uicissent; primus-
que id Hasdrubal instituerat, dux cum saepe alias memorabilis tum illa
praecipue pugna. ille pugnantes hortando pariterque obeundo pericula 3
sustinuit, ille fessos abnuentesque taedio et labore nunc precando, nunc
castigando accendit, ille fugientes reuocauit omissamque pugnam aliquot
locis restituit. postremo, cum haud dubie fortuna hostium esset, ne super- 4
stes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in co-
hortem Romanam immisit; ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre
dignum erat, pugnans cecidit.

Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, reddita- 5

27 Pol. 11. 2. 1

13 sinistrum] dextrum *Glar.* ⟨euectus in dextrum⟩ *add. Conw.* || 14 ab P a L in Sp || 15 pugnarent P depugnarent Sp? | a L ab P || 16 trucidantur P trucidarentur Sp trucidabantur A^{P}L || 20 gerebant SpL gestabant P || 23 id P et L || 24 ipsa in compage qua $N^{\sigma 2}$L ipso in articulo quo P || 26 inuenta CA^{P} $N^{\sigma 2}$L inuecta P | regendi spem uicissent CSp?$A^{P}N^{x}$L regendis peruicissent P || 31 dubie P dubia C$A^{P}N^{\sigma 2}$L

207 que aequa Cannensi clades uel ducis uel exercitus interitu uidebatur.
6 quinquaginta septem milia hostium occisa, capta quinque milia et quadringenti, magna praeda alia cum omnis generis tum auri etiam argen-
7 tique; ciuium etiam Romanorum qui capti apud hostes erant supra quattuor milia capitum recepta. id solacii fuit pro amissis eo proelio militibus, nam haudquaquam incruenta uictoria fuit; octo ferme milia Romanorum
8 sociorumque occisa. adeoque etiam uictores sanguinis caedisque ceperat satias ut postero die, cum esset nuntiatum Liuio consuli Gallos Cisalpinos Liguresque qui aut proelio non adfuissent aut inter caedem effugissent uno agmine abire sine certo duce sine signis sine ordine ullo aut
9 imperio, posse si una equitum ala mittatur omnes deleri, 'quin supersint' inquit 'aliqui nuntii et hostium cladis et nostrae uirtutis.'
50 Nero ea nocte quae secuta est properans citatiore quam inde uenerat
2 agmine die sexto ad statiua sua atque ad hostem peruenit. iter eius frequentia minore — nemo enim praecesserat nuntius — laetitia uero tanta
3 uix ut compotes mentium prae gaudio essent celebratum est. nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta exspectatione euentus ciuitas fuerit nec quo uictoriae famam acceperit.
4 nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut senator quisquam a curia atque a
5 magistratibus abscessit aut populus e foro. matronae quia nihil in ipsis opis erat in preces obtestationesque uersae per omnia delubra uagae
6 suppliciis uotisque fatigauere deos. tam sollicitae ac suspensae ciuitati fama incerta primo accidit duos Narnienses equites in castra quae in faucibus Vmbriae opposita erant uenisse ex proelio nuntiantes caesos
7 hostes. et primo magis auribus quam animis id acceptum erat ut maius laetiusque quam quod mente capere aut satis credere possent; et ipsa
8 celeritas fidem impediebat quod biduo ante pugnatum dicebatur. litterae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris adferuntur de Narnien-
9 sium equitum aduentu. hae litterae per forum ad tribunal praetoris latae senatum curia exciuerunt; tantoque certamine ac tumultu populi ad

8 Val. Max. 3. 7. 4

1 clades A^pL clade P || 2 septem A^p sex PL || 4 quattuor A^pL tria P triginta $N^{\sigma 2}$ || 8 satias Sp satietas PL || 9 liguresque P^x (-isque) M^2AN ligurque P et ligures L || 10 aut P sine L || 11 posse *hic* P, *post* mittatur A^pN^xL | quin *Gron.* que P *om.* A^pN^xL || 12 inquit aliqui A^pL alii qui P || 13 properans *scripsi* . pugnam *codd.* pugnam ⟨profectus⟩ *Sart.* pugnam ⟨regressus⟩ *Ma.* pugnam ⟨profectus in Apuliam⟩ *Rossb.* || 14 ad^2 $N^{\sigma 2}L$ *om.* P || 15 nemo enim SpL quia nemo P || 16 prae P *om.* Sp || 17 enarrarique P narrarique SpL || 18 fuerit $SpN^{\sigma 2}L$ fuerat P | acceperit Sp?L accepit P || 20 a^2 L ab P || 21 e PL *om.* Sp? || 22 in A^p inter P || 23 suppliciis L supplices P | fatigauere $Sp?N^{\sigma 2}L$ fatigare P || 26 et P *om.* L || 28 fidem $A^pN^{\sigma 2}L$ idem P || 29 acidino P aciuino N^x (acc-) L || 30 praetoris latae Sp? A^pL perlatae P || 31 curia P in curiam $N^{\sigma 2}L$

fores curiae concursum est ut adire nuntius non posset, sed traheretur a *207*
percontantibus uociferantibusque ut in rostris prius quam in senatu
litterae recitarentur. tandem summoti et coerciti a magistratibus; dispen- 10
sarique laetitia inter impotentes eius animos potuit. in senatu primum, 11
deinde in contione litterae recitatae sunt; et pro cuiusque ingenio aliis
iam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat quam legatos con-
sulumue litteras audissent.

Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. tunc enimuero omnis 51
aetas currere obuii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum
gaudium cupientes; ad Muluium usque pontem continens agmen peruenit. 2
legati – erant L. Veturius Philo P. Licinius Varus Q. Caecilius Metellus 3
– circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt,
cum alii ipsos alii comites eorum quae acta essent percontarentur; et ut 4
quisque audierat exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones
Romanas incolumes, saluos consules esse, extemplo aliis porro imper-
tiebant gaudium suum. cum aegre in curiam peruentum esset, multo 5
aegrius summota turba ne patribus misceretur, litterae in senatu reci-
tatae sunt; inde traducti in contionem legati. L. Veturius litteris recitatis 6
ipse planius omnia quae acta erant exposuit cum ingenti adsensu, post-
remo etiam clamore uniuersae contionis, cum uix gaudium animis cape-
rent. discursum inde ab aliis circa templa deum ut grates agerent, ab 7
aliis domos ut coniugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent.
senatus quod M. Liuius et C. Claudius consules incolumi exercitu ducem 8
hostium legionesque occidissent supplicationem in triduum decreuit. eam
supplicationem C. Hostilius praetor pro contione edixit, celebrataque a
uiris feminisque est. omnia templa per totum triduum aequalem turbam 9
habuere, cum matronae amplissima ueste cum liberis, perinde ac si
debellatum foret, omni solutae metu dis immortalibus grates agerent.
statum quoque ciuitatis ea uictoria mouit, ut iam inde haud secus quam 10
in pace res inter se contrahere uendendo, emendo, mutuum dando argen-
tum creditumque soluendo auderent.

C. Claudius consul cum in castra redisset caput Hasdrubalis, quod ser- 11
uatum cum cura attulerat, proici ante hostium stationes, captiuosque

32 Sil. 15. 813 sqq.

1 sed SpV *om.* P | traheretur a P trahereturque a ANL || 2 percontantibus (-cunct-) PL cunctantibus Sp || 3 dispensarique P dissertarique SpL || 4 impotentes SpL ponentis P || 5.6 aliis iam π^2L alius iam P iam $N^{\sigma 2}$ *om.* Sp || 6 gaudium PL gaudio Sp || 9 obuii P obuiam Sp? A^pL || 11 Philo *Ald.* philus P | caecilius V *om. cett.* || 13 alii[1] $M^x N^{\sigma 2}$L aliis P | essent P sint Sp?L || 15 impertiebant $A^p N^{\sigma 2}$L impertierant P || 16 peruentum esset P peruenissent Sp?L || 19 ipse planius P *om.* Sp? || 25 C. *edd.* a. *codd.* | pro contione A^p *om.* PL | celebrataque $N^{\sigma 2}$L celebrata P || 26 est P *om.* L | omnia P omniaque $N^{\sigma 2}$L || 29 uictoria . . . iam $A^p N^{\sigma 2}$L uictoriam P || 30 emendo . . . dando $A^p N^{\sigma 2}$L *om.* P || 31 creditumque Sp A^pL creditum P

207 Afros uinctos ut erant ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hanniba-
12 lem et èxpromere quae acta essent iussit. Hannibal tanto simul publico familiarique ictus luctu, adgnoscere se fortunam Carthaginis fertur di-
13 xisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia quae diffusa latius tueri non poterat in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos ciuitatem uniuersam excitos sedibus suis et Lucanorum qui suae dicionis erant in Bruttium agrum traduxit.

1 uinctos P^1L uincti Sp || 4–5 ut . . . contraheret P ut . . . contrahit $N^{\sigma 2}$ contrahit L || 6 sedibus $A^p N^{\sigma 2}$L seditionibus P

INDICES

1. INDEX PERSONARVM

2. INDEX LOCORVM ET GENTIVM

BIBLIOTHECA TEVBNERIANA

(Aeschylus). Scholia Graeca in Aeschylum quae exstant omnia

Herausgegeben von O. L. Smith, Kopenhagen

Pars II. Fasc. 2. Scholia in Septem adversus Thebas
XXIX, 423 Seiten. Leinen DDR 129,–M; Ausland 129,–DM
ISBN 3-322-00220-9
Bestell-Nr. 6660696 – Smith, Scholia II, 2 gr.

Euripides. Alcestis

Herausgegeben von A. Garzya, Neapel

2. Aufl. (verbesserte Ausgabe der 1. Aufl. von 1980)
XIX, 46 Seiten.
Leinen DDR 20,– M; Ausland 20,– DM
ISBN 3-322-00166-0
Bestell-Nr. 6659740 – Garzya, Eur. Alcestis gr.

Euripides. Cyclops

Herausgegeben von W. Biehl, Göttingen

XX, 60 Seiten.
Leinen DDR 24,50 M; Ausland 24,50 DM
ISBN 3-322-00137-7
Bestell-Nr. 6661277 – Biehl, Euripid. Cyclops gr.

Euripides. Heraclidae

Herausgegeben von A. Garzya, Neapel

XXII, 42 Seiten.
Leinen DDR 10,– M; Ausland 10,– DM
ISBN 3-322-00167-9
Bestell-Nr. 6656179 Garzya, Eur. Heraclid. gr.